

SINE

Definiție Tri-Regională

Comitetul Editorial Inter-Regional: Gary Schlesinger (America de Nord), Rafael Groisman (America Latină) și Sandra Maestro (Europa)
Co-Președinte Coordonator Inter-Regional: Eva D. Papiasvili (America de Nord)

Tradus prin grija Societății Române de Psihanaliză

Traducător: Daniela Andronache

Coordonator: María Inés Nieto

I. INTRODUCERE ȘI DEFINIȚIE INTRODUCȚIVĂ

Conform filosofului Charles Taylor, „sinele” este un fenomen modern, o concepție a culturii occidentale (Taylor, 1989, p. 304). El afirmă că utilizarea sinelui cu sensul de persoană atât cu tendințe autonome, cât și relaționale, reflectă atenția acordată propriei subiectivități, cu dimensiuni „interioare” și „comunitare” proprii. Considerând psihanaliza drept studiul în profunzime al subiectivității umane, sinele este un concept central pentru aceasta, chiar dacă este unul eluziv, ambiguu și controversat.

Heterodoxia conceptuală este evidentă în toate dicționarele recente de psihanaliză și în definițiile conceptului din toate cele trei continente psihanalitice.

În America de Nord, Auchincloss și Samberg (2012) observă că psihanaliza a folosit termenul de „sine” pentru a descrie fenomene diferite, precum: 1) o persoană întreagă în lumea externă, cu corpul și mintea sa; 2) o experiență subiectivă, organizată în jurul Eului; 3) o reprezentare sau un set de reprezentări aparținând Eului; 4) o fantasmă proprie, reprezentând subiectul care o fantasmează îndeplinind un rol important în diferitele sale aspecte emoționale și interactive; și 5) din perspectiva psihologiei sinelui, ca nucleu psihic personal, care guvernează experiența și acțiunea individului.

În Europa, Skelton (2006) pune în evidență, în plus, din perspectiva jungiană, aspectul sinelui de temelie a integrității psihologice care împiedică psihicul să se dezmembreze, cuprinzând în totalitate sistemul inconștient și pe cel conștient, iar din perspectiva metapsihologiei existențiale, sinele ca „subiect”, „obiect” și „proiect al firii”.

În America Latină, unde nu există o definiție a „sinelui” în dicționarele regionale contemporane, au apărut diferite clasificări ale modelelor existente, precum: sinele ca subsistem al „Eului”, sinele ca structură, sinele-persoană și modelul sinelui bazat pe experiența subiectivă (Montero 2005). În plus, o parte importantă a identității psihanalitice a Americii Latine sunt conceptualizările originale ale „sinelui-legătură” și „sinelui legat”, care descriu aspecte relaționale de conectare și legare a reprezentărilor de sine și de obiect și care, în versiunea lor extinsă, includ, de asemenea, formațiunea grupului intern inconștient (Pichon Rivière 1971; Arbiser 2013; **Losso, Setton, Scharff, 2017**). În ce privește stilul definiției,

„sinele” apare uneori ca „Sine”, și uneori ca „sine, se”, în funcție de context, în funcție de terminologia particulară a autorului sau de cea regională.

II. TERMINOLOGIE, TRADUCERE, FUNDAMENTE SOCIO-CULTURALE ȘI FILOSOFICE

Adesea, divergențele privind conceptualizarea „sinelui” reflectă cadre diferite de referință, niveluri diferite ale discursului și traduceri divergente dintr-o limbă în alta, avându-și originea în moștenirile socio-culturale diferite.

În uzul colocvial în multe cazuri nefiind direct traductibilă referința la „sine”, termenul este folosit în discursul fenomenologic despre auto-reflecție, auto-conștientizare sau auto-critică. În plus, multe limbi au și forme specifice „reflexive” sau compuse cu privire la îngrijirea de sine, afirmarea de sine, expansiunea sinelui, ce pun accent pe unicitatea vocii, instanței sau intenției subiective.

Cuvântul german „*Selbst*” și cuvântul englezesc „*Self*” implică *substantivitatea iluzorie*, care nu are un echivalent exact în limbile romanice (franceză, italiană, spaniolă, portugheză). Dar toate limbile indo-europene folosesc diferite mijloace pentru a exprima reflexivitatea, reflecția și asemănarea, părți esențiale ale *vocabularului sinelui*: esența ființei unei persoane, care o distinge de altele, considerată în special ca obiect al introspecției sau al acțiunii reflexive sau de reflecție. De exemplu, cuvântul francezesc „*même*”, cel italian „*stesso*”, cel spaniol „*mismo*”, formează compuși cu sensul de sine: *moi-même*, *toi-même*, *soi-même* (eu însumi, tu însuși, el însuși/ea însăși); *me stesso*, *se stesso* (eu însumi, el însuși/ea însăși); *yo mismo* (eu însumi), etc. În plus, toate limbile dau glas reflexivității prin structura gramaticală a propoziției, care alocă trăsături de agent/voce/intenție subiectului care vorbește.

În limba română, pronumele reflexive prezintă două forme, respectiv forma accentuată (*mine*, *tine*, *sine*, *noi*, *voi*, *ei* – însoțită opțional și de pronumele de întărire *însumi/însăși*, etc. și a cărei prezență în propoziție este facultativă, având rol de întărire) și, respectiv, forma neaccentuată (*mă*, *te*, *se*, *ne*, *vă*, *îi/le*, a cărei prezență este obligatorie pentru înțelegerea comunicării). Forma accentuată a pronumelui reflexiv persoana a III-a singular, *sine*, este utilizată, însă, și cu valoare de substantiv având sensul de *ființă*, *fire*, corespunzător semnificației termenului psihanalitic *Self* (engl.) sau *Selbst* (germ.). (*Insertia traducătorului*)

La celălalt capăt al spectrului se află unele constructe abstracte din filosofie, unele discipline umaniste, literatură, psihologia academică și a dezvoltării și din neuroștiințe.

În zona psihanalizei, varietatea acoperă un spectru larg, de la conceptualizările fenomenologice din apropierea experienței, până la constructele metapsihologice cu grade înalte de abstractizare folosite în diferite cadre teoretice psihanalitice.

Poate că mai mult decât orice alt concept psihanalitic, *sinele* reflectă ambiguitățile și dilemele istoriei gândirii umane articulate în cercetările filosofice și științifice, precum și în literatură, în cultura populară și lingvistică.

Patrimoniul filosofic și cultural divergent care desemnează în moduri diferite, adesea contradictorii, existența unei persoane-sine în relații variate cu un mediu total social, lingvistic și cultural, îi cuprinde pe Platon și Socrate, Aristotel, Sofocle, Sf. Augustin, Dante,

Shakespeare, Montaigne, Descartes, Locke, Hume, Leibniz, Spinoza, Hegel, Husserl, Heidegger, Marx, James, Sartre, Dickinson, Saussure, Brentano, Bakhtin, Foucault, Adorno și Taylor, ca să numim doar câțiva.

II. A. Fundamente filosofice

Toate orientările psihanalitice majore, cu pozițiile lor adesea contrastante, reflectă cu privire la conceptul de sine problemele filosofice tradiționale, legate mai ales de „sinele homuncular”, intern, al conștiinței, de izolarea subiectului de alte sine și de originile intersubiective ale sinelui.

Un exemplu este direcția de dezvoltare a conceptului de *sine* ce pornește de la *Dialogurile* lui Platon (și ale lui Socrate), *Tratatul* lui Aristotel despre *Psihologie, Politică și Poetică*, *Confesiunile* Sfântului Augustin, cu a lui teză neoplatonică a dependenței infantile a oamenilor de Ființa (Dumnezeul) transcendentală omnipotentă, *Domnia și robia* lui Hegel, care a pus bazele filosofiei scoțiano-anglo-empirice a lui Bacon, Hume, Locke și alții a sinelui existent în relații variate în contextul larg al culturii și naturii, ajungând până la primatul relațiilor cu obiectele în dezvoltarea și patologia sinelui la Fairbairn și folosirea obiectului de către *sine* la Winnicott și rădăcinile intersubiective ale formării structurii sinelui în „tăcerea din întâlnire” la Lacan, diferențierea de conceptualizare între *sinele-obiect transferul de obiecte ale sinelui* la Kohut și până la întregul spectru de teorii psihanalitice intersubiective și relaționale de pe toate continentele psihanalitice (vezi definiția separată INTERSUBIECTIVITATE), toate compatibile în mod variabil cu filosofia modernă a lui Marcuse, Foucault, Heidegger și MacIntyre, fundamentată pe teoria relativității și a relațiilor interpersonale. Încercarea lui Bakhtin (1929/1984) de a reconcilia „sinele neterminat” și „neterminabil” și „sinele în relație cu altul/alții” prin „polifonie” și „carnaval” ce duc la un dialog autentic intern și extern, cu stadiile sinelui ale lui Ricoeur (1986/1990/1992) din *Oneself as Another* [Sinele ca un Altul] și proiecția lui Said (1978) a alterității stereotipice a unei culturii (sau a unor sine) într-o alta (în „ei”) din *Orientalism* aparține unei linii fructuoase de gândire filosofică, aplicată în literatură, artă și contexte social-culturale largi.

Pe o altă direcție, alegoria peșterii pe care Platon o folosește pentru a contrapune rațiunea obiectivă versus incompletitudinea cunoașterii prin simțuri este continuată de raționalismul lui Descartes, al nucleului auto-reflexiv al unui sine unitar, a „unei substanțe... a unui „Eu”... sufletul prin care eu sunt ceea ce sunt eu”(Cottingham, 1986, p. 115), principiul intern metafizic al lui Berkley al unității „impuse de minte simțurilor”, (Kirshner, 1991, p. 162), teoria corespondenței adevărului a lui Kant și teoria lui subiectivistă a cunoașterii, în care realitatea lucrurilor ca atare nu poate fi cunoscută direct, ci doar pe măsură ce ele sunt constituite, mai mult sau mai puțin corect, în mintea noastră (cu întoarcere la teoria formelor a lui Platon), sunt toate menționate de Freud în contextul incapacității minții conștiente de a-și cunoaște propria realitate și continuate de teoriile despre *sine* ale psihologiei Eului și ale lumii reprezentărilor de obiecte.

Recunoașterea funcției cruciale a memoriei în constituirea identității „sinelui” începe odată cu Aristotel, continuă cu Hume, anticipându-i în diferite moduri atât pe Freud, cât și pe Kohut. Hume, nereușind să găsească o concepție unică a sinelui, se orientează către „fluxul și mișcarea perpetuă” emoțională, senzorială și perceptivă (Hume 1787, p. 252) și postulează că

sinele este o unitate iluzorie raportat la experiența interioară. Din perspective diferite, raționalistul Descartes și empiristul Hume, iar mai târziu Heinz Hartmann, pot părea mecaniciști și incapabili să scape de problema sinelui homuncular. Unii autori (Winnicott, Sartre, Lacan) au continuat să caute alte soluții, chiar dacă inițial au susținut, într-un fel sau altul, ca rezolvare a disputei filosofice privind identitatea *sinelui*, formularea freudiană a *inconștientului* (Freud 1915), cu diviziunile intrinseci ale subiectului propuse de modelele topografic și structural.

„Experiența de a avea un sine necesită angajarea într-o relație cu un alt subiect” spune Hegel (Kirshner 1991, p. 168), iar descrierea pe care el o face alienării subiectului într-o astfel de întâlnire are ca descendenți direcți existențialismul lui Sartre și Heidegger, pe Lacan și, în mod diferit, pe Winnicott.

Filosofia franceză din secolul al XX-lea, îndeosebi prin cercetările cu privire la subiectul uman contemporan, s-a angajat într-o conversație de lungă durată cu psihanaliza. Scrierile lui Michel Foucault despre „îngrijirea sinelui”, „hermeneutica subiectului” și „guvernarea sinelui și a altora” introduc o concepție a eticii ca relație a sinelui cu sine, din perspectiva unei instanțe morale a sinelui, care ea însăși este un produs al activității de formare a sinelui denumită „subiectivare”, termen preluat mai târziu de psihanalizii francezi. În acest context, îngrijirea de sine este înțeleasă ca transformare a sinelui într-o existență fructuoasă. *Psychoanalysis of Fire* [Psihanaliza focului] a lui Gaston Bachelard (1938/1964) prezintă o explorare poetică a diferitelor complexe primare din jurul mitologiei focului, bazate pe vis, reverie, visare și imagini poetice, în care „non-Eul” visătorului este într-un dialog intern jucăuș, asemănător reveriei, cu „Eul” visătorului. Aici, reveria înlocuiește inhibiția și cenzura. Jean-Paul Sartre (1943/1992), în *Ființa și nimicul*, propune ideea că subiectul este definit nu de o structură, ci de un proiect fundamental al existenței: proiectul înlocuiește complexul.

Filosofii francezi, îndeosebi, au găsit în formularea psihanalitică a lui Freud din metapsihologia inconștientului o nouă propunere radicală cu privire la această temă:

Odată cu ideea de inconștient dinamic apare noțiunea de subiect uman care este cu mult mai larg decât conștiința (conține conștiința, dar nu se reduce la ea) și care concentrează forțele creative descentrate din el. Totuși, scopuri comune sunt urmărite prin mijloace diferite: dialogul intens dintre filosofie și psihanaliză este marcat nu doar de complicitate și admirație, ci și de rivalitate și competiție.

Acest dialog multifățetat și multistratificat a proliferat în multe orientări psihanalitice de pe toate continentele și din toate culturile psihanalitice. Forma pe care o capătă este adesea dată de problemele legate de traductibilitate și semnificațiile termenului.

II. B. Terminologia originală a lui Freud și traductibilitatea termenului *sine*. O perspectivă nord-americană și europeană

S-a observat, dintr-o varietate de puncte de vedere, (Gammelgaard, 2003; Kelen, 1990; Kernberg, 1982; Laplanche și Pontalis, 1973; Kohut, 1971; Winnicott, 1960; Grinberg 1966), că introducerea și dezvoltarea ulterioară a conceptului de *sine* în psihanaliză a avut loc prin

intermediul dezvoltării conceptuale și al terminologiei complexe și ambigue din jurul noțiunii de „Eu”/„ego”.

Deși traducerea în limba engleză a cuvântului german „Ich” prin „Ego” este o veche tradiție, atât în filosofie, cât și în psihiatrie (Meynert 1885; Solms 2019), unii autori psihanaliști au pus în discuție utilitatea acestei traduceri, care apare în *Ediția Standard* a lui Strachey a operelor complete ale lui Freud, dezbateri ce a dus la crearea Comitetului pentru Glosarul de Psihanaliză (James și Alix Strachey, Anna Freud, Ernest Jones și Joan Riviere), pentru studiul complexității și ambiguității cuvântului freudian „Ich”.

În limba română termenul freudian „Ich” a fost tradus prin echivalentul „Eu” („I”, în engleză), evitându-se unele confuzii semantice produse de utilizarea latinescului „ego” ce intră ca element de compunere în cuvinte precum *egoist*, *egotic*, *egocentric*, *egolatrie*, etc. Popularizat și în româna colocvială contemporană, după modelul englezesc, termenul „ego” și-a păstrat sensul peiorativ, indicând mai degrabă unele aspecte patologice ale funcționării Eului: de pildă, în română am putea numi „ego” un Eu grandios. (*Inserția traducătorului*)

Freud a folosit „Ich” – „Eu”, pe care Strachey l-a tradus cu „Ego”, pentru a indica atât o structură mentală și o instanță psihică, precum și pentru mai personalul și subiectiv experiențialul *sine*.

Astfel, el nu a separat niciodată „ego”-ul metapsihologic de *sinele* experiențial. Unii autori contemporani, comparând cuvântul german original cu traducerea lui Strachey (Kernberg, 1982; Laplanche și Pontalis 1973; Gammelgaard 2003), consideră că ambiguitatea cuvântului folosit de Freud este un punct forte, nu o slăbiciune a conceptului de „Ich”, redând bogăția tensiunii interne dintre proprietățile experiențial-subiective și sine-reflexiv-obiectivante ale conceptului de „Ich”/„Eu”. În viziunea lor, modificarea terminologică făcută de Strachey, de la „Ich” la „ego” se datorează căutării unei consistențe, dar în dauna terminologiei lui Freud: se pierde aspectul dual al Eului.

În unele situații, Freud (1930a,b) echivalează sinele cu Eul. În *Civilizația și vicisitudinile ei*, el folosește termenul „Selbst” atât pentru „sine”, cât și pentru „Ich”, într-o singură propoziție, respectiv, în original în germană: „Normalerweise ist uns nichts gesicherter als das Gefühl unseres Selbst, unseres eigenen Ichs.” (Freud 1930b, p. 423) [În mod normal, nu suntem de nimic mai siguri decât de sentimentul de sine al propriului Eu.]

În mod corespunzător, traducerea în engleză a lui Strachey redă: „Normally, there is nothing of which we are more certain than the feeling of our self, of our own ego” (Freud, 1930a, p. 65) [Normal, nu suntem de nimic mai siguri decât de sentimentul de sine al propriului nostru ego.]

În alte cazuri, Freud echivalează sinele cu întreaga persoană. Scriind despre „Eul bolnav” (Freud 1940a,b), el zice: „Das kranke Ich verspricht uns vollste Aufrichtigkeit, ..., wir sichern ihm strengste Diskretion...” (Freud 1940a, p. 98). [Eul bolnav ne promite cea mai totală sinceritate... îl asigurăm pe pacient de cea mai strictă discreție...] Traducerea lui Strachey redă: „The sick ego promises us the most complete candor ... we assure the patient of the strictest discretion ...” (Freud 1940b, p. 173) [Egoul bolnav ne promite cea mai completă candoare... îl asigurăm pe pacient de cea mai strictă discreție...]

Într-un alt loc, în *Schiță de psihologie*, el descrie sinele ca pe un aspect al Eului, afirmând: „... wenn das Ich einer Versuchung erfolgreich widerstanden hat, etwas zu tun, was dem Überich anstößig wäre, fühlt es sich in seinem Selbstgefühl gehoben...” (Freud 1940a, p.

137) [...când Eul a rezistat cu succes tentației de a face ceva ofensator pentru Supraeu, se simte ridicat în stima de sine...]. În traducerea lui Strachey, „...if the ego has successfully resisted a temptation to do something which would be objectionable to the superego, it feels raised in its self-esteem ...” (Freud 1940b, p. 206) [...dacă egoul a rezistat cu succes tentației de a face ceva ofensator pentru Supraeu, se simte ridicat în stima sa de sine...”.

În același text (Freud 1940a,b), sintetizând unele idei din scrieri anterioare (Freud 1914), Freud pune în opoziție „Ichliebe” și „Objektliebe” (Freud 1940a, p.71), respectiv, iubirea de sine în opoziție cu iubirea de obiect. Varianta lui Strachey traduce acest fragment ca „opoziția dintre iubirea de ego și iubirea de obiect” (Freud 1940b, p.148).

O asemenea traducere, făcând ca ambiguitatea să producă confuzie, poate să fi contribuit la nevoia lui Heinz Hartmann's (1950) de a introduce o corecție prin separarea conceptuală progresivă a egoului de sine și a sinelui de reprezentările de sine, care, deși utile în dezvoltările conceptuale ulterioare, s-ar putea, în același timp, să fi complicat conceptualizarea relațiilor dintre funcțiile impersonale ale Eului, pe de o parte, și subiectivitate pe de altă parte. În opinia lui Otto Kernberg (1982, p. 898), o descriere atât de strictă s-ar putea să fi contribuit la îndepărtarea *sinelui* de metapsihologie, sărăcindu-l și făcându-l un „concept colocvial” (Moore & Fine 1968, p. 88). În ciuda acestei tendințe, unii autori nord americani post freudieni s-au străduit să elaboreze caracterul dual al termenului „Ich” („Eu”) / „ego” (Jacobson 1964, Mahler 1979, Kernberg 1982).

În mod similar, Jean Laplanche (Laplanche & Pontalis 1973, p. 131) se plâng de pierderea „adevăratei contribuții freudiene” constând în ambiguitatea și complexitatea modului în care a folosit Freud termenul „Ich” pentru a reda interacțiunea pe niveluri multiple de juxtapunere dintre organism și mediu, subiect și obiect, intern și extern, etc.

Dintr-un punct de vedere asemănător, dar totuși diferit, Bruno Bettelheim (1984) critică traducerea lui Strachey pentru terminologia abstractă, exact științifică și latinizantă ce înlocuiește conotația afectivă, umanistă și metaforică a „tratamentului psihologic (sufletesc)” (la Freud: „psychische Behandlung (Seelenbehandlung)”) prin „psychical (or mental) treatment” - „tratament psihic (sau mental)”, în engleza lui Strachey (Freud, 1890a, p. 289; Freud, 1890b, p.283). În general, Bettelheim deplânge eliminarea cuvântului „suflet” (Seele), cu conotațiile asociate de viață spirituală și chin omenesc, din traducerea în engleză a operei lui Freud, adesea fiind înlocuit prin „minte” (Geist) (Bettelheim 1984, p. 70-71).

Deși traducerea în franceză a operelor complete ale lui Freud în *Oeuvres Complètes de Freud / Psychanalyse – OCF/P* (1989-2015) păstrează ambiguitatea lui „Ich”, traducându-l de la bun început și în mare parte prin „le moi” (forma tare a pronumelui „eu”), care este subiectiv, este mai mult *sine*, decât inovația defensivă „ego” din psihologia eului, dar și această traducere întâmpină probleme la redarea conceptului de *sine* în limba franceză. Fără a introduce „je” (pentru eu), traducătorul lui Winnicott a păstrat în franceză „self”, în esență intraductibil. Una peste alta, în diferite moduri, nici „ego”, nici „le moi” nu sunt echivalente cu germanul „Ich”. Deși în psihanaliza de limbă engleză există o nevoie în creștere de a dezvolta conceptul de *sine*, pentru a reda și teoretiza subiectivitatea ce lipsește termenului „ego”, în psihanaliza franceză apare o nevoie minimă în acest sens, deoarece „le moi” acoperă deja semnificația de *sine*.

II. C. Considerații etimologice, terminologice și de traducere: perspectiva latino-americană

Cuvântul englezesc „self” (ce sugerează iluzia unei substanțialități) este în esență intraductibil în spaniolă sau în portugheză printr-un singur cuvânt, în mod frecvent termenul self este tradus prin „Sí mismo”. De exemplu, referințele la psihologia Sinelui a lui Heinz Kohut simt uneori traduse ca „Psicología del Sí mismo” sau este preluată direct sintagma din engleză „Self Psychology”.

Conform dicționarului lui Collins (2018), sinele este tradus în spaniolă cu „uno mismo” (masculin), sau „una misma” (feminin), dar și prin „el yo” (echivalent cu „Eu”).

Alte traduceri ale termenului „sine” prin „mismo” (care înseamnă „identic”) subliniază relația acestui concept cu cel de identitate.

Adjectivul spaniol înrudit „mismidad” înseamnă „identitate”. Conform *Diccionario de filosofía abreviado* [Dicționarul prescurtat de filosofie] (Mora (2008), „mismidad” este: 1. condiția de a fi sine însuși; 2. ceea ce pentru cineva este sinele. 3. identitatea personală.

În plus, „sine” tradus prin „yo” este și „eu” și, ca urmare, este echivalent cu freudianul „Ich” („ego” din engleză). De fapt, termenul „yo” are o etimologie distinctă, fiind derivat din arhaicul „eo” din latina vulgară, care la rândul lui este o simplificare a cuvântului din latina clasică, „ego”. Termenul portughez „Eu” are aceeași origine etimologică.

Conform *Dicționarului Academiei Regale Spaniole* (2018), pronumele personal „yo” desemnează: 1. persoana care vorbește sau scrie (echivalentul lui „eu”); 2. dintr-o perspectivă filosofică, subiectul uman ca persoană; 3. din perspectivă psihologică, o parte conștientă a individului, prin care persoana își are în stăpânire propria identitate și relațiile proprii cu mediul.

În spaniolă, „yo” însemna ceea ce ține de sine, identic/la fel (opus față de ceea ce ține de altul) și este folosit și cu referire la persoana ca întreg. Conform dicționarului *Sensagent* (2018), din perspectivă psihologică, „Yo” este: partea conștientă a personalității; sediul percepției și centrul subiectiv al experienței afective și intelectuale. Constituie, pentru individ, reprezentarea propriei identități: distincția dintre lumea externă și sine.

Conform dicționarului *Cambridge* (2018), în spaniolă „Yo” poate fi tradus și prin „eu”, și prin „mine”.

O situație similară o prezintă pronumele personal „Eu” din portugheză (echivalent cu „I” în engleză și „Yo” în spaniolă) (*Diccionario Priberam* 2008-2013), care desemnează: 1. „persoana mea” (formal sau informal) și 2. a fi conștient, conștientă.

Rezultă din cele de mai sus că termenii *eu* și *sine* au semnificații intricate, așa cum în engleză se întâmplă cu *I* și *Self*. În plus, relația strânsă dintre spaniolul Yo sau portughezul Eu pe de o parte, și subiectivitatea proprie, pe de altă parte, poate să explice măcar în parte necesitatea mai puțin resimțită de a utiliza termenul *sine* în studiile legate de subiectivitate ce se regăsesc în baza de date a Asociației Psihanalitice Argentinienne de publicații psihanalitice din Argentina, unde utilizarea termenului „Yo” este de trei ori mai frecventă decât cea a lui „Self”. O perspectivă strict psihanalitică asupra etimologiei și semanticii termenului *sine* prezentată de Leon Grinberg et al. (1966) va fi prezentată în secțiunea despre dezvoltările din America Latină (vezi mai jos).

III. EVOLUȚIA CONCEPTULUI

III. A. Izvoare pre-analitice: William James

În *Principles of Psychology* (Principiile psihologiei), William James (1890/92) a realizat un studiu amănunțit al sinelui în tânăra disciplină academico-experimental-fenomenologică a psihologiei. El postulează existența a trei „sine empirice” (sinele material/corp; sinele social; sinele spiritual) și constructul teoretic al „eului pur”. Fiecare dintre cele trei tipuri empirice de sine este capabil să genereze sentimente și emoții pe care James le numește sentimente de sine și fiecare dintre ele este capabil să genereze o acțiune de căutare de sine și de conservare de sine. James identifică, de asemenea, conflicte ce apar între diferitele forme de sine experiențial, ce reflectă nevoile conflictuale. *Eul pur* este un construct teoretic, constând din identitatea personală și sinele pur ce asigură unitatea persoanei.

III. B. Primele izvoare psihanalitice

Diferiți precursori ai conceptului de *sine* sunt deja prezenți în diferite forme la Freud, Ferenczi și Klein.

III. Ba. Izvoare în opera lui Sigmund Freud

Pentru Freud, „das Ich” (tradus în engleză de Strachey ca „the ego”, în loc de „the I” - eul) se referă atât la o instanță mentală, precum și la o experiență subiectivă. În timp ce pentru originalul german acest aspect dual pare să reprezinte o caracteristică importantă a termenului „Ich”, traducerea în engleză a lui Strachey și modificarea terminologică din „Eu” în „ego” a dat curs nevoii de a distinge mai clar trăsăturile Eului ca structură mentală și instanță psihică, față de sinele fenomenologic experiențial (vezi mai sus). De-a lungul operei sale, Freud a păstrat această dualitate a termenului „Ich”, uneori echivalând sinele cu eul, alteori cu întreaga persoană, iar alte ori doar cu un aspect al eului.

Într-o formă derivată, sinele („Selbst”) apare mai întâi în prima teorie a lui Freud, care stabilește antiteza dintre conservarea de sine și pulsionile sexuale: „... unterscheiden wir auch in der Psychoanalyse die Selbsterhaltungs- oder Ich-Triebe von den Sexualtrieben ...”; în engleză: „... in psycho-analysis too we make a distinction between the self-preservative or ego-instincts on the one hand and the sexual instincts on the other” (Freud, 1917a. p. 4; Freud 1917b, p.137) – „... și în psihanaliză facem o distincție între conservarea de sine sau pulsionile Eului pe de o parte și pulsionile sexuale pe de alta”.

Deși Freud pune în evidență o *minte* (la origine „Seele”/ suflet/psyche) divizată și, în mare măsură, aflată sub influența impulsurilor inconștiente, pentru el distincția dintre *sine* și *eu* nu a reprezentat un obiectiv. Freud s-a străduit să trateze prin teoria cu privire la narcisism ceea ce psihanaliztii de astăzi ar considera că este experiența de *sine*. În articolul său *Despre narcisism* (1914), Freud a folosit acest concept pentru a explica fenomene precum omnipotență, grandiozitate, idealizare și alegere de obiect narcisică. Deși Freud a considerat că iubirea de obiect este un scop al dezvoltării, el a văzut narcisismul ca pe ceva ce trebuie depășit în procesul de creștere a copilului. Totuși, anticipând unele dintre descoperirile psihologiei sinelui, Freud a remarcat legătura dintre forța perpetuă a narcisismului infantil și păstrarea stimei de sine, care

este realizată prin împlinirea idealului Eului, prin iubirea pentru un Altul care posedă calitățile idealului Eului sau prin a fi iubit. În articolul *Despre narcisism* Freud indică, printre alegerile de obiect „conform tipului narcisic... pe cineva care a fost cândva parte din sine însuși” (1914, p.90), ca fiind una dintre modalitățile care îndreaptă ființa umană către alegerea obiectului. Speranțele și așteptările pacientului legate de tratamentul analitic, devin, atunci, speranțe ale „curei prin iubire (ibid, p.101). În anii 1930 termenul de *sine* este din nou introdus ca echivalent al celui de *Eu*, atunci când Freud, așa cum am arătat mai sus, afirmă: „În mod normal, nimic nu este mai sigur decât sentimentul de sine al propriului eu” (1930a, p. 65).

Susținând că prin „stabilirea obiectului în Eu...” prin introiecție, încorporare și identificare, „caracterul Eului este un precipitat al investirii obiectului abandonat”, Freud (1923, p.29) pare să susțină că ceea ce teoreticienii de mai târziu aveau să denumească „sinele”, s-ar dezvolta prin înlocuirea graduală a tensiunilor libidinale ale copilului față de părinți, prin identificări. Acest lucru este în consonanță cu articolele anterioare, *Despre narcisism* (Freud 1914) și *Doliu și melancolie* (Freud 1917). Astfel, conceptul de identificare oferă o legătură între lumea intrapsihică și cea interpersonală ale copilului. Identificarea a permis, de asemenea, ca „realitatea” să joace un rol mai important în dezvoltarea sinelui, deschizând calea școlilor și conceptualizărilor postfreudiene ale sinelui și dezvoltărilor conceptului din psihologia Eului, teoria britanică și nord-americană a relațiilor de obiect, psihologia sinelui și perspectivele interpersonal-relaționale.

III. Bb. Izvoare în opera lui Sándor Ferenczi

Precursor al psihanalizei relaționale/interpersonale, Sándor Ferenczi (1913; 1929; 1932/1949) s-a îndepărtat de Freud din cauza opiniilor lor diferite cu privire la rolul pe care îl joacă realitatea traumatizantă în producerea psihopatologiei. Ferenczi considera ca experiență traumatică ceea ce îi este în general impus copilului de alții rău-voitori și vedea patologia rezultantă ca fiind cauzată de un clivaj al sinelui (disociere), care servește la protejarea copilului de gândurile și sentimentele insuportabile. Această viziune a traumei ca psihopatologie generatoare de disociere, văzută de unii ca elaborare a „ipotezei seducției” propuse de Freud în 1896, este remarcabil de apropiată de teoriile relaționale contemporane ale lui Philip M. Bromberg și Donnell Stern.

Ferenczi este creditat și ca precursor probabil al psihologiei sinelui, prin accentul pe care l-a pus pe rolul crucial al îngrijitorului empatic în dezvoltarea unui sentiment sănătos al sinelui. În mare, Ferenczi a considerat formele patologice ale sinelui ca fiind rezultate ale eșecurilor empatice, dintre care cele mai extreme sunt traumele.

III. Bc. Izvoare în opera Melaniei Klein

Considerând că pulsionile primitive generatoare atât ale tendințelor preoedipale, cât și a celor oedipale, sunt de o importanță fundamentală în procesul de dezvoltare primară, formativă, Klein a preferat termenul de *Eu* în defavoarea celui de *sine*, și l-a dezvoltat prin raportare la funcția lui, în mare inconștientă, de gestionare a agresivității cu potențial de anihilare. Cum *Eul/sinele* din opera ei este în primul rând inconștient și în principal implicat în reglarea pulsională, acesta are puține legături cu noțiunea de sine organizat în jurul experienței subiective. Deși în scrierile ei mai timpurii Klein a avut tendința de a folosi ca sinonime termenii de *eu* și *sine*, mai târziu ea a susținut că sinele acoperă „întreaga personalitate, care

include nu doar Eul, ci și viața pulsională pe care Freud a numit-o *Id...*” (Klein, 1959/1984, p. 249, italice în original). Astfel, Klein delimitează eul ca fiind partea de organizare a sinelui.

Cu referire la articolul lui Freud despre *Masochism* (Freud 1924), Klein a descris sursa angoasei de anihilare ca fiind „amenințarea sinelui de către pulsiunea de moarte ce acționează în interior... legată de teama de pericolul internalizării mamei și tatălui devoratori...” (Klein 1948, p. 117). Pozițiile paranoid-schizoidă și depresivă propuse de Klein „descriu moduri fundamentale în care iubirea și ura, alături de sine și de obiect, sunt gestionate în dezvoltarea lumii interne” (Auchincloss & Samberg 2012, p. 232). Klein (1940) considera că poziția depresivă este dominată de anxietatea legată de obiect, în timp ce poziția anterioară, paranoid-schizoidă, e dominată de anxietăți legate de sine. Pentru Klein, formarea unui sentiment al unui sine stabil, rezilient, depinde de capacitatea de reglare a afectelor prin atingerea poziției depresive (Klein, 1946). Poziția depresivă susține, astfel, „capacitatea de a alege”, ce pare a fi caracteristica esențială a maturizării sinelui.

În general, Klein folosește în sens larg termenul, ca sinonim cu termenul Eu. Totuși, putem identifica o distincție nuanțată între Eu și sine, în sensul că, adesea, termenul Eu desemnează un rol activ în dezvoltarea copilului, așa cum este ilustrat în *Our adult world* (Lumea noastră de adulți): „Căci am ajuns să recunosc prin prisma muncii mele psihanalitice cu copiii, funcția introiecției și a proiecției de la începutul vieții postnatale ca fiind printre primele activități ale Eului, care, în viziunea mea, intră în funcțiune încă de la naștere”. (Klein, 1959/1984, p. 250) Termenul *sine*, pe de altă parte, este mai frecvent folosit în descrierea relațiilor cu obiectele, de pildă, în descrierea pozițiilor paranoidă și depresivă și mai în general, când Klein abordează rolul relațiilor timpurii în dezvoltarea psihicului sugarului.

Mai mult, sinele capătă un loc în teoria ei cu privire la identificarea proiectivă în timpul poziției schizo-paranoide, dominată de angoase legate de sine. În *Invidie și recunoștință*, unde explorează procesele de clivaj care susțin poziția paranoid-schizoidă, Klein face distincția între Eul puternic, capabil să se identifice cu un obiect unic și Eul slab, supus unei identificări nediscriminate cu obiecte multiple. Ea afirmă: „... identificarea totală cu un obiect bun este însoțită de un sentiment al sinelui care posedă bunătate proprie. Când lucrurile merg prost, identificarea proiectivă excesivă, prin care părțile clivate ale sinelui sunt proiectate în obiect, conduce la o confuzie puternică între sine și obiect, care înlocuiește și el sinele” (Klein, 1975, p. 192).

IV. ALTE DEZVOLTĂRI ALE CONCEPTULUI CU INFLUENȚĂ LA NIVEL GLOBAL: ȘCOALA DE MEDIE BRITANICĂ A RELAȚIILOR DE OBIECT ȘI TEORIA STRUCTURALĂ POSTFREUDIANĂ

În general, conceptul de sine a dobândit o articulare mai explicită îndeosebi în psihanaliza postfreudiană. În Europa, conceptul de sine este considerat ca având origini în primul rând în conceptualizarea teoriilor relațiilor de obiect ale Școlii Medii Britanice. În America de Nord, unde diferențele dintre conceptualizările sinelui și relațiilor de obiect sunt considerate ca un aspect al conceptualizărilor psihanalitice în general, următorul pas în dezvoltarea conceptului de sine apare în dezvoltările postfreudiene ale teoriei structurale/psihologiei Eului.

Pe ambele continente, sunt considerate relevante dezvoltările simultane din studiile de observarea a bebelușului conceptualizate diferit, cercetările cu privire la nou-născuți și psihanaliza copiilor și a adolescenților, la fel cum este și terapia psihodinamică cu patologii grave. Acestea sunt urmărite în capitolele ce urmează, în funcție de autor (Jacobson, Mahler și alții), în capitolul despre *Psihanaliza copilului și adolescentului*, unde vom observa influențele lor fructuoase în contextul dezvoltărilor ulterioare și contemporane din Europa.

IV. A. Sinele în perspectiva relațiilor de obiect ale „Scolii Medii” Britanice

Teoreticienii relațiilor de obiect care i-au urmat Melaniei Klein, precum Fairbairn (1952, 1954, 1963) și Winnicott (1960, 1965), au mutat accentul de pe pulsuni, permițând crearea unui concept al sinelui cu o mai mare coezivitate și integralitate, în diferitele forme rezultate din multitudinea de experiențe interpersonale la care ia parte nou-născutul pe parcursul timpului. Așa a explicat psihanaliza apariția unor forme diferite ale sinelui care îi folosește pe ceilalți pentru a se modela și a-și continua dezvoltarea ulterioară.

Ronald Fairbairn

Fairbairn (1952, 1963) nu folosește în teoria sa psihanalitică cuvântul sine, ci folosește cuvântul „eu”, așa cum Freud folosea „das Ich” în scrierile sale pre-structurale, pentru a desemna sinele. John Sutherland (1994) confirmă că: „Fairbairn a acceptat că „sine” este un termen mai potrivit în cele mai multe dintre raționamentele sale deoarece se referă la întregul din care sunt clivate sub-sinele. Eul este util pentru a desemna sinele central, adică, partea dominantă a sinelui, care încorporează principalele scopuri și obiective ale individului în relațiile sale cu lumea exterioară și cu care de obicei este asociată conștiința” (p. 21).

Principalele caracteristici ale sinelui în teoria structurală a lui Fairbairn sunt următoarele:

Oamenii sunt în relație cu obiectele, ca urmare, sinele este definit în termeni de relație. Copilul/individul este în căutarea obiectului, mai degrabă decât în căutarea plăcerii. Sinele există de la început și nu este rezultatul experienței. Este precondiția acesteia și, simultan, o precondiție a experiențelor și dezvoltării ulterioare. Sinele oferă continuitate și dă coloratura dezvoltării de mai târziu.

„Sinele, în teoria lui Fairbairn este un centru viu, în creștere, autodefinit, pe care el îl vede ca punct de origine al procesului psihic uman; din acest principiu fundamental rezultă în mod direct că este posibil ca sinele să aibă relații cu alte ființe umane, chiar dacă nu le-a diferențiat încă la nivel de reprezentări ca obiecte separate de sine. Inițial, sinele are relații cu lumea pornind de la o bază prea mică de experiențe de diferențiere sine-obiect.” (Rubens, 1994, p. 432)

În timpul dezvoltării, se formează subsistemele sinelui, părți ale structurii endopsihice, după Fairbairn. Fairbairn (1963) îl definește astfel: „...Eul [sinele] original este împărțit în trei Eu-ri – un Eu central (conștient) atașat de obiectul ideal (idealul Eului), un Eu [sine] libidinal refulat, atașat obiectului-stimul (sau libidinal) și un Eu [sine] antilibidinal refulat, atașat de obiectul respingător (sau antilibidinal). [...] Această situație internă reprezintă baza poziției

schizoide, care este mai fundamentală decât poziția depresivă descrisă de Melanie Klein. [...] Eul antilibidinal [sinele], în virtutea atașării lui de obiectul respingător (antilibidinal), adoptă o atitudine ostilă fără compromis față de Eul [sinele] libidinal și, astfel, are efectul de a întări cu putere refularea Eului libidinal de către Eul central.” (p.35)

Pe aceste direcții de gândire, spune Robbins (1994), unele dintre ideile teoriei relațiilor cu obiectele a lui Fairbairn anticipează dezvoltările care au culminat cu psihologia sinelui a lui Kohut. (Grotstein și Rinsley, 1994). (vezi definiția separată TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT)

Donald Winnicott

Figură centrală a „Școlii de mijloc” a relațiilor de obiect britanice, Donald Winnicott a avut o influență istorică și contemporană asupra evoluției conceptului de sine care s-a extins mult dincolo de Anglia sa natală. Deși mult mai influent în Europa, influența sa proliferază și în majoritatea conceptualizărilor contemporane ale gânditorilor din America de Nord și America Latină.

Winnicott (1965) plasează relația mamă-copil în centrul dezvoltării sinelui. În modelul său, sugarul caută instinctiv recunoașterea și susținerea mamei. El vizualizează sinele „născând” al sugarului ca fiind capabil de „gesturi spontane” și „idei personale” (Winnicott, 1960, p. 148). Dar sinele se poate dezvolta numai în contextul unei suite de interacțiuni cu un îngrijitor iubitor. Având experiența anilor de lucru ca pediatru, Winnicott pune accent pe impactul *relației reale* dintre mamă și copil. În viziunea sa, omnipotența bebelușului este inițial susținută de *mediul susținător* matern; dar inevitabil, eșecurile parentale, în contextul unei *îngrijiri materne suficient de bune* (Winnicott, 1953), îi permit copilului să-și dezvolte un sine rezilient, sănătos (*sinele adevărat*). În cel mai bun scenariu, nou-născutul este capabil să folosească obiectul (pe mamă) în mod *nemilos*, fără considerație față de subiectivitatea obiectului (a mamei). Dezvoltarea sănătoasă a sinelui este condiționată de capacitatea obiectului-mamă de a *supraviețui*, adică de a împlini nevoile nou-născutului într-o manieră *suficient de bună*, în același timp păstrându-și propria subiectivitate. În acest mod copilul este capabil să aibă contact cu un „altul” care supraviețuiește agresivității lui și care există și dincolo de controlul său omnipotent – acest lucru permite dezvoltarea unui sine capabil de relații adevărate cu obiectele și de empatie. Dacă propria subiectivitate a mamei interferează cu capacitatea ei de a gestiona agresivitatea copilului ei, dar ea îi împlinește, totuși, nevoile, sentimentul ce rezultă este unul de frustrare și fragmentare, dând naștere unui *sine fals*, construit defensiv. În acest scenariu, bebelușul învață prematur să se adapteze la nevoile mamei sale pentru a supraviețui.

Astfel, pentru Winnicott, începutul este unitatea mamă-copil. „La început, nu individul este unitatea” (1952, p 221). Din perspectiva sugarului nu există nicio diferențiere inițială între sine și obiect. Sugarul este într-o stare de neintegrare: „Postulăm o neintegrare primară” (1945, p 149) și o dependență completă de susținerea sensibilă a mamei, o susținere atât fizică, cât și psihică. Prin ceea ce Winnicott denumește *preocupare maternă primară* (1956), *mama devotată obișnuită* se află într-o stare de sensibilitate crescută față de sugarul ei, care îi permite „să se adapteze delicat și sensibil la nevoile sugarului, încă de la început” (1956, p 302). Susținerea maternă creează pentru sugar condițiile pentru ceea ce Winnicott descrie drept *continuitatea ființei* (1960a), adică, începutul unei continuități personale, care constituie

izvorul sentimentului sinelui. Acest sentiment al sinelui este în primul rând bazat pe experiențele corporale și pe funcțiile corpului. Dacă susținerea mamei este deficitară – fie prin absențe prea lungi ale susținerii, fie prin impuneri intruzive – este afectat sentimentul sugarului de continuitate a ființei sale și sugarul este aruncat într-o stare de *angoasă de negândit* (cădere, spargere, pierderea oricărei direcții), la care copilul reacționează instinctiv printr-o *auto-susținere* prematură, rigidă (1962, p. 58). Acesta este un aspect al *sinelui fals* (vezi mai jos), care „ascunde și protejează nucleul sinelui” (ibid).

Mișcarea graduală de la neintegrare la integrare începe de timpuriu, prin procese înnăscute, naturale, ale copilului susținut de mamă și prin experiențe de gratificare pulsională.

Winnicott face o distincție între „relaționarea prin Eu” și „relaționarea prin Se”. Prima este legată de funcția de susținere a mamei, cealaltă de mama ca obiect al impulsurilor pulsionale ale sugarului. Sinele primitiv este nemilos. „Trebuie să postulăm o relație de obiect primitivă nemiloasă” (1945, p. 154). Schimbarea de la „pre-milă” la „milă” vine mai târziu și este legată de dezvoltarea capacității de îngrijorare din poziția depresivă. În „Dezvoltarea emoțională primară” (1945) Winnicott scrie:

„Voi încerca să descriu în termenii cei mai simpli acest fenomen așa cum îl văd eu. Din perspectiva bebelușului și a sânului mamei... bebelușul are nevoi instinctuale și gânduri prădătoare. Mama are sânul și puterea de a produce lapte și gândul că i-ar plăcea să fie atacată de bebelușul înfometat. Aceste două fenomene nu intră în relație unul cu altul până când mama și copilul nu trăiesc o experiență comună... Mă gândesc la acest proces ca la două linii ce vin din direcții opuse, obligate să se apropie una de alta. Dacă se suprapun, apare un moment de iluzie...” (Winnicott, 1945, p. 152)

Cu condiția ca adaptarea mamei să fie una suficient de bună, ca ea să se prezinte într-o manieră și la un moment în care „corespunde capacității sugarului de a crea” (Winnicott, 1953, p. 12), nou-născutul are fantasma creării de către el însuși a sânului. Sânul este un *obiect subiectiv*, creat omnipotent de către bebeluș. Fără această iluzie, scrie Winnicott, „nu este posibil niciun contact între psihic și mediu” (Winnicott, 1952, p. 223). Experiența omnipotenței, a iluziei, este fundația atât a sentimentului rudimentar de sine, cât și a relației personale, creative cu lumea. Alternativa este o relație reactivă față de lume, bazată pe adaptare, în care impulsul personal este absent și vitalitatea este absentă. În această situație, copilul se raportează la lume dintr-o poziție de sine fals, care duce la un sentiment de futilitate și la o dezvoltare distorsionată a capacității de formare a simbolurilor și de folosire a obiectelor tranziționale.

Problema deziluzionării, a pierderii omnipotenței și a intrării în acțiune a principiului realității survine mai târziu. Fără iluzia primară, procesul de deziluzionare își pierde sensul. „Sarcina mamei, până la urmă,” scrie Winnicott, „este să îl deziluzioneze gradual pe sugar, dar ea nu are nicio speranță de succes, decât dacă, la început, a fost capabilă să-i ofere suficiente oportunități de iluzie” (1953, p. 11).

Se poate observa că în teoria lui Winnicott, chiar începuturile vieții mentale sunt un fel de model de urmărire duală. Pentru că stările sugarului de non-separare alternează cu un sentiment incipient de separare, o realizare vagă a ceva ce nu este *mine*, în special atunci când nevoile nu sunt împlinite și când activitatea musculară (pe care Winnicott o asociază cu agresivitatea) întâmpină rezistență. „Sub acest aspect,” scrie el, „bebelușul se poate întâlni cu

principiul realității din când în când, ici și colo, dar nu peste tot deodată; adică, bebelușul reține zone de obiecte subiective alături de alte zone, în care este ceva ce relaționează cu obiecte percepute obiectiv sau cu obiecte *nu-mine* („nu-Eu”)” (1962, p 57). Astfel, bebelușul oscilează între aceste două stări, dar, din nou, este important aici faptul că bebelușului îi sunt acordate oportunități pentru a trăi iluzia creării obiectului, care este baza originară a dezvoltării sentimentului de sine personal.

Funcția sinelui fals este aceea de a proteja sinele adevărat de exploatare și de a gestiona relația cu mediul. Winnicott descrie gradele organizării sinelui fals: „La extremă: sinele fals se stabilește ca fiind real și este ceea ce observatorii tind să creadă că este persoana reală.

În relațiile de viață... totuși, sinele fals începe să eșueze... sinele adevărat este ascuns... Mai puțin extrem: sinele fals apără sinele adevărat ... [care] este recunoscut ca potențial și i se permite o viață secretă... Mai aproape de sănătate: sinele fals are ca principală preocupare căutarea condițiilor care vor face posibil pentru sinele adevărat să devină sinele propriu. Dacă nu pot fi găsite aceste condiții, atunci trebuie să fie reorganizată o nouă apărare împotriva exploatării sinelui adevărat... În sănătate: sinele fals este reprezentat de întreaga organizare de atitudini sociale politicoase și manierate, un fel de *a nu umbla cu inima la vedere* (1960b, p 142 - 143).

Un aspect al sinelui fals și al funcției premature de susținere pe care Winnicott (1949) o identifică, este atunci când „gândirea individului începe să preia și să organizeze grija pentru psyche-soma, în timp ce în sănătate este funcția mediului să facă acest lucru... psihicul este „sedus” de minte [de către intelect] în relația intimă pe care psihicul o are inițial cu soma” (p 246 – 47). Apoi are loc o disociere între capacitatea intelectuală și existența psiho-somatică, prin care „individul [încearcă să-și] rezolve problema personală folosindu-se de finețea intelectului. Rezultă o imagine clinică particulară prin faptul că dezamăgește foarte ușor” (1960b, p 144). Individul aflat în această situație trăiește o pierdere a sentimentului profund de sine, pentru care este esențială o legătură strânsă între psihic și soma.

Winnicott este în mod intenționat vag atunci când discută despre sinele adevărat. „Nu sunt multe de arătat în formularea ideii unui sine adevărat, cu excepția scopului de a încerca să înțelegem sinele fals, deoarece nu face mai mult decât să adune laolaltă detaliile experienței de a fi viu” (1960b, p 148). Sinele adevărat este un potențial înnăscut, unic pentru fiecare individ și fundamental dependent de un mediu facilitator pentru a fi articulat și experimentat. Este sursa creativității și a sentimentului de a fi real și viu, „[de la] cel mai timpuriu stadiu, sinele adevărat este poziția teoretică din care provin gesturile spontane și gândurile personale... Sinele adevărat provine din starea de a fi viu a țesuturilor corporale și operarea funcțiilor corpului... Este îndeaproape legat de ideea de proces primar” (ibid.), adică, are o conexiune profundă cu Inconștientul și cu visarea. Într-unul dintre articolele din „Joc și realitate”, Winnicott scrie despre „visarea profundă, care este miezul personalității” (1971, p. 109). Adică, sinele adevărat este primitiv, iar „conceptul de realitate interioară individuală a obiectelor se aplică la un stadiu ulterior față de conceptul a ceea ce este denumit sine adevărat” (1960b, p 149).

În bogatul și complexul articol „Comunicarea și non-comunicarea ce duce la studiul unor opuse” (1963), Winnicott își aprofundează gândirea despre sinele adevărat și îi dă o calitate mai enigmatică. El sugerează că „în starea de sănătate există un miez al personalității ce corespunde sinelui adevărat din personalitatea clivată; sugerez că acest miez nu comunică

niciodată cu lumea de obiecte percepute și că individul știe că trebuie să nu fie niciodată comunicat către sau să fie influențat de către realitatea externă... În centrul fiecărei persoane este un element de *incommunicado*, care este sacru și are cea mai mare valoare pentru conservare” (1963, p. 187). Acest centru interior este „pentru totdeauna imun față de principiul realității și pentru totdeauna tăcut” (ibid, p. 192). Este tăcut în sensul că nu există comunicare cu lumea exterioară și, de asemenea, în sensul că există o comunicare tăcută, internă, ca de vis, cu obiecte și fenomene subiective, și care „conține întregul sentiment de real” (ibid, p. 184): real, deoarece determină conectarea cu elementul central profund personal al individului.

Accesul la acest centru interior non-comunicabil este inerent pentru capacitatea individului sănătos de a fi singur, prin aceea că aici își are originea căutarea spontană a unui altul. Winnicott numește comunicarea tăcută, centrată, comunicare „directă”, iar comunicarea cu obiectele externe, „indirectă”. Este indirectă în sensul că este doar o conexiune derivată cu centrul personalității și, în același timp, face să fie vie comunicarea cu altul.

Gândirea lui Winnicott a influențat direct sau indirect, în variate moduri dezvoltările ulterioare ale teoriei sinelui pe toate cele trei continente psihanalitice, inclusiv asupra lui Mahler, Bollas, Modell, Gaddini, Gammelgaard, Badaracco, Bleichmar și mulți alții.

IV. B. Sinele în psihologia Eului și teoria structurală post-freudiană

Prin interesul lor extins cu privire la complexitatea funcționării Eului, a adaptării și a dezvoltării timpurii, adepții psihologiei Eului (de exemplu, Hartmann 1939/1958, 1964; A. Freud 1936/1992; Spitz 1950) au încercat să integreze descoperirile lor clinice cu metapsihologia lui Freud. Teoriile lor ego-psihologic-structurale au pus accent pe legătura dintre funcționarea Eului și dezvoltarea relațiilor cu obiectele și a sinelui.

Încercând să diminueze ambiguitatea inerentă a conceptului de *Ich* al lui Freud și a traducerii controversate a acestuia de către Straghey prin *Ego*, Heinz Hartmann (1939, 1950) a făcut diferența dintre sine ca persoană, personalitate sau organizare ca întreg, inclusiv psihic și soma, pe de o parte, și Eu ca sistem sau structură psihică, pe de altă parte:

„...prin folosirea termenului *narcisism*, adesea par să fie tratate sau fuzionate două seturi diferite de opuse. Unul care se referă la *sine* (întreaga persoană) distinct de obiect, al doilea care se referă la *Eu* (ca sistem psihic), distinct de alte substructuri ale personalității. Totuși, opusul investirii obiectului nu este investirea Eului, ci investirea propriei persoane, adică investirea sinelui; vorbind despre investirea de sine, nu spunem dacă această investire este situată în Se, Eu sau Supraeu. ... de fapt, găsim narcisism în toate cele trei sisteme psihice; dar în toate cazurile, opoziția (și reciprocitatea) este în raport cu investirea obiectului. Ca urmare, va fi clarificator dacă definim narcisismul ca investire libidinală nu a Eului, ci a sinelui. (Ar putea fi utilă și aplicarea termenului de reprezentare de sine, opus reprezentării de obiect)” (Hartmann, 1950, p. 84f.).

În domeniul sinelui, Hartmann a încercat să distingă între sine, imagine de sine, și reprezentare de sine, pe care le-a analizat în raport de opoziție și de reciprocitate cu reprezentările de obiecte. Bazat în principal pe articolul lui Freud „Despre narcisism” (Freud 1914), care a pre-datat teoria impulsului dual din 1920, precum și teoria structurală din 1923,

definiția economică dată de Hartmann narcisismului ca investire libidinală a sinelui nu abordează agresivitatea și problemele legate de conceptele interconectate ale narcisismului, Eului și sinelui și relația lor cu aparatul, structura și funcționarea psihică (Blum 1982). Toate aceste aspecte sunt lăsate spre explorare generațiilor următoare de gânditori freudieni (Jacobson 1964, Blum 1982, Rangell 1982, Kernberg 1982), precum și unor noi teorii ale sinelui (mai jos).

Totuși, distincția inițială a lui Hartmann între sine ca persoană și reprezentarea intrapsihică a persoanei sau a reprezentării de sine rămâne o contribuție de durată, care, în elaborarea de influență globală a lui Jacobson și Mahler (mai jos), reclamă unele dintre aspectele duale ale freudianului *Ich*.

Erik H. Erikson (1950, 1956, 1959) a extins modelul conflictului introdus de Freud și l-a plasat în contextul social și cultural, în care are loc dezvoltarea. Diferit de accentul intrapsihic și psihosexual al lui Freud, Erikson a accentuat rolul central al factorilor sociali și de mediu în dezvoltare. El vedea dezvoltarea ca pe un proces ce are loc pe durata întregii vieți, pe care l-a împărțit în opt stadii, fiecare organizat în jurul unui conflict psihosocial central (de exemplu, stadiul unu – încredere versus neîncredere). Deși a susținut că toate identificările, începând din primii ani și continuând pe parcursul copilăriei, sunt modalități primare ale dezvoltării sinelui, el a considerat adolescența ca fiind calea dintre copilărie și maturitate, o perioadă critică, de solidificare a identității. Conform lui Erikson, în general, identitatea se formează în urma unor experiențe de confuzie de rol și experimentare socială. El a consacrat termenul de *criză identitară* pentru a descrie tulburarea care însoțește deseori dezvoltarea sentimentului sinelui. Pentru Erikson, acest punct de cotitură în dezvoltarea umană pare să implice reconcilierea dintre persoana care devenim și persoana care se așteaptă societatea să devenim. Sentimentul emergent al sinelui presupune un proces de modelare a experiențelor trecute cu anticipări ale viitorului.

Edith Jacobson (1964), urmând direcția lui Freud și a lui Hartmann și bazându-se pe experiența sa clinică de lucru cu pacienți psihotici, a clarificat mai bine diferențierea dintre sine și reprezentările obiectului ale introiecțiilor primare și dezvoltarea acestor structuri. Ea a căutat să reconcilieze accentul pus de Freud pe procesele interne pulsionale cu importanța experienței reale, propunând un model de dezvoltare care explică interacțiunea și influența lor reciprocă continuă. Ea a subliniat că Eul și supraeul se dezvoltă în tandem cu sinele și reprezentările obiectelor și a pus accent pe rolul central al afectului în acest proces. A introdus conceptualizarea *imaginilor*, identificând geneza reprezentărilor de sine și de altul ca determinanți cheie ai funcționării mentale (Fonagy, 2001).

Jacobson (1954) a observat că înainte de formarea granițelor sine-altul, percepția pe care o are sugarul despre un altul modelează în mod direct experiența de sine. Astfel, interacțiunea importantă dintre experiența reală și pulsuni (libido și agresivitate) duce la tonul sentimentelor celor mai timpurii experiențe și așază bazele pentru imaginile sinelui și obiectului, care pot determina modul cum ne vom simți cu privire la noi înșine și la alții. De exemplu, experiențele supărătoare pot duce la internalizarea unor imagini de obiecte persecutorii și distante și de sine frustrat, în timp ce interacțiunile preponderent satisfăcătoare pot duce la internalizarea unor imagini ale sinelui și altora pozitive.

Conceptualizând separarea-individuarea, Jacobson s-a bazat pe descrierile lui Freud (1940) cu privire la libido și agresivitate ca forțe care formează conexiuni și rup conexiuni. Ea a considerat libidoul ca fiind elementul esențial ce permite copilului să integreze imagini opuse de obiecte bune și rele și de sine bun și rău, iar agresivitatea proporțională ca promotor al dezvoltării capacității de separare și diferențiere între imaginile sinelui și ale altora. Totuși, excesul de agresivitate ar putea tulbura acest proces. Jacobson observa că integrarea imaginilor bune și rele (adică, atât mama *bună*, cât și mama *frustrantă*), facilitează capacitatea de a tolera stări afective conflictuale, care, la rândul ei, permite dezvoltarea capacității de a avea experiențe emoționale și interpersonale complexe.

În lucrarea sa de referință, *The Self and the Object World* [Sinele și lumea obiectelor] (1964), Jacobson a integrat teoria metapsihologică clasică cu fenomenologia experienței umane, sugerând că pulsunile instinctuale nu sunt *date*, ci sunt *potențiale înnăscute*, modelate atât de procesele de maturizare interne, cât și de factorii de mediu. Astfel, „lumea reprezentărilor” copilului (Sandler și Rosenblatt 1962), este construită din experiența de sine pe care o are în mediul său, peste substratul psiho-biologic înnăscut. Conform lui Jacobson, un copil achiziționează reprezentări ale sinelui și obiectelor cu valențe iubitoare sau agresive, în funcție de experiențele sale de gratificare sau frustrare din relația cu mama. Termenul ei de *reprezentare* se referă la impactul experiențial, atât al lumii interne, cât și al celei externe. Ea vedea reprezentările sinelui ca pe niște structuri complexe, ce includ „reprezentarea intrapsihică inconștientă, preconștientă și conștientă a sinelui corporal și mental în sistemul Eului” (Jacobson 1964, p 19).

Formulările lui Jacobson au contribuit la fondul teoretic al cercetărilor lui Margaret Mahler (1979) cu privire la copiii cu autism și cu psihoză simbiotică și la stadiile de separare-individuare normală și anormală.

Margaret Mahler: sinele în teoria separare-individuare

Mahler oferă date atât din observarea directă, cât și psihanalitice, care fac posibilă urmărirea stadiilor pe care le postulează Jacobson. Interesul originar al lui Mahler față de dezvoltarea timpurie a copilului derivă din studiul ei cu privire la patologia severă la copii cu autism și psihoză simbiotică, la care a observat o incapacitate severă de a forma relații satisfăcătoare cu persoane de îngrijire (Mahler, Ross și DeFries, 1949; Mahler, 1952; Mahler și Gosliner, 1955). Acest lucru a dus la dezvoltarea unei teorii a dezvoltării normative a copilului, în care relațiile cu obiectele și cu sinele erau văzute ca rezultate ale vicisitudinilor pulsionale (Vezi și definiția separată TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT). Deși principiile de organizare ale lui Mahler se bazau pe relațiile dintre sine și obiecte, cu accent pe aspectele tranzacționale ale creșterii și dezvoltării, ele au fost derivate din teoria clasică a pulsunilor. Stabilirea sentimentului de *separat de* și a celui de *relație cu*, privește mai presus de toate experiența corpului persoanei și relația cu obiectul iubirii primare.

Pentru Mahler, reperul succesului dezvoltării este mișcarea de la încorporarea în relația mamă-copil simbiotică, la realizarea unei identități individuale stabile, într-o lume de alții percepută ca predictibilă și realistă. Acest proces a fost denumit *separare-individuare* sau *naștere psihologică* a copilului. Sunt procese de dezvoltare complementare, dar distincte, *separarea* fiind definită ca ieșirea copilului din fuziunea simbiotică cu mama, în timp ce

individuarea constă din acele realizări ce duc la ipoteza copilului despre propriile caracteristici individuale (Mahler et al, 1975, p.4).

La început, teoria lui Mahler a presupus că copilul se dezvoltă dintr-un stadiu de *autism normal*, parcurgând o perioadă de simbioză și cele patru subfaze ale procesului de separare-individuare – diferențiere, exersare, apropiere și constanța obiectului (Mahler, Pine și Bergman, 1975). Mai târziu, realizând că încă de la naștere copilul prezintă tot mai multe semne de conștientizare a mediului și a obiectelor din acesta, ea a renunțat la conceptul legat de primele două luni din viața nou-născutului, considerate inițial drept faza normal autistă, bazată pe narcisismul primar și bariera față de stimuli. În teoretizarea de mai târziu, bariera de stimuli devine un „filtru al stimulilor”, termen ce i-a fost sugerat de către Blum (Blum, 2004b).

Totuși, cu toate că Mahler însăși a renunțat mai târziu la faza autistă și a modificat descoperirile despre faza simbiotică, mulți analiști europeni susțin descrierea ei inițială a ambelor faze, ca fiind precursorii arhaici (*preistorici*) ai sinelui, ale cărui elemente sunt probabil prezente manifest în conceptualizarea a diferite patologii grave ale sinelui, atât la copii, cât și la adulți.

În descrierea inițială a lui Mahler, în faza autismului normal se observă o relativă absență a investirii stimulilor externi și prevalează procesele fiziologice, mai degrabă decât cele psihologice. În această stare de narcisism primar absolut, obiectivul este realizarea echilibrului homeostatic al organismului într-un nou mediu extern. Starea autistă este o stare de nediferențiere sau de fuziune cu mama, în care Eul nu este încă diferențiat de non-Eu și realitatea internă și cea externă încep abia gradual să fie percepute ca diferite.

Începând cu luna a doua – faza simbiotică – se presupune că sugarul este doar slab conștient de obiecte și este într-o stare de fuziune cu aspect de *delir somat-psihic* (Mahler et al, 1975, p.45), o stare pozitivă de relaționare, ce apare într-un context intrapsihic caracterizat de absența granițelor dintre sine și altul (Fonagy, 2001). În timpul acestei faze, mama suficient racordată la copil stabilește și susține un dialog adecvat afectivo-motor cu sugarul, prin contactul vizual, expresiile faciale, atingere, susținere, etc., contribuind la integrarea de către copil a modulării și reglării afectelor (Blum, 2004).

În descrierea originală, faza simbiotică începe în momentul în care bariera de stimuli sau cochilia autistă, care ține departe stimulii externi, începe să se spargă. Sugarul începe să aibă conștientă vagă a obiectului care îi satisface nevoile, care oricum cuprinde o unitate duală, în care sinele încă nu are granițe clare. Gradual, copilul începe să demonstreze o nouă atitudine de tenacitate și intenționalitate, care indică faptul că copilul „apare”, iar la circa 4-6 luni începe încercarea de a experimenta separarea-individuarea, structurând reprezentările internalizate ale sinelui, distincte de reprezentările interne ale obiectelor.

Faza de separare-individuare, între 4-6 și 36 de luni, constă din câteva subfaze:

Prima este *diferențierea / ecloziunea*, între 4-6 și 9 luni, când copilul începe să diferențieze reprezentările sinelui de cele ale mamei / altul (Mahler et al., 1975), prin trecerea de la tendința de a se modela pe corpul mamei, la preferința de a explora mai activ, autodeterminat.

În timpul celei de-a doua subfaze, *exersarea*, de la 10 la 15-16 luni, copilul exersează locomoția, pentru a-și mări separarea fizică de mamă și a continua procesul de diferențiere. Aceasta este perioada în care Mahler situează *nașterea psihologică* efectivă a copilului. Odată cu dobândirea locomoției bipede, orizontul copilului se lărgeste și copilul devine stimulat de

faptul că „lumea devine cochilia lui”. În aforismul lui Greenacre (1957), acesta este „apogeul aventurii sale de dragoste cu lumea”. Este, așa cum o conceptualizează Mahler, apogeul, atât al narcisismului (secundar), cât și al iubirii de obiect (Mahler et al., 1975). Tot în această perioadă, copilul atinge „vârful *omnipotenței sale magice*”, derivate din sentimentul că împărtășește puterile magice ale mamei” (Fonagy, 2001, p.66). În subfaza *exersării*, prin achiziția mersului autonom, urmează stabilirea aparatului autonom al Eului în proximitatea mamei. Această tranziție reprezintă linia de dezvoltare care îi permite copilului să-ți mute interesul de la mamă la obiectele neanimate, având loc investirea libidinală în serviciul funcționării autonome a Eului.

Subfaza de *reapropiere* de la 15-18 la 24 de luni vine odată cu conștientizarea separării, cu angoasa de separare și cu nevoia crescută de a fi cu mama (Mahler et al, 1975). Copilul, care a devenit tot mai independent, începe acum să realizeze cât de mic este într-o lume foarte mare, ceea ce duce la pierderea sentimentului ideal al sinelui și la reapariția unui fel de anxietate de separare. Apare prima realizare că mama este de fapt o persoană separată, care ar putea să nu fie întotdeauna disponibilă, instalându-se *criza de agățare*. În timpul acestei *crizei de agățare*, atitudinea copilului este una de oscilație ambivalentă afectiv între nevoia de a se agăța de mama sa și o nevoie puternică de separare. Aceasta este perioada în care clivajul este maxim (Greenberg și Mitchell, 1983). Este, de asemenea, și perioada în care evoluează rapid funcțiile autonome ale Eului, marcate de achiziții rapide în limbaj și aparența testării realității. Diferențele de gen și identitate de gen devin conștiente, intersectându-se cu procesul de diferențiere.

Disponibilitatea emoțională optimă a mamei, inclusiv acceptarea ambivalenței copilului, îi permite copilului să investească reprezentarea de sine cu energie libidinală. Frica de a pierde iubirea obiectului devine mai evidentă, în locul fricii de a pierde obiectul iubirii. În timpul crizei de agățare, pe măsură ce copilul renunță gradual la iluzia propriei grandiozități, adesea prin lupte dramatice cu mama, el s-ar putea folosi în mod caracteristic de mama ca de o extensie a propriului sine, proces ce permite copilului să nege temporar conștientizarea dureroasă a faptului că este separat de mamă. În cele din urmă, declinul omnipotenței infantile este compensat prin identificări selective cu mama competentă, tolerantă, afectuoasă. (Blum, 2004).

Atingerea fazei *constanței obiectului* la vârsta de 24-36 de luni și a constanței sinelui, reprezintă subfaza finală a procesului de separare-individuare și este un reper major în dezvoltare. Cele două sarcini principale ale acestei perioade sunt dezvoltarea unui concept stabil al sinelui și a unui concept stabil al altuia și sunt organizate în jurul coparticipanților la toate relațiile de obiect ale copilului (Greenberg și Mitchell, 1983). În mod optim, copilul poate menține acum un sentiment al propriei individualități, precum și un sentiment al altuia ca obiect intern, ca o prezență investită pozitiv. Poate funcționa separat în absența mamei/altuia, dobândind capacitatea de a înțelege mai complet experiența separată a sinelui și a mamei, mintea ei separată și interesele și intențiile separate ale celuilalt. Internalizând bunăvoința și funcțiile reglatorii ale mamei, copilul poate acum să tolereze mai ușor separările, frustrările și dezamăgirile. Până în luna a 36-a, maturizarea funcțiilor Eului și constanța libidinală a obiectului vor atinge un stadiu ce permite consolidarea identității sinelui și posibilitatea de separare.

Mahler a creat o interfață între teoria pulsională clasică și teoria dezvoltării relațiilor cu obiectele, folosind conceptul de *simbioză* pentru a se referi atât la o relație din realitate, cât și la fantasma internă determinată libidinal (Greenberg și Mitchell, 1983). Folosirea de către Mahler a conceptelor lui Hartmann de *mediu predictibil/obișnuit* (Hartmann, 1927/1964) și de *adaptare* (Hartmann, 1939) a „orientat modelul pulsionilor într-o direcție care a garantat implicit relației cu altul un rol explicativ mult mai central...” (Greenberg și Mitchell 1983, p. 282). Pentru a specifica *mediul predictibil comun*, Mahler s-a referit și la conceptul lui Winnicott (1960) de *mamă suficient de bună/devotată obișnuită* (Mahler 1961; Mahler & Furer, 1968). Astfel, ea a echivalat mediul timpuriu al copilului cu persoana specifică a mamei.

Teoria contemporană a separării-individuării îi are ca protagoniști pe mama și bebelușul reali și folosește conceptele de *internalizare* și de *reprezentare internă*. Teoria lui Mahler se corelează cu observarea susținută analitic a transformărilor intrapsihice pe parcursul dezvoltării: „Schimbările intrapsihice pot consta în transformări ale granițelor Eului, diferențierea sinelui și reprezentărilor de obiecte, coeziunea sau clivajul acestor reprezentări și atingerea constanței obiectului sinelui. Trebuie să îi luăm în considerare pe ambii parteneri ai diadei” (Blum, 2004, p. 551). În modificarea și reformularea contemporană pe care le propune, Harold Blum (2004) integrează descoperirile cercetărilor de mai târziu cu privire la dezvoltare (Stern 1985; Pine, 1986; Bergman, 1999; Gergely, 2000; Fonagy, 2000). Modificarea adusă de el presupune o fază simbiotică și una de separare-individuare, cu o atenție deosebită acordată fazelor de diferențiere și agățare. El subliniază că „diferențierea bebelușului precede apariția reprezentărilor intrapsihice de sine și de obiect” (Blum, 2004, p. 541).

Dintr-o altă perspectivă, teoria structurală, așa cum a fost dezvoltată de Jacobson și Mahler (1979), „conține un concept bogat și sofisticat al dezvoltării sinelui, o elaborare contemporană a aspectelor duale ale conceptului de *Ich* al lui Freud (Kernberg, 1982, p. 900).

În contextul practicii clinice, accentul pus de Jacobson și Mahler pe reprezentările de sine și de obiect a contribuit la dezvoltările ulterioare ale vastei arii a proceselor de reprezentare și de *reprezentabilitate* a punerilor în act încă-nerepresentate (vezi definiția separată, PUNERE ÎN ACT)

Hans Loewald este unul dintre revizionistii freudieni care a scris în deceniile 1960, 1970 și 1980, oferind un model de conexiune între psihologia Eului freudiană și teoria relațiilor de obiect, în încercarea de a crea un model psihanalitic care să reflecte mai bine experiența reală a omului în lume. În acest proces, el a examinat critic ipotezele fundamentale aflate la baza teoriei psihanalitice și a abordat preconcepții de bază despre natura minții, realitate și procesul analitic.

Loewald (1960) considera că Freud a postulat două înțelegeri diferite ale pulsionilor. Înainte de 1920, Freud vedea pulsionile ca pe niște căutări de descărcare. Odată cu introducerea conceptului de Eros, în 1920, în *Dincolo de principiul plăcerii*, Freud a introdus conceptualizarea pulsionilor ca fiind căutări ale unor conexiuni, „nu folosirea obiectelor pentru gratificare, ci pentru a construi experiențe mentale mai complexe și pentru restabilirea unității originare pierdute dintre sine și alții” (Mitchell și Black, 1995, p.190). Revizuirea ulterioară de către Loewald a teoriei pulsionilor a lui Freud (1971, 1972, 1976, 1978, 1988) a necesitat o reformulare a conceptelor psihanalitice tradiționale. În timp ce, pentru Freud, Seul este o forță biologică ce se ciocnește cu realitatea socială, pentru Loewald Seul este un produs de

interacțiune al proceselor de adaptare. Loewald vede mintea ca fiind interactivă prin chiar natura ei, nu doar secundar, ca răspuns la nevoia de alții pentru gratificare.

Loewald a teoretizat că la început nu există nicio distincție între sine și altul, Eu și realitatea externă sau instincte și obiecte; dimpotrivă, există un întreg unitar originar, compus atât din bebeluș, cât și din îngrijitor. El sugerează că „pulsunile/instinctele, înțelese ca forțe psihice și motivaționale, devin organizate ca atare prin interacțiuni ce au loc într-un câmp psihic, constând la origine din unitatea (psihică) mamă-copil” (Loewald, 1971, p118). Văzând pulsunile ca pe produse ale interacțiunii, Loewald extinde teza lui Jacobson că acestea sunt o legătură între sinele bebelușului și obiectele sale. Mergând mai departe, Loewald identifică interacțiunea ca pe un aspect critic în internalizarea reprezentării subiective a sinelui și a altuia, punând accent pe interacțiune ca principala piatră de temelie a minții.

Opera lui Loewald a transformat metapsihologia psihanalitică și a permis abordări noi ale conceptualizării materialului clinic. Influența lui, directă și indirectă, poate fi observată în dezvoltările propuse de numeroase școli de gândire psihanalitice (de exemplu, cea a relațiilor de obiect, intersubiectivă/relațională, psihologia sinelui) și, astfel, el poate fi considerat ca o punte între așa-numitele perspective ale „unipersonale” și „bipersonale” cu privire la procesul clinic psihanalitic. În general, așa cum a fost cazul lui Winnicott în Marea Britanie, Loewald și Jacobson pot fi considerați în Statele Unite ca precursori ai mișcării intersubiective.

În anii 1980, gândirea freudiană tot mai complexă și inclusivă este exemplificată de revizuirii și extinderii comprehensive ale conceptualizărilor sinelui, prin lucrările lui Leo Rangell (1982) și Harold Blum (1982). Rangell amendează definiția narcisismului dată de Hartmann, considerându-l nu o investiție libidinală a sinelui, ci a reprezentărilor sinelui, afirmând că: „Tot ce știe Eul despre sine, acel *Eu* care îl înconjoară și din care face parte, este starea prezentă a reprezentărilor sinelui în fiecare stadiu al dezvoltării și în fiecare moment al existenței” (Rangell 1982, p. 879). Blum, concentrându-se pe complexitatea dezvoltării timpurii descrisă de Mahler (Mahler et al. 1975), susține că: „Niciun concept de sine nu este posibil înainte ca bebelușul să iasă de pe orbita simbiotică odată cu debutul gradual al procesului de separare-individuare” (Blum 1982, p. 971). Sinteza incluzivă cu privire la dezvoltare dintre „dialogul reciproc” al lui Rene Spitz (1965), obiectul tranzițional al lui Winnicott (1965) și permanența obiectului a lui Piaget (1951), s-au întretesut în modelul „separării-individuării” al lui Mahler, prezentând o schiță complexă a schimbărilor progresiv-regresive, la interiorul matricei relațiilor cu obiectele și a conflictelor subliminale, ce duc la apariția reprezentării coezive a sinelui și a unui sentiment al sinelui relativ continuu, instalate odată cu progresul constanței sinelui și a obiectului, în cel de-al treilea an de viață.

V. ALTE DEZVOLTĂRI CONTEMPORANE ÎN AMERICA DE NORD

V. A. Modelele integrative

Otto F. Kernberg

Încă din anii 1970, **Otto F. Kernberg** a dezvoltat o versiune a teoriei relațiilor de obiect în cadrul teoriei structurale/psihologiei Eului. În abordarea lui, determinanții primari ai structurilor globale ale minții (adică Se, Eu, Supraeu) sunt „unitățile sine-obiect-afect”

(Kernberg, 1977). În modelul lui Kernberg (1982, 2004, 2012, 2013, 2014, 2015), un sine „supraordonat” este suma reprezentărilor parțiale și gradual tot mai complete ale sinelui. Teoria psihanalitică a relațiilor de obiect pe care o promovează el integrează activarea neurobiologică a sistemului afectiv, diferențierea sinelui de alții, dezvoltarea unei teorii a minții și empatiei, evoluția structurii sinelui și dezvoltarea proceselor de mentalizare.

În articolul său *Self, Ego, Affects, and Drives* [Sine, Eu, afecte și pulsuni] (Kernberg 1982), Kernberg își clarifică viziunea asupra dezvoltării și formării structurii, sugerând o modificare a teoriei duale a pulsuniilor. Încă din această lucrare, el propune rezervarea termenului de *sine* pentru a indica suma totală a reprezentărilor de sine în legătură intimă cu suma totală a reprezentărilor de obiect. Definind sinele ca structură intrapsihică ce-și are originea în Eu (*Ich*) și este încorporat în acesta, Kernberg rămâne aproape de ideea insistentă, implicită, a lui Freud, că sinele și Eul sunt indisolubil legate între ele. Acest model concepe sinele ca fiind investit cu derivate pulsionale atât libidinale, cât și agresive, integrate în contextul reprezentărilor sinelui drept componente ale acestora. Reexaminând modul în care folosea Freud concepte precum *Trieb* (pulsune) și *Instinkt* (instinct), concluzionează că „Freud prefera *Trieb*, cel mai bine tradus prin *pulsune*, tocmai pentru că el concepea pulsuniile ca fiind sisteme motivaționale psihice relativ continue, la granița dintre fizic și mental, spre deosebire de instincte, pe care le considera ca fiind predispoziții comportamentale înnăscute, rigide, discontinue” (Kernberg 1982, p.909). *Ediția Standard* a lui Strachey, însă, traduce cu consecvență *Trieb* (pulsune) prin *instinct* în limba engleză. Abordând dezvoltarea primelor reprezentări ale sinelui și obiectului, relevante pentru dezvoltarea sinelui, Kernberg integrează descoperirile din neurobiologia contemporană și studiile asupra dezvoltării nou-născutului cu formularea lui revizuită a teoriei duale a *pulsuniilor* (termenul german original al lui Freud), în lumina relației dintre afecte și pulsuni. Aici, diferitele afecte sunt sisteme motivaționale primare, legând gradual sinele diferențiat și integrat și reprezentările obiectului, cu afectele care se consolidează gradual în pulsuni libidinale sau agresive. În acest model, afectele sunt considerate substanța sau constituenții pulsuniilor. Kernberg avea să continue, să actualizeze și să-și rafineze opera de integrare în următorii 30 de ani.

Kernberg (2015) pune accent pe complexitatea dinamică a primelor săptămâni și luni de viață. El afirmă că, deja din timpul *fazei simbiotice* lipsite de granițe (Mahler, Pine și Bergman 1975), în care bebelușul și mama sunt o *unitate operativă*, tendințele primare de diferențiere a sinelui și rudimentele de empatie apar ca precondiții ale *teoriei minții* (Gergely și Unoka, 2011; Kernberg, 2015).

În varianta teoriei psihanalitice a relațiilor de obiect (1982, 2004, 2015), Kernberg face legătura între nivelurile de dezvoltare ale structurii psihice a organizării personalității și psihopatologie. El recunoaște două niveluri de bază ale organizării personalității (borderline și nevrotic), implicând două niveluri de bază ale dezvoltării, după nivelul inițial al lipsei de diferențiere și confuzie a granițelor sinelui și obiectului (psihoză).

În continuarea lui Jacobson și Mahler, integrând selectiv anumite aspecte ale gândirii kleinienne, Kernberg vede la bebelușul preverbal construcția unei structuri psihice sub dominația stărilor afective de vârf. Reprezentările sinelui idealizate, legate de un obiect idealizat dominat de afecte pozitive, sunt opuse reprezentărilor negative ale sinelui și obiectului, în care domină afectele agresive, de frustrare. În aceste condiții, nu există nicio viziune integrată a sinelui sau a obiectului. Dimpotrivă, sinele și obiectul sunt clivate sau

disociate în reprezentări de obiect parțial idealizate și/sau persecutorii. Dacă interacțiunile mamă-copil sunt dominate de afecte agresive, integrarea necesară a identității Eului este amânată, ducând la tulburarea de personalitate borderline. În mod specific, în ce privește narcisismul, este investită o structură patologică a sinelui (*sinele grandios*), ce conține *sinele real*, sinele ideal și reprezentările de obiect ideale.

Totuși, dacă în primii trei ani de viață, condițiile de dezvoltare permit tolerarea ambivalenței, a relațiilor emoționale combinate, atât pozitive, cât și negative, cu aceleași obiecte externe, copilul își poate dezvolta un sentiment al sinelui integrat (*sinele normal*, își concepe sinele în mod realist) și capacitatea de a avea o viziune integrată a celorlalți semnificativi. Aici, dobândirea constanței sinelui și a obiectelor, permite formarea identității Eului. Structurarea internă care rezultă delimitează Seul și dă naștere unui Eu capabil de funcții sublimatorii ce permit exprimarea adaptativă a nevoilor emoționale cu privire la sexualitate, dependență, autonomie și cereri și prohibiții agresive/asertive de afirmare de sine. Relațiile de obiect internalizate, care includ cereri și prohibiții derivate etic, transmise în primele interacțiuni ale nou-născutului cu mediul său psihosocial, sunt integrate în Supraeu. Acest nivel mai integrat (nevrotic, *normal*) al organizării personalității permite conflicte intrapsihice intersistemice, între toate cele trei instanțe ale Seului, Eului și Supraeului (conflicte tip pulsione-apărare). Aici, apărarea predominantă este refularea.

Recenta elaborare integrativă a lui Kernberg a teoriei relațiilor de obiect are numeroase implicații pentru înțelegerea complexității dezvoltării timpurii și a patologiilor de mai târziu ale sinelui, postulând un „proto-sine” homeostatic, care se poate dezvolta într-un „sine nucleu” capabil să se plaseze în spațiu și timp. Această concepție de sine stabil, mai matur, continuu, include memoria autobiografică, anticiparea, „sinele lingvistic”, „sinele mental” și „sinele social” (Kernberg, 2015). În aceste eforturi recente de corelare a teoriei relațiilor de obiect și neuroștiinței afectelor, Kernberg (2015) pune în evidență faptul că descoperirile din neuroștiințe (Gergely și Unoka 2011) privind dezvoltarea diferitelor structuri, circuite și neurotransmițători cerebrali, susțin ipotezele psihanalitice ale internalizării graduale a reprezentărilor separate (obiect al sinelui „bun” și „rău”), integrarea completă fiind posibilă doar la nivelurile corticale superioare.

Descrierea contemporană a lui Kernberg (2013, 2015) descrie două faze ale proceselor de mentalizare: o fază timpurie de mentalizare, de înțelegere a unei stări afective prezente în relația cu obiectul imediat, și o fază târzie, legată de istoricul de experiențe de sine și istoricul experiențe cu un altul, contextualizând prezentul imediat în lumina (sinelui) trecutului reflectat.

Arnold Modell

În ultimii 50 de ani, **Arnold Modell** (1968, 1984, 1990, 1993, 2003, 2007) s-a străduit să definească natura paradoxală a sinelui, atât ca pe un produs contingent evolutiv, cât și ca nucleu rezistent. Această încercare a pornit de la teoriile freudiană, a lui Winnicott și a relațiilor de obiect, ajungând până la intersubiectivism și neuroștiințe.

Modell a fost unul dintre primii psihanalisti din Statele Unite care au căutat să integreze gândirea lui Winnicott și accentul clinic pus de acesta pe nașterea sinelui, prin oglindire și folosirea obiectului. În teoria inițială a lui Modell, a devenit centrală crearea de semnificație prin stabilirea unui spațiu tranzițional între bebeluș și mamă (Modell 1968).

Deși este, în esență, o elaborare a conceptelor lui Winnicott, *Object Love and Reality* [Iubire și relație de obiect] (Modell 1968) a introdus două teme : aspectul intersubiectiv al transferului și imperativul sinelui de a da experienței semnificații fundamentale pentru motivația umană (Kirshner 2010). Continuând gândirea intersubiectivă ca pe un complement al teoriei pulsionilor a lui Freud, în *Psychoanalysis in a New Context* [Psihanaliza într-un nou context] (Modell 1984), el a susținut că sinele este construit nu doar de jos în sus, prin presiunea pulsionilor biologice, ci și din afară către interior, prin schimburile diadice. Apare, astfel, o interacțiune între două psihologii: versiunea dinspre interior spre exterior, sau psihologia unipersonală, care abordează fenomene precum visul, formarea simptomului și inviolabilitatea sinelui individual sau a sinelui nucleu, și versiunea din afară către interior, modelul intersubiectiv al psihologiei bipersonale, a sinelor întretesute, care abordează calitatea relațională a întregii activități psihice. Ambele sunt active în procesul psihanalitic. În această privință, asemănător cu Loewald și Green, Modell a susținut că psihanaliza oferă, nu doar o nouă relație restaurativă, ci și noi relații cu obiecte deja existente.

În *Private Self* [Sinele privat] (Modell 1993), vine din nou în prim plan sinele interior ascuns, construit pe memoria afectivă, bazat de data aceasta pe cercetarea neuroștiințifică a lui Gerald Edelman. Edelman a formulat ipoteza că pentru a menține continuitatea sinelui este valoroasă capacitatea creierului de a reclasifica și retranscrie amintirile în noile contexte ale experiențelor de viață. Modell, a considerat că acest lucru oferă o bază neurobiologică pentru conceptul freudian de *Nachträglichkeit* (*après coup*, acțiune amânată), precum și pentru rezolvarea unui paradox – sinele efemer, dar care durează – înțeles acum ca fiind valid în contexte specifice. Mergând mai departe decât Edelman, în scrierile sale recente (Modell 2003, 2007), Modell adaugă retranscrierii, dimensiunile creativă și afectivă, aceasta fiind principala sa contribuție. În lucrarea sa *Imagination and the Meaningful Brain* [Imaginația și creierul semnificativ] (Modell 2003), continuă elaborarea procesului de retranscriere punându-l în legătură cu creativitatea metaforică. În *The Sense of Agency and the Illusion of the Self* [Sentimentul de agent și iluzia sinelui] (Modell 2007), sinele trebuie să fie continuu recontextualizat prin experiență emoțională.

În acest articol, un alt exemplu de gândire interdisciplinară, în care el abordează fenomenul membrului fantomă, postulează faptul că aspectul de continuitate a sinelui este o creație tranzițională, „...o iluzie generată în mod inconștient” (Modell 2007, p. 8), fără de care nu putem trăi (Kirshner 2010). Totuși, fidel gândirii sale dialectice, în *The Unconscious as a Knowledge Processing Center* [Inconștientul ca centru al procesării cunoașterii] (Modell 2008), sinele repara ca proces și ca retranscriere dinamică a experienței, suplinind iluzia/ficțiunea unui sine nucleu privat continuu.

Thomas Ogden

Realizând o sinteză între Klein și Bion și extinzând teoriile lui Bick, Meltzer și Tustin, Ogden (1989) recunoaște un mod primitiv *autistic-contiguu*, presimbolic, dominat senzorial, care este decisiv în generarea experiențelor de sine rudimentare din timpul primelor etape ale dezvoltării și în tulburările psihotice autiste:

„Acest mod este o organizare psihologică primitivă, ce operează încă de la naștere... Este dominat senzorial, prin sentimentul cel mai primitiv de sine care este

construit în funcție de ritmul senzațiilor, în mod particular a celor de la suprafața pielii... Secvențele, simetriile, periodicitatea, „modelarea” piele pe piele, sunt exemple de contiguitate, ingredientele din care apar începuturile experienței de sine rudimentare...” (Ogden 1989, p. 30-31).

Scriind despre reverie și metaforă, ca ingrediente esențiale ale travaliului psihanalitic (Ogden 1997), el postulează dualitatea sinelui – *sinele ca obiect* și *sinele ca subiect*:

“... în procesul de metaforizare sunt create simboluri verbale, care dau formă și substanță emoțională sinelui ca obiect (*mine*), creând apoi simboluri care servesc ca oglinzi în care se recunoaște sau se creează sinele ca subiect (*eu*)”. (Ogden 1997, p. 729).

Saturată cu mențiu de proces primar, dualitatea sinelui în reverie și metaforă așa cum este văzută de Ogden reamintește de contribuția anterioară a lui James Grotstein cu privire la sinele visătorului (Grotstein 1979).

V.B. Perspective ale psihologiei sinelui

Heinz Kohut

Psihologia sinelui a fost dezvoltată de-a lungul timpului de către Heinz Kohut (1971, 1977, 1984), tot mai nesatisfăcut de ceea ce oferea modelul freudian bazat pe pulsione și apărare pentru înțelegerea propriilor experiențe clinice cu pacienții din spectrul larg al tulburărilor de personalitate. Deși psihanaliza clasică se concentrează pe ideea că psihopatologia este rezultatul reacțiilor defensive ale pacientului în fața impulsurilor și dorințelor inconștiente, Kohut a observat că interpretarea acestor conflicte inconștiente era în mare măsură ineficace pentru a-i ajuta pe pacienții săi să ajungă acolo „unde trăiesc (și suferă) ei cu adevărat” (Kohut, 1971, 1977). Pacienții săi nu păreau să se potrivească modelului vinovăției generate de impulsurile inconștiente, dar părea să le lipsească sentimentul unui sine rezilient și viguros. În locul a ceea ce el a numit *omul freudian vinovat*, Kohut l-a cunoscut pe *omul tragic* (1977), care suferă de un sentiment de gol și disperare. A început să cerceteze ce ar trebui să se întâmple, din punctul de vedere al dezvoltării psihice, între copii și părinții lor, pentru dezvoltarea unui sentiment adecvat al sinelui. În psihologia sinelui, Kohut consideră că sinele nu este prezent de la naștere, ci apare în timpul copilăriei prin intermediul relației cu o persoană de îngrijire (Galatzer-Levy și Cohler, 1990). Kohut a ajuns să vadă sinele ca pe un element funcțional, determinat de experiență și nu de pulsionile interne.

Consonant cu ideile sale despre dezvoltarea sinelui, el a reevaluat conceptul de narcisism, considerându-l, nici patologic, nici indezirabil, ci ca parte a experienței umane (Kohut, 1966). Astfel, pentru el narcisismul este un fenomen de dezvoltare normal, care poate da un sentiment de identitate, valoare, semnificație și permanență. Valențele narcisismului identificate de către Kohut „... sunt creativitatea omului, abilitatea lui de a fi empatic, capacitatea de a contempla propria impermanență, simțul umorului și înțelepciunea” (Kohut, 1966, p. 257). Linia narcisică a dezvoltării este activă încă de la începutul vieții și este o precondiție a funcționării adecvate a personalității. Integrarea narcisismului în personalitatea

sănătoasă a reprezentat o îndepărtare radicală față de viziunea psihanalitică asupra omului, care vedea narcisismul în termeni peiorativi (Siegel, 1999).

În centrul psihologiei sinelui se află sinele, miez al personalității, conceptualizat ca sistem mental ce organizează experiența subiectivă a unei persoane în raport cu un set de nevoi de dezvoltare (Wolf, 1988). Sinele include abilitățile, talentele, deficiențele și temperamentul cu care o persoană este dotată încă de la naștere. Sinele este esența ființei psihologice a omului și constă din senzații, sentimente, gânduri și atitudini față de propria persoană și față de lume (Banai, Mikulincer și Shaver, 2005).

Sentimentul de a fi o persoană dezvoltă sinele și este susținut prin experiențe de obiecte ale sinelui (Kohut, 1984). Conceptul de obiect al sinelui a fost introdus de Kohut pentru a descrie un aspect funcțional al relației dintre sine și altul. Încă de la naștere, susține Kohut, suntem intim conectați cu alții și trebuie să simțim că acești alții sunt disponibili și de încredere, pentru a ne obține hrana emoțională de care avem nevoie (Wolf, 1988). Pe parcursul vieții se modifică ceea ce anume avem nevoie de la alții și modul cum avem nevoie ca alții să fie responsivi față de noi (Kohut, 1984).

Aceste funcții sunt *oglundirea*, *idealizarea* și *gemelاریتatea* (Kohut, 1977). *Oglundirea* este legată de dezvoltarea sinelui grandios, este funcția prin care reacția părintelui față de copil îi construiește acestuia stima de sine și îi întărește sentimentul de sine (Kohut, 1971). *Idealizarea* este caracterizată ca o tendință către un obiect omnipotent, față de care ne putem atașa în efortul de a ne simți întregi, în siguranță și stabili (Siegel, 1999). *Gemelاریتatea* este nevoia de un altul care inspiră un sentiment de similitudine (Kohut, 1971).

Conform lui Kohut, nevoile obiectelor sinelui sunt fundamentale pentru experiența umană și sunt esențiale pentru coeziunea sinelui (1971); dezvoltarea sinelui coeziv are loc pe trei axe: (a) axa grandiozității, (b) axa idealizării și (c) axa conexiunii cu un alter-ego.

Sinele grandios sau oglundirea obiectelor sinelui: funcțiile asociate cu sinele grandios includ experiențele de aprobare și recunoaștere de către un altul care oglindește starea internă a individului. Rezultatul este un sentiment de valoare personală, un sentiment de sine pozitiv și experiența de a fi respectat și de a ne simți aprobați de un altul care ne prețuiește și ne apreciază în mod autentic. Unele dintre aceste experiențe pot genera în individ un sentiment de demnitate și de respect de sine. Experiențele de a fi admirat și de a se simți iubit duc la sentimentul de echilibru, încredere în sine și siguranță de sine. Experiența bucuriei de a căuta experiențe noi și de a depăși provocările cu care se confruntă individul generează sentimentul de stabilitate a sinelui, susținând sentimentul viguros de agent al persoanei (Kohut, 1968, 1971, 1972, 1975, 1978).

Imagoul părintelui idealizat sau idealizarea: funcțiile asociate cu imagoul părintelui idealizat includ experiențele de siguranță bazate pe credința în puterea și omnipotența cuiva care acționează ca protector. Împărtășirea puterii acelei persoane și experiența de a fi protejat duc la funcția sentimentului de putere și eficacitate ca ființă umană. Experiența de excitație sau de suprastimulare modulată de un altul, duce la dezvoltarea autocontrolului, autodiscipliniei și autoreglării. Experiența de a fi liniștit, mângâiat și calmat de un altul care oferă consolare și susținere, precum și vitalitate bucurăoasă, duce la capacitatea de entuziasm și calm. În sfârșit, experiența de învățare reglează conduita ce reprezintă conținutul valorilor și idealurilor culturale consolidate într-un sistem de valori și un set de idealuri care servesc ca ghiduri pe

parcursul vieții. Acestea dau un sens de scop în urmărirea obiectivelor în viață (Kohut 1968, 1971, 1978).

Alter-ego sau conectivitate: funcția de alter-ego a unității sine-obiect a fost inițial asociată cu transferurile de oglindire, fiind considerată o formă arhaică a transferurilor, dar mai târziu a primit un statut separat (Kohut, 1984). Funcțiile asociate cu alter-egoul includ experiența unei legături comune cu alții, care poate conduce la sentimentul de asemănare cu alții, astfel încât nimic uman să nu ni se pară străin. Experiența de a fi intact oferă individului sentimentul de stare de bine și completitudine, fără de care s-ar simți dezumanizat.

„În dezvoltarea normală, capacitatea părinților de a servi ca obiecte eficiente ale sinelui creează condițiile care permit bebelușului să internalizeze gradual funcțiile pe care le realizează acestea. Aceste condiții, inclusiv reactivitatea empatică temperată de frustrări optime, oferă bebelușului suficient timp și resurse pentru a modela un sentiment al sinelui coeziv, capabil să facă față individuării” (Glassman, 1988, p. 26).

Funcțiile obiectelor sinelui nu sunt funcții psihologice înăscute. Conștientizarea sinelui face ca dorința de altul să funcționeze în moduri care îndeplinesc nevoi. Buna funcționare a obiectelor sinelui asigură un set de experiențe ce produc sentimentul de coeziune și stabilitate. Accesul în conștient a obiectelor sinelui este în general absentă. Totuși, rana narcisică, nemediată de funcțiile obiectelor sinelui, este experimentată ca o rană a sinelui. Când obiectele sinelui nu funcționează în sensul îndeplinirii nevoilor, se poate ajunge la tulburare și fragmentare.

În teoria sinelui descrisă de Kohut (1982), empatia este modalitatea de observare și mediumul prin intermediul căruia sunt asigurate funcțiile sine-obiect de oglindire, idealizare și gemelitate. Prin experiența empatiei, individul își dezvoltă sentimentul de coeziune a sinelui. Aceste idei reprezintă o elaborare și o expansiune ulterioară a gândirii sale timpurii:

„Empatia, recunoașterea sinelui în altul, este un instrument indispensabil de observare, fără de care arii vaste ale vieții umane, inclusiv comportamentul omului în câmpul social, rămân de neînțeles. Empatia, expansiunea sinelui pentru a-l include pe celălalt, reprezintă o legătură psihologică puternică între indivizi. Și, empatia este o hrană psihosocială fără de care viața omului, așa cum o cunoaștem și o apreciem, nu ar putea fi susținută” (Kohut, 1975, p.355).

Figura de îngrijire racordată emoțional asigură funcțiile obiectului sinelui care împlinesc nevoile copilului de afirmare, admirație și conexiune cu alții.

Patologia narcisică, în viziunea lui Kohut, se datorează eșecurilor empatică ale oglinzirii și idealizării, care privează sinele de resursele de încredere și coeziune necesare dezvoltării narcisice. Acest lucru duce la incapacitatea de a susține și regla stima de sine la niveluri normale și cauzează deficite, distorsiuni sau slăbirea sentimentului de sine (Kohut, 1977; Goldberg, 1978).

Opera lui Kohut reprezintă un reper major în teoria, atât a narcisismului, cât și a conceptului de sine. După moartea sa, psihologia sinelui s-a dezvoltat în câteva direcții. În psihologia sinelui kohutiană „tradițională”, **Paul Ornstein** (1990, 1993) și **Anna Ornstein** (Ornstein și Ornstein 1980, 1985) au continuat să explice rolul empatiei, transferurile obiectelor sinelui, furia narcisică în procesul interpretativ cu privire la acțiunea terapeutică și spaima

pacientului ca nu cumva să repete dezamăgirile traumatice ale obiectelor sinelui și speranța unui nou început prin tratament. **Arnold Goldberg** (1995, 1999) a aplicat conceptul de clivaj vertical, rezultat din dezavuare, în studiul perversiunilor, tulburărilor narcisice și pe cel de clivaj al comportamentului față de experiența exprimată, precum mâncatul compulsiv, travestirea și infidelitatea.

Joseph Lichtenberg

Pornind de la psihologia sinelui a lui Kohut și de la intersubiectivitatea lui Stolorow (Stolorow și Atwood, 1992), Joseph Lichtenberg a dezvoltat o teorie a sistemelor motivaționale, în care *sinele* este conceptualizat ca un sine experiențial sau ca senzație a sinelui. Această senzație a sinelui există într-un context complex de senzații și informații culese din corpul individului și din relațiile sale cu alți indivizi, grupuri și cultură, de la reactivitatea și adaptarea la obiecte neanimate și până la alții animați non-umani. În matricea experienței de atașament, sentimentul de sine al bebelușului își are originea în instanța de agent – adică, de a fi o persoană care face, respectiv, în a face, a acționa și a primi, a iniția și a reacționa. Conform lui Lichtenberg (Lichtenberg, Lachmann și Fosshage, 2011), pentru intențiile și scopurile sentimentului sinelui ca agent sunt centrale: căutarea unei baze de siguranță în situații de pericol și pierdere (Bowlby, 1988), primirea de reacții din partea îngrijitorilor de afirmare oglinditoare, stabilirea unei impresii de comun (gemelăritate) și admirație (idealizare) față de alții (Kohut, 1984) și de a fi admirat de alții. Reglarea reciprocă cu succes a acestor relații fundamentale de atașament dintre indivizi și afilierea la grupuri (familie, colegi, etc.) duc la schimbări corespunzătoare ale sentimentului de sine și de altul și construiesc o ambianță pozitivă generalizată, care influențează în continuare așteptările și expectanțele. Deși se poate vorbi despre un sentiment al sinelui nucleu, de identitate, de persoană, experiența sinelui diferă în funcție de multitudinea de intenții și scopuri. În principal, Lichtenberg (1989) a descris cinci sisteme motivaționale în dezvoltarea sinelui, respectiv, nevoile de: 1. reglare psihică a cerințelor corporale; 2. atașament și afiliere; 3. explorare și afirmare de sine; 4. reactivitate la adversitate și 5. nevoi sexuale și senzuale.

În situații adaptative normale, sentimentul de sine se schimbă după cum fluctuează dominanța, prezența sau absența intențiilor de a regla cerințele fiziologice, de atașamentul față de alții și de afilierea la diferite grupuri, de a da și a primi îngrijire, de a explora mediul și de a afirma propriile preferințe, de a exprima propria aversiune prin antagonism și retragere și/sau de a căuta bucuria senzuală și excitația (Lichtenberg, 2008). Ca răspuns la stresul cronic și/sau traumatic, sentimentul de sine poate fi fragmentat în stări disociate, restricționat prin acomodare patologică și diminuat și debilitat în stări regresive și depresive. Atacurile asupra sentimentului de agent, stimei de sine și valorii personale, în special la un individ vulnerabil la rușine, vinovăție și pierderea mândriei și încrederii în sine, afectează sentimentul de sine, ducând adesea la furie, suspiciune și fantasme de răzbunare. Văzut în sens larg, sentimentul de sine ca agent care face este susținut prin experiențe de empatie sau este vulnerabil la pierderea senzației de coeziune, atunci când conexiunea empatică se rupe sau este absentă (Kohut, 1977).

Printre numeroasele produse hibride rezultate din încrucișări între psihologia sinelui și perspectivele relaționale, **Howard Bacal** (1985, 1998a,b) schițează o „psihologie a sinelui relațional”, în care pune accent pe contextul relației subiective, mai degrabă decât pe relație ca atare. Punând sub semnul întrebării rolul *frustrării optime* în dezvoltare și în terapie, el îl

susține pe cel de *responsivitate optimă*, ca fiind o descriere mai bună în relație cu nevoile sinelui.

V. C. Perspective interpersonale și relaționale

Originar din America de Nord, **Harry Stack Sullivan** (1953, 1964) a considerat că psihiatria reprezintă în mod fundamental studiul relațiilor interpersonale și a dezvoltat o concepție foarte diferită a sinelui și dezvoltării acestuia, față de colegii săi din psihanaliza clasică. Sullivan, în mare măsură influențat de George Herbert Mead (1934), a considerat că nu ne putem cunoaște pe noi înșine, decât în relație cu un altul, afirmând radical că sinele ar fi de fapt doar o colecție de aprecieri reflectate ale celor cu care am fost în contact, constând dintr-un set din ceea ce el a numit tipare *eu-tu* (Sullivan, 1953). Pentru Sullivan nu există nicio modalitate de a înțelege individul în afara rețelei sale complexe de relații interpersonale în care omul este prins în mod inevitabil. O consecință a *teoriei câmpului* a fost credința fermă că sentimentul de nucleu intern al sinelui este o ficțiune investită narcisic. În fapt, Sullivan vede ființele umane ca având „tot atâtea personalități câte relații interpersonale” (1950, p. 221). Pentru el, sinele este împărțit în *eu-cel-bun*, ceea ce îmi place la mine însumi, *eu-cel-rău*, ceea ce nu îmi place și *non-eu*, aspecte ale sinelui atât de anxiogene, încât trebuie dezavuate prin disociere. Viziunea lui Sullivan asupra sinelui ca multiplu, alături de invocarea proceselor disociative auto-conservante, a format vârful de lance al viziunilor relaționale contemporane ale sinelui, cel mai bine exemplificate prin opera lui **Philip Bromberg** (1998, 2006, 2011) și **Donnell Stern** (1997, 2010). Sullivan a dezvoltat conceptul de *sistem al sinelui* pentru a elucida configurația trăsăturilor de personalitate și operațiile de securitate menite să mențină sentimentul individului de relativă siguranță și stabilitate. Acest *sistem al sinelui* este menit să protejeze persoana de rușinea și anxietatea exagerate, folosind mecanisme precum disocierea și neatenția selectivă. Accentul pe care Sullivan îl pune pe *altul* ca sursă de pericol este consonant cu perspectivele contemporane interpersonale și a psihologiei bipersonale.

Urmând tradiția sullivaniană de perspectivă a teoriei câmpului, **Bromberg** (1998) vede mintea ca pe o „configurație de stări schimbătoare, non-lineare, ale conștienței aflată într-o dialectică permanentă cu iluzia necesară a unui sine unitar” (p. 7). Urmându-l pe Sullivan, Bromberg (1998, 2006, 2011) consideră că experiențele de tipul *non-eu* sunt ubicuitare și inevitabile și susține că procesele disociative sunt o funcție sănătoasă, adaptativă, a minții umane, o funcție primară de autoprotecție, așa cum este refularea la Freud sau sistemul sinelui la Sullivan. Astfel, pentru Bromberg, *sinele* este o colecție definitivă de stări ale Eului și de dezavuare a non-eu-lui. Întrucât un anumit grad de disociere este inevitabil, Bromberg subliniază că gradul de disociere dintre stările sinelui este cel care determină nivelul psihopatologiei, cele mai extreme exemple fiind experiențele psihotice.

Viziunea contemporană asupra sinelui din perspectiva teoriei câmpului relațional are implicații în înțelegerea interacțiunilor interumane. Pentru Bromberg și pentru alți gânditori relaționali contemporani (de exemplu, D.B. Stern, E. Levenson), interacțiunea dintre două sine implică o întretesere complexă, mereu schimbătoare, atât de elemente conștiente, cât și inconștiente, și afectarea unora de către celelalte. Pentru Bromberg, tratamentul de succes presupune recunoașterea acestor stări disociate ale sinelui, atunci când sunt puse în act în relația analitică, astfel încât să poată fi recunoscute de către pacient. Bromberg (1998) vede sănătatea ca fiind capacitatea stărilor noastre multiple ale sinelui de se accesa unele pe altele,

neîmpiedicate de procese disociative determinate defensiv. Această capacitate, care reprezintă un ideal, este capacitatea de a *rămâne în spațiul* dintre stările sinelui: „abilitatea de a te simți ca tine însuși, în timp ce ești mai mulți” (p. 274).

Stephen Mitchell (1991) a considerat și el sinele ca fiind „multiplu și discontinuu”, constând dintr-o colecție de stări ale sinelui asemănătoare relațiilor de obiect internalizate. Totuși, el mai pune accent și pe faptul că oamenii au un sentiment distinct al sinelui privat, între granițe clare dintre sine și alții. El explică această aparentă contradicție observând că fiecare definiție se referă la un aspect diferit al sinelui. Pentru Mitchell, *sinele multiplu* este sinele ca acțiune, adică acele „configurații multiple ale variabilității modelate de sine în diferite contexte relaționale” (p. 139), în timp ce *sinele privat*, unitar este „experiența subiectivă a tiparului care se produce singur, activitate experimentată pe parcursul timpului și în diferite scheme de organizare [și] este recunoscută ca *mine, modul meu particular de a procesa și modela experiența*” (p. 139). Dacă am considera că viziunile mai tradiționale asupra sinelui (de exemplu, cele ale lui Freud, Klein, Winnicott) sunt organizate vertical, având la suprafață părți construite defensiv, adaptate social, ce acoperă părțile mai puțin acceptabile, uneori inconștiente de dedesubt, am putea spune că, în schimb, teoreticienii relaționali/interpersonali contemporani favorizează un model orizontal. Așa cum spune Donell Stern (2010): „Aici mintea nu este o organizare verticală a conștientului și inconștientului, ci o colecție organizată orizontal de stări ale sinelui, aflate în relație dinamică cu unele cu altele” (p. 139).

Poate că cea mai radicală exprimare a abordării interpersonale contemporane a sinelui apare în opera lui **Edgar A. Levenson** (1972, 1991), care susține cu argumente puternice absoluta inextricabilitate a sinelui din relația cu altul și îi vede, astfel, pe analist și pe pacient ca fiind în mod inevitabil și inconștient implicați unul cu altul în interacțiuni cu încărcare afectivă mare. Levenson este, neîndoind, un post-modern, prin convingerea sa că orice încercare de a procesa sau de a explica orice despre o persoană este doar o perspectivă (de exemplu, despre o persoană, interacțiune, experiență) și, astfel, poate să fie probabil organizată defensiv, excluzând alte perspective, care ar putea conține alte aspecte esențiale ale persoanei și experienței sale. Astfel, el consideră că unele concepte psihanalitice, precum *sinele*, sunt reificări a ceva inevitabil fluid, care poate fi văzut numai în *proces* sau în *context*. Sinele lui Levenson, la fel ca sistemul sinelui la Sullivan, constă dintr-o varietate de strategii pe care le folosim pentru a negocia pericolele lumii interpersonale. Astfel, în încercarea de a da sens lumii, oamenii își dezvoltă scheme care, dacă funcționează, tind să fie refolosite. Pentru Levenson, relativa rigiditate sau flexibilitate a acestor scheme descrie psihopatologia. El crede că nevoia de a se adapta continuu la un set mereu schimbător de circumstanțe a dus la dezvoltarea unei minți care funcționează ca sistem de auto-organizare (Levenson, Hirsch și Iannuzzi, 2005, p. 612). Levenson recunoaște că „... e ceva autonom în felul în care o persoană îl organizează, experimentează, folosește, cum îl ia și cum îl recunoaște” (p. 613). Astfel, Levenson gândește sinele ca pe un proces, mai degrabă decât ca pe o structură.

VI. DEZVOLTĂRI ULTERIOARE ȘI CONTEMPORANE ALE CONCEPTULUI DE *SINE* SPECIFICE EUROPEI

VI. A. Contribuția școlii britanice contemporane a relațiilor de obiect

Christopher Bollas a scris mult despre conceptul de sine, originile lui, articularea lui, despre sentimentul de sine. El a fost influențat de conceptul de *sine adevărat* al lui Winnicott și l-a elaborat într-un mod unic. În scrierile sale pe această temă face adesea referiri la literatură, poezie și artă.

În *Forces of Destiny* [Forțele destinului] (1989), Bollas scrie:

Când Winnicott introduce termenul de *sine adevărat* pentru a denumi un potențial moștenit care își găsește expresia prin acțiune spontană, cred că el conceptualizează o trăsătură a relației analitice (și a vieții) care până aici nu a fost teoretizată... Teoria lui Winnicott cu privire la sinele adevărat este, în opinia mea, tocmai un astfel de concept prin care putem descrie ceva ce știm despre analiză, dar nu am putut gândi până acum (p. 8).

Prin scrierile sale, Bollas își elaborează și rafinează propria gândire cu privire la sinele adevărat, pentru care gradual folosește ca substitut termenul de *idiom*. El face acest lucru în parte pentru că simte că „suprauzitarea unui termen ... [duce la pierderea de] semnificație prin solicitarea incantatorie, devalorizând potențialul negândit al oricărui cuvânt” (1992, p. 64), dar și pentru că dorește să găsească propria sa cale în această arie eluzivă.

În capitolul „The psychoanalyst’s multiple function” (*Forces of Destiny*, 1989), el scrie:

„Sinele adevărat nu poate fi descris complet. Este mai puțin decât articularea semnificației în cuvinte, care ne permite să izolăm o unitate de sens, ca în locația unui semnificant și mai mult decât mișcarea unei muzici simfonice... Fiecare individ este unic, iar sinele adevărat este un idiom organizat, care își caută lumea personală prin utilizarea unui obiect... a unui mod de viață, este ceva ca o estetică: o formă dezvăluită prin modul de a fi al persoanei.” (1989, p. 109-110)

În „The transformational object” [Obiectul transformațional], din *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known* [Umbra obiectului. Psihanaliza cunoscutului negândit] (1987), Bollas explorează începuturile elaborării de către sugar a acestei estetici individuale, fundamental dependente de mediul timpuriu facilitator. Dacă mama nu răspunde cu sensibilitate gestului spontan al bebelușului, expresiile idiomatice timpurii ale acestuia se vor bloca și vor fi înlocuite de adaptări false. Dar dacă ea este concordantă cu sinele emergent al copilului, prin interacțiuni conștiente și inconștiente subtile cu bebelușul său, ea va putea să răspundă comunicării sinelui adevărat al copilului.

În *The Shadow of the Object*, Bollas rămâne aproape de formularea lui Winnicott a descrierii sinelui adevărat ca „miez istoric al dispozițiilor pulsionale și egotice ale bebelușului” (Bollas, 1987, p. 51), de *nucleu al sinelui* (p. 208), și, legând sinele adevărat de conceptul lui Freud de refulare primară, ca „acea dispoziție moștenită ce constituie nucleul personalității,

care a fost transmisă genetic și există ca potențial în spațiul psihic” și plasează sinele adevărat chiar în „centrul conceptului de cunoscut negândit” (p. 278).

În *Forces of Destiny*, Bollas (1989) identifică o diferență crucială între *soartă* și *destin*. El face legătura între soartă și conceptul de sine fals și între trăirea reactivă și între destin și împlinirea potențialului intrinsec propriu. În capitolul 4 din *The destiny drive* [Pulsiunea destinului], el articulează credința că acest sentiment al destinului este cursul natural al sinelui adevărat prin numeroasele tipuri de relații de obiect și că pulsiunea destinului apare, dacă apare, din experiența sugarului de facilitare de către mamă a mișcării sinelui adevărat.

Avansând în viață, idiomul nostru continuă să fie articulat prin alegerile noastre și prin folosirea obiectelor. În *Being a Character: Psychoanalysis and Self Experience* [A fi un personaj. Psihanaliza și experiența sinelui] (1992), Bollas elaborează imaginea idiomului ca „inteligentă a formei” și ideile privind folosirea obiectului idiomatice pe care le inițiasse în *Forces of Destiny*. „Idiomul”, scrie el, „care dă formă oricărui personaj uman nu este un conținut latent de semnificație, ci o estetică în personalitate” (pp. 64-65). Idiomul nostru este „misterul nostru” (1992, p 51). Nu poate fi cunoscut sau atins prin introspecție. Nu ne vom întâlni niciodată cu sinele adevărat ca atare, niciodată nu vom ști ce este, nici al nostru, nici al altcuiva, dar putem simți derivatele lui intuitiv, într-un mod asemănător cu cel în care simțim Inconștientul doar prin derivatele sale.

Bollas vede idiomul ca fiind articulat prin alegerile și folosirea obiectelor de către individ, atât în sens tranzițional (spațiul de întâlnire dintre realitatea internă și cea externă și în care întrebarea despre ce vine din interior și ce vine din afară rămâne suspendată), cât și în sens „obiectiv”, locul unde ne întâlnim cu calitatea obiectului de a fi în mod fundamental el însuși, în afara sferei de mecanisme defensive, ceea ce Bollas denumeste integritatea obiectului.

Bollas scrie:

„Dacă idiomul este *ceva*-ul cu care ne naștem și dacă plăcerea lui este să se elaboreze pe sine prin alegerea de obiecte, *ceva* care este mai degrabă o inteligentă a formei, decât expresia conținutului intern, opera sa se izbește de structura de obiecte care îl transformă, prin care își dobândește conținuturile interne concrete. Această dialectică a coliziunii dintre forma individului și structura obiectului este, în cele mai bune momente, bucuria vieții, căci individul se hrănește din această întâlnire” (Bollas 1992, p. 59-60).

În câteva cazuri Bollas discută despre sentimentul de sine profund. În capitolul „What is this thing called self?” [Ce este acela un sine?] din *Cracking up – the Work of Unconscious Experience* [Căderea psihică – opera experienței inconștiente] (1995), Bollas îl descrie ca pe un „sentiment separat. Este un sentiment, care este doar un potențial al fiecărui om care se naște cu capacitatea de a-l simți, capacitate pe care și-o va dezvolta într-o măsură mai mare sau mai mică.” (ibid, p. 154). Acest sentiment al sinelui poate fi blocat și distorsionat atunci când, în viața individului, există prea puține reacții sensibile la manifestările sale idiomatice, lăsându-l cu un sentiment de gol și de lipsă de contact interior. Din perspectiva sensului sinelui, Bollas scrie: „Este sentimentul propriei ființe, sentimentul a *ceva* ce este, dar nu a *ceva* ce putem atinge, nici cunoaște; doar un sentiment, cea mai importantă trăire a unui sentiment din viața ta.” (ibid, p. 172).

VI. B. Contributii italiene

Dacă în psihanaliza britanică, teoriile sinelui s-au dezvoltat în cadrul tradiției relațiilor de obiect, în psihanaliza italiană conceptul de sine a fost dezvoltat de autori care i-au teoretizat geneza ca având originea în mintea primitivă, din relația cu mama (Eugenio Gaddini), din „matricea grupală” (Giovanni Hautmann), din dimensiunea transgenerațională (Diego Napolitani) sau ca instrument de analiză a dinamicii relației analist-pacient (Stefano Bolognini).

Eugenio Gaddini (vezi Mascadini, Gaddini, De Benedetti, 1989), prin cunoștințele sale profunde și colaborarea cu Winnicott a fost unul dintre psihanaliztii care au importat și au dezvoltat teoriile sinelui în psihanaliza italiană. Referindu-se la sine, el folosește termenul de *organizator al structurii*, pentru a indica funcția lui catalitică în dezvoltarea organizării psihice. În faza inițială a structurii Sinelui, prevalează ancorarea acestuia la stimulii senzoriali și la senzațiile corporale cărora le lipsește un sentiment al definerii timpului și spațiului. Aceste prime senzații produc în bebeluș o primă formă a „experienței de sine”, care este experimentată ca provenind din sinele lipsit de granițe și nediferențiat de non-sine. Psihicul apare, deci, din senzații și, gradual, ele se organizează printr-un mecanism foarte primitiv pe care Gaddini îl denumesc *imitație primitivă* sau *imitarea lui a fi*. Această imitație / impersonare primitivă continuă să fie folosită și în viața adultă – de obicei în vise și în patologia sentimentului de sine – iar la vârsta adolescenței în fața angoasei cauzate de relația cu obiectul (Mascadini, Gaddini, De Benedetti, 1989, p. 563).

Începând cu luna a treia, prin intermediul percepției, psihicul copilului se întâlnește cu ceva ce Gaddini numește un „sentiment obscur de non-sine”, care îl va conduce la o primă recunoaștere a obiectului ca fiind separat de el însuși. Autorul pune un accent puternic pe vulnerabilitatea psihică a copilului în această fază, mai extremă decât cea biologică, generând o formă de angoasă primitivă, respectiv anxietatea de pierdere a sinelui (p. 566). Mai târziu, Gaddini va defini: 1. angoasa de non-integrare, atunci când sinele separat nu reușește să-și păstreze coeziunea și se fragmentează și 2. angoasa de integrare, atunci când sinele, prin maturizarea biologică și adaptarea mediului la nevoile lui emoționale, capătă un sentiment de suficientă stabilitate, dar se teme în permanență să nu-l piardă. Este interesant să observăm că Winnicott vorbește despre angoasa de integrare ca având legătură cu un fel de anxietate paranoidă. Separarea sinelui de obiectul non-sine coincide cu nașterea psihologică (Mahler et al. 1975) și are loc printr-o oscilație între angoasa de neintegrare și angoasa de integrare. Sarcinile libidinale nu caută în mod principal obiectul, ci sunt deturnate către interior pentru a ține fragmentele sinelui la un loc și, de aceea, acest stadiu poate fi definit ca stadiul consolidării sinelui constituit, unitar. Acest stadiu poate dura un timp considerabil și este un timp prețios, sinele putând avea experiențe autonome și anxietatea de pierdere de sine dispare gradual. Ultimul stadiu este acela al formării obiectului și coincide cu renunțarea sinelui la apărările anterioare pentru a investi într-o relație de iubire autentică. Gaddini susține că toate aceste stadii pot fi recunoscute și în procesul analitic individual.

Giovanni Hautmann (1990, 2002) a dezvoltat legăturile dintre formarea timpurie a Sinelui – nașterea acestuia – începuturile capacității de simbolizare și nașterea capacității de gândire. Hautmann subliniază că mintea primitivă este guvernată de o matrice simbolică, în care prevalează stimulările senzoriale, percepțiile, senzațiile, emoțiile primitive. Dezvoltarea

sinelui are loc prin emergența progresivă din matricea sa originală, cu o oscilație între o condiție asimbolică, dispersată și dezagregată și un impuls inițial către integrare, către grade progresive de emergență posibilă a identificării și exprimării simbolice. Preluând ideile din teoriile lui Bion cu privire la aparatul protomental, Hautmann definește matricea asimbolică drept *magma protomentală* sau *sinele grupal primitiv*. În această matrice protosimbolică, elementele, fie dispersate, fie agregate, pot aparține atât statusului psihic, cât și celui fizic și, ca atare, sunt pretabile abordării analitice, precum și, probabil, abordării biologice. Oscilațiile minții primitive pot fi interceptate, conținute și înțelese și în ședința analitică, prin reveria analistului și resemnificate prin activitatea sa interpretativă.

Diego Napolitani (1987, 1991, 2005) propune un model de formare a sinelui individual, înțeles ca o identitate nucleu/centrală puternică, pornind de la o *matrice grupale* (matrice grupală/colectivă), stratificată pe dimensiunile culturală, socială și familială. Napolitani a modelat constructul de sine pe care l-a gândit cu ajutorul unei reprezentări grafice, pe care a denumit-o *hartă minții bipolare*, în care indică elementele componente *masculin* și *feminin* ca pe două moduri diferite de abordare a cunoașterii și viziunii asupra lumii. În această *hartă a minții bipolare*, autorul identifică trei dimensiuni: 1. IDEM (termenul latinesc pentru *același și identic*) este îndeaproape legat de mediul originar (trecutul individului, de la cele mai îndepărtate origini la cele mai recente experiențe de relație), miezul identității; este complexul de experiențe din istoria fiecărei ființe umane, de la naștere până în momentul prezent, lumea tradițiilor, setul de experiențe relaționale, afective, intelectuale acumulate în istoria individuală. *Idem* este „tradiția mea și cultura mea” și, ca atare, este și „o modalitate de cunoaștere bazată pe prejudecăți”; 2. formarea sinelui coincide în harta bipolară cu IPSE (termenul latinesc pentru *el însuși/ea însăși, în persoană*) și indică dimensiunea reflexivă, conștiința de sine ce emerge din Idem. Ipse coincide cu sinele conștient și se dezvoltă din codurile lingvistice, nonverbale, etice, internalizate prin identificare din mediul de origine; 3. în sfârșit, autorul identifică un al treilea loc pe hartă, care este cel al AUTOR-ului (termenul grecesc pentru *el*), aparatul de reorganizare a sinelui care se dezvăluie sieși prin producția de simboluri, abilitatea de simbolizare poetică reprezentând sursa tuturor acestor proceduri complexe care conectează individul cu propria sa matrice originară, pe de o parte, și cu propria sa devenire, pe de alta: *autor* păstrează sinele într-o stare de permanent echilibru instabil între dimensiunea conservatoare și dimensiunea transformatoare, trecând astfel de la heteronomie (obediința în fața legii altuia) la autonomie (construcția simbolică în jurul căreia să-și articuleze propria lege).

Stefano Bolognini (1991) a dezvoltat o teorie a sinelui concentrată pe diada pacient-analist din ședință. Bolognini subliniază diferențele dintre termenii Eu și sine. *Eul* este definit conform lui Laplanche și Pontalis (1967) ca: (1) nucleul conștiinței și un mănunchi de funcții mentale active; (2) organizator al apărărilor; (3) agent, meditând între realitate externă, Se și Supraeu. *Sinele* este setul de reprezentări privind persoana propriu-zisă, atunci când este obiectul (potențial sau real) al propriei experiențe subiective. Spre deosebire de Eu, Se și Supraeu, care sunt componente dinamice ale aparatului psihic, sinele este un conținut al aparatului, la fel ca reprezentările de obiecte. Fiind o unitate cu continuitate în timp, sinele este configurat ca structură internă a psihicului individului, în care, însă, are o poziție complexă: reprezentări diferite și adesea conflictuale ale sinelui sunt distribuite în Eu, în Se și în Supraeu (Kohut 1971). În mod corespunzător, sinele pare să fie parțial conștient, parțial inconștient.

Bolognini propune un model de interacțiune între Eu și sine în diada pacient-analist, care explorează patru combinații: 1. contactul dintre Eul analistului – Eul pacientului, prin care porțiuni din viața psihică a pacientului sunt comunicate la nivel conștient. Scopul relației este să ofere echivalentul unei hărți geografice, pentru a permite pacientului insighturi și noi puncte de vedere despre sine. Cuplul nu intră în lumea internă, explorând spațiul de la suprafață, ceea ce poate fi o cale relevantă și explicativă de lucru în analiză. 2. contactul dintre Eul analistului - sinele pacientului: aici, analistul poate să se recunoască pe sine într-o stare relativ stabilizată de receptivitate preconștientă, rămânând în același timp propriul centru experiențial de gravitate în Eul conștient, în situații în care pacientul este, dimpotrivă, disponibil pentru un schimb mult mai profund și complet. Analistul este capabil și să observe intruziuni proiective ale pacientului, pe care le recunoaște ca elemente de non sine și le restituie, formulând ipoteze dinamice, proceselor interne ale pacientului, inclusiv scenarii extinse privind viața ca un vis al pacientului său. 3. contactul dintre Eul-sine al analistului și Eul pacientului. Aici, analistul folosește rezonanța propriului sine pentru a identifica, prin comparație, ariile de subdezvoltare sau inaccesibile ale sinelui pacientului, dar experimentează, cu propriul sine, și modurile, nivelurile și forța cu care Eul defensiv inconștient al pacientului suspendă, sugrumă sau, de obicei, șterge contactul subiectiv al pacientului cu propriul sine (Bollas 1987). Contactul larg și profund cu propriul sine permite analistului să primească, să experimenteze și să discearnă părțile din viața mentală a pacientului (obiect și funcții) care au fost clivate și proiectate în el. 4. contactul dintre Eul-sine al analistului – Eul-sine al pacientului. În această configurație, contactul cu pacientul este mai profund: canalele preconștiente se largesc și funcțiile exploratorii ale Eului observator al analistului pot ilumina, aprofunda și intra în contact cu părți ale pacientului și ale propriului sine. Aici, analistul nu deduce, ci mai mult vede; procesele introiective prevalează față de cele proiective; procesele proiective ale pacientului, experimentate de către analist, nu sunt doar obiecte de comunicare verbală, ci sunt mai adesea tratate prin identificare și joc creativ.

În concluzie, Bolognini (1991) susține o definiție extinsă a conceptului de sine. Conform unei astfel de definiții largite, sinele ar corespunde realității interne (inclusiv reprezentărilor de obiect), care este de durată, o parte caracterologică și constitutivă a lumii mentale a persoanei și care pot face obiectul experienței sale subiective. Văzută astfel, partea nucleară a sinelui este partea în care elementele care au fost în modul cel mai profund și autentic obiecte al identificării proiective formează un nucleu organic cu constituția somato-psihică ereditară a persoanei; la acest nivel, orice travaliu analitic ce implică dezidentificarea va fi în mod inevitabil nepotrivit și distructiv. Acest sine nuclear se raportează la o identitate profundă (echivalentul *sinelui adevărat* al lui Winnicott). Imaginea globală a obiectelor interne, sinele nuclear și relațiile dintre ele pot crea o atmosferă emoțională bazală a sinelui, ale cărei fluctuații ocazionale pot fi percepute în starea mentală a pacientului, în conținuturile viselor lui și al atmosferei din ședință. Analistul poate alege să observe acest teatru oniric sau să participe activ la el. În primul caz, el lucrează în principal prin Eu, în al doilea caz își aduce în joc și propriul sine. Combinațiile și permutările variate din travaliul analitic, cuprinzând contactele dintre Eul și sinele analistului pe de-o parte și ale pacientului pe de alta, duc la procese ce implică atât creșterea Eului și emanciparea lui (față de Se și de Supraeu), cât și expansiunea și îmbogățirea sinelui, cele două procese mergând mână în mână: „Experiența ne învață că într-o analiză bună aceste două procese de dezvoltare sunt destinate să se întâlnească și să se combine armonios,

indiferent ce spun diferiți teoreticieni proeminenți ai tehnicii: rezultatul este o persoană cu un Eu valid și un sine bogat...” (Bolognini 1991, pp. 348-349).

VI. C. Sinele în tradiția franceză și francofonă

Jean-Bertrand Pontalis

Pontalis (1977/1983) descrie ariile intermediare dintre vis și durerea psihică, unde, în viziunea sa, au loc nașterea și recunoașterea sinelui. Conform acestei viziuni, nu atât plăcerea, cât suferința, un aspect intens subiectiv al durerii, contribuie la structurarea psihică și la „subiectivizare”, pe măsură ce dezvăluie și influențează condiția de subiect/sine.

Articolul de referință al lui Pontalis, *Naissance et reconnaissance du soi* [Nașterea și recunoașterea sinelui] reprezintă un capitol fundamental din cartea sa *Entre le rêve et la douleur* [Între vis și durere] (Pontalis, 1977/1983), în care introduce aceste noțiuni, fiind considerată unul dintre primele texte franțuzești despre *personalitățile ca și cum* ale Helenei Deutsch (1942) și conceptele de sine adevărat și fals ale lui Winnicott, aduse în perspectiva atât a psihologiei Eului, cât a celei a sinelui.

Pontalis (1977/1983) examinează în detaliu conceptul de sine și implicațiile lui în raport cu teoria freudiană. El critică unitatea iluzorie a conceptului de sine, în care el vede riscul de a eluda ireductibilitatea conflictului, alteritatea inconștientului, ireconciliabilitatea reprezentărilor, transformările multiple ale pulsionilor și multiplicitatea identificărilor. În mod corespunzător, el subliniază faptul că unitatea sinelui poate contrazice articularea complexă a realității psihice, pe baza teoriei structurale/a doua teorie topografică a lui Freud, formarea și diferențierea diferitelor instanțe psihice și conflictul ireductibil dintre ele, în beneficiul unui model al creșterii unitare, foarte apropiat de modelul organic. În ciuda acestui lucru, Pontalis aduce câteva exemple din cercetarea clinică ce arată utilitatea introducerii conceptului de sine. Primul este o comparație între două tipuri de pacienți, prezentată de Helene Deutsch și Edith Jacobson, în care ambele autoare au folosit conceptul de *sine*. Descrierea dată de Helene Deutsch (1942) personalității *ca și cum* se referă la pacienți a căror realitate internă este caracterizată de absența sinelui și poate fi reprezentată ca o anvelopă goală, ale cărei granițe externe sunt investite pentru a ține în afară obiectele, reprezentările și afectele. Edith Jacobson descrie personalitatea psihoticului care, dimpotrivă, suferă o fragmentare a propriului sine, într-o realitate psihică interioară „prea plină”, ale cărei granițe sunt permanent amenințate de erupția realității externe. În plus, deși în dezacord cu distincția lui Hartmann dintre Eu și sine, care ar pune în dificultate contradicția intrinsecă a freudianului *Ich*, Pontalis recunoaște meritul lui Hartmann, precum și pe cel al lui Kohut, în extinderea câmpului de cercetare psihanalitică la spectrul narcisic prin dezvoltarea teoriilor lor cu privire la sine. Din această aparentă contradicție între cadre teoretice și experiența trăită în profunzimea travaliului analitic, Pontalis sugerează că noțiunea de sine poate ajuta la punerea în evidență a componentei subiective a pacientului și analistului din travaliul analitic. În sfârșit, Pontalis propune o reexaminare atentă a câtorva dintre ideile centrale ale lui Winnicott (spațiul tranzițional, crearea obiectului tranzițional, distincția dintre sinele adevărat și cel fals), din care se inspiră propunând o conceptualizare proprie a sinelui:

„Pentru ca o conștiință și o experiență de sine să fie posibile, este nevoie să se fi constituit un Eu, oricât de rudimentar ar fi el. Eul este reprezentantul organismului ca formă, fragil prin vulnerabilitatea sa și reasigurator prin imobilitatea sa, precum imaginea din oglindă: Eul este un spațiu închis și încorporat între spațiul Seului, care e întotdeauna gata să-l invadeze, și spațiul exterior, întotdeauna flancat de Supraeu, căruia Eul trebuie să-i facă față: sinele nu este pulsiunea de viață, dar în spațiul psihic el este reprezentantul vieții. Sinele este, dacă pot spune așa, un spațiu deschis la ambele capete: către mediul care îl hrănește la început și către cel pe care, la rândul lui, îl creează el însuși”. (Pontalis, 1977/1980, p. 178).

Preluând ideea lui Winnicott că sinele este custodele sentimentului de a exista, Pontalis concluzionează: „A fi cineva care trăiește este o sarcină deja realizată, programată, pentru organismul animal, dar întotdeauna reinventată în cazul omului” (Pontalis 1977/1980, p. 178), punând în evidență proprietatea de auto-inventare a sinelui.

Judith Gammelgaard

În lucrarea sa de referință pe acest subiect, *Ego, Self and Otherness* [Eul, sinele și altul] (Gammelgaard 2003), Gammelgaard face o sinteză între filosofia franceză a lui Ricouer (1992) și tradiția psihanalitică franceză a lui Laplanche (1992), Green (2000) și Piera Aulagnier (1975), adăugând conceptul lui Winnicott de spațiu tranzițional, pentru a articula în termeni contemporani conceptualizarea freudiană contradictorie și ambiguă de *Eu des-centrat*, care include Eul, sinele și pe altul. Ea situează sinele în aria intermediară a experienței, urmărind accentul pus de Winnicott pe diferența dintre relația cu obiectul și folosirea obiectului. Winnicott (1971) arată că trecerea de la relația cu obiectul la folosirea obiectului implică două lucruri: (a) subiectul distruge fantasmatic obiectul, și (b) obiectul supraviețuiește distrugerii fantasmate pentru a-și dobândi propria autonomie. Supraviețuind, astfel, conform perspectivei lui Gammelgaard, obiectul poate fi perceput și conceput acum ca un *altul*, ducând la emergența percepției rudimentare a *Eului*, a *minelui*, care la rândul lui este prima reprezentare a ideii de *Eu* cu un *mine* înăuntrul său.

Această primă reprezentare corespunde pictogramei lui Aulagnier (1975), care precede formarea fantasmei primare, dar care nu este în afara sferei de reprezentare.

Pictograma este prima reprezentare, dată de chiar prima activitate psihică, ce reflectă atât activitatea, cât și activarea și, cel mai important, îl cuprinde pe altul. Aici Gammelgaard revine ferm pe teritoriul psihanalizei franceze: pictograma ca iluzie aparține lui *Eu* sau lui *mine*, existând în psihic ca un *mesaj enigmatic*, niciodată înțeles, primit de la altul (Laplanche 1997, Gammelgaard 2003, p.107).

VI. D. Sinele în psihanaliza copiilor și adolescenților

Deși multe contribuții ale autorilor nord-americani și europeni sunt explicit sau implicit legate de psihologia dezvoltării, în Europa, în particular, psihanaliza copiilor și adolescenților, construită direct pe unele aspecte ale cercetărilor și teoriilor lui Margaret Mahler și Daniel Stern, este frecvent considerată ca o categorie specială, care ne oferă o elaborare suplimentară a teoriilor sinelui. În mod reciproc, teoria clinică și activitatea clinică a analiștilor care lucrează

cu copii și adolescenți oferă un impact suplimentar evoluției generale a conceptului, inspirând studii empirice ulterioare și cercetări interdisciplinare, care pot fi relevante pentru conceptualizările clinice aplicabile tuturor categoriilor de vârstă.

VI. Da. Date istorice în studiile pe sugari din America de Nord și Europa

Studiile realizate de René Spitz (1945, 1965, 1972) cu privire la separarea de mamă pe o durată lungă a bebelușilor instituționalizați au avut o mare influență asupra teoriei separării-individuării a lui Mahler. Important este că tot ea a fost prima care a subliniat importanța vitală a *susținerii* afectuoase a bebelușului de către îngrijitori, care promovează comunicarea nonverbală afectivă tactilă bogată dintre sugari și îngrijitorii lor.

Această tradiție a continuat cu Mahler (Mahler, Pine, Bergman, 1975), în cadrul psihologiei Eului/teoriei structurale și cercetările pe sugari cu privire la reglarea de sine și reglarea interactivă realizate de Beebe (Beebe și Lachmann 2002; Beebe 2004a,b) și cu Grupul de Studiu pentru Procesul Schimbării din Boston (Stern, Sander, Nahum et al., 1998), în cadrul teoriilor sinelui și al teoriilor relaționale.

Continuându-l pe Bowlby (1969) din Anglia, Ainsworth (Ainsworth, Blehar, Waters și Wall, 1978), în Statele Unite, a dezvoltat teoria contemporană a atașamentului, în care atașamentul este definit ca o legătură afectivă între bebeluș și îngrijitor (Blum, 2004) și o corespondență comportamentală a relațiilor de obiect internalizate sub influența relației timpurii mamă-sugar (Diamond și Blatt, 2007).

Studiile menționate mai sus, precum și altele comparabile efectuate în Europa în domeniul cercetărilor asupra nou-născuților și atașamentului (D. N. Stern, 1985; Trevarthen, 2001; Fonagy, Gergely, Jurist și Target, 2002; Ammaniti și Trentini, 2009; Cortina și Liotti, 2010), susțin în mod consistent viziunea asupra personalității organizate în termenii *sine-cu-altul*, în care condiția necesară atât pentru dezvoltarea psihică, precum și pentru cura psihologică, este interacțiunea dintre doi subiecți, (Vezi și definițiile separate TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT ȘI INTERSUBIECTIVITATE).

Specialiștii în neuroștiințele dezvoltării sugerează că ar putea fi un *altul virtual* în creier, a cărei schiță este completată prin experiență (Brăten, 2011). Un posibil element al acestei *interpersonalități* înnăscute, date este considerat sistemul neuronilor oglindă (Gallese, Eagle și Migone, 2007). Relevante aici sunt și studiile neuro-analitice asupra structurilor părții drepte a creierului și activităților implicate în procesele inconștiente ale *sinelui implicit* realizate de Allan Schore (2011).

VI. Db. Mahler și Stern: integrarea cercetării și teoriei

Margaret Mahler

Emigrată din Viena natală la New York, unde a trăit și a lucrat în cea mai mare parte a vieții sale adulte, influența lui Margaret Mahler este acut resimțită pe ambele continente, atât în America de Nord, cât și în Europa. Teoria ei cu privire la separare și individuare s-a dezvoltat pornind de la lucrul cu și studiul intens al copiilor cu patologii severe, precum autism și *psihoză simbiotică*.

Direct relevant pentru munca ei analitică cu copiii este conceptul ei de *origini simbiotice ale existenței umane*, respectiv de sine emergent prin procese complementare de separare și

individuare, care structurează reprezentările internalizate ale sinelui, distincte de reprezentările interne ale obiectelor.

Fazele și subfazele procesului de separare-individuare includ o fază precedentă separării, de *autism* și *simbioză* și o fază propriu-zisă de *separare-individuare* cu subfazele *diferențiere/ecloziune*, *exersare*, *apropiere* și „*trecerea către constanța obiectului*”. (Pentru detalii, vezi capitolul IV.B. din această definiție)

Daniel N. Stern

Analist american format și activ atât în America de Nord, cât și în Europa, Stern (1985) a elaborat un model al dezvoltării sinelui integrând descoperirile din cercetările asupra nou-născuților, cu teoria psihanalitică.

La naștere, nou-născutul experimentează lumea ca pe un baraj de stimuli senzoriali, aparent fără legătură între ei, pe care gradual învață să îi *prindă* la un loc, folosind indicii precum *tonul hedonic* (calitatea emoțională) și tiparele temporale și de intensitate comune acestor stimuli. Acest proces al experienței de integrare și organizare, denumit sentiment emergent al sinelui, continuă până aproximativ la vârsta de două luni. El servește ca bază pentru abilitatea copilului de a învăța și de a crea.

În jurul vârstei de două luni, organizarea experienței senzoriale a sugarului atinge un punct în care el este capabil să organizeze suficient experiența pentru a avea amintiri episodice integrate. Acest lucru permite un nivel superior organizare, sofisticat, a experiențelor viitoare, bebelușul fiind capabil să discearnă obiectele invariante de stimulii senzoriali inter-modali și să folosească acești stimuli pentru a ajunge la generalizări cu privire la ce poate aștepta în viitor din partea mediului. În acest proces, sugarul devine conștient și de propriile sale caracteristici (*sine-invariant*), care îi dau copilului sentimentul de nucleu al sinelui, ca entitate distinctă de obiectele din mediul său de viață. Pe parcursul acestei perioade bebelușul își dezvoltă și reprezentări generalizate ale interacțiunilor cu îngrijitorii primari, concept legat de și influențat de teoria atașamentului. Un rol important al îngrijitorului în această perioadă este să îl ajute pe sugar să-și regleze afectele. În final, dacă totul merge bine, bebelușul va internaliza aceste experiențe din relația cu figura de atașament primară, făcând posibil ca el să se ajute pe sine în autoreglarea afectelor.

În jurul vârstei de șapte luni, bebelușul începe să fie conștient că aceste gânduri și experiențe sunt distincte de cele ale altor oameni, că există un spațiu între realitatea sa subiectivă și cea a altor oameni. Totuși, prin acordajul corespunzător al figurii de atașament primare, bebelușul devine conștient că acest spațiu poate fi depășit prin experiențe intersubiective, precum de împărtășirea afectului și focusul atenției, dezvoltându-și sentimentul de sine subiectiv. Lipsa acestui acordaj, cum se poate întâmpla, de exemplu, dacă mama suferă de depresie, îl poate depriva pe bebeluș de experiențe intersubiective suficiente, lăsându-l incapabil să se conecteze cu alți oameni, în orice mod semnificativ, fenomen care, consideră Stern, ar putea sta la baza tulburării de personalitate narcisice și a tulburării de personalitate antisociale. În jurul vârstei de 15 luni, bebelușul dobândește capacitatea de reprezentare simbolică și limbajul și devine capabil să creeze reprezentări mentale abstracte complexe ale experiențelor, ceea ce facilitează intersubiectivitatea, mutând concentrarea copilului către lucrurile care pot fi reprezentate și comunicate prin limbaj. Acest proces permite dezvoltarea sinelui verbal. Fiecare trăire a sentimentului de sine corespunde unui domeniu diferit al

experienței interpersonale: domeniul relaționării emergente, domeniul relaționării nucleu, și așa mai departe. Sentimentul de sine și domeniile relaționării nu sunt faze sau stadii succesive care se înlocuiesc sau se subsumează unele pe altele. Ele continuă să crească și să coexiste de-a lungul întregii vieți.

Descoperirile lui Mahler și ale lui Stern au fost integrate și cu cercetări ulterioare ale dezvoltării (Stern 1985; Pine, 1986; Bergman, 1999; Gergely, 2000; Fonagy, 2000) din perspectiva freudiană contemporană sintetic inclusivă prin opera lui Harold Blum, care a pus în evidență, în principal, procesele de diferențiere multidimensională ca o condiție pentru apariția sinelui intrapsihic și reprezentării de obiect. Integrarea clinică și teoretică a continuat prin conceptualizări ulterioare ale sinelui în psihanaliza copiilor și adolescenților.

VI. Dc. Sinele în psihanaliza copiilor

Frances Tustin (1981), studiind stadiile primare ale dezvoltării, preia conceptul de fază autistă normală în prima copilărie, definind o stare de concentrare pe corp, dominată de senzații, care constituie nucleul sinelui, în asociere cu o auto-senzualitate relativ nediferențiată. Ea descrie că la acest stadiu, corpul copilului și senzațiile lui contribuie la constituirea unui sine corporal, baza dezvoltării ulterioare a identității. În această fază obiectele din realitatea externă, incluzând-o pe mamă, sunt încorporate sub formă de obiecte-senzații aparținând corpului, precursorii următoarei relații a nou-născutului cu obiecte non-mine, experimentate ca fiind separate de corp la care copilul trebuie să se adapteze.

Tustin subliniază, de asemenea, că bebelușul trebuie să-și dezvolte mai întâi un sentiment al sinelui distinct și separat de alții, pentru a fi capabil să-și dezvolte conștiința socială cu privire la alții. Modul în care nou-născutul își dezvoltă acest tip de conștiință este esențial pentru achiziția sentimentului de identitate individuală. Senzualitatea nou-născutului în starea de autism primar normal este combinată cu adaptabilitatea mamei care își are originea în preocuparea ei maternă și în protejerea copilului de experiențele de „non-sine”, într-un fel de „pântece post-natal”. Tustin teoretizează un construct auto-senzual pentru a descrie modul în care copilul experimentează mama ca parte a corpului său. Capacitățile pe care le dobândește nou-născutul în acest stadiu, prin *obiecte-senzații*, intră în joc în utilizarea ulterioară a obiectelor recunoscute ca non-sine. Achiziția acestor capacități susține copilul în adaptările necesare pentru confruntarea cu realitatea externă separată de sine. Tustin propune apoi o clasificare clinică a autismului patologic, pe baza mecanismelor de apărare pe care copilul le folosește pentru a se proteja de eșecurile elaborării separării sinelui de non-sine.

La copiii *încapsulați*, dezvoltarea psihologică este blocată, *sinele corporal* susține un clivaj al senzațiilor, iar non-sinele este încapsulat în sine. Acești copii rămân într-o stare fuzională, menținută prin clivajul propriilor senzații și prin includerea *non-sinelui* (senzații derivate din corpul altuia sau din gesturile, acțiunile, emoțiile etc. altuia), în propriul lor sine. Acești copii se agață de obiecte dure, care sunt o sursă de senzații reci și metalice; aceste senzații îl ajută pe copii să construiască o reprezentare somato-psihică de carapace, în care se încapsulează.

La copiii *confuzi*, dimpotrivă, sinele este fragmentat și se confundă cu non-sinele, iar dezvoltarea psihologică este în general una dezorganizată. Non-sinele este înghițit în sine prin intermediul senzațiilor corporale excitante. Atât la copiii încapsulați, cât și la cei confuzi, nucleul central constă în încercarea de a susține starea de fuziune între sine și non-sine.

În general, copilul încapsulat efectuează un fel de clivaj/alienare a senzațiilor din propriul său corp, iar copilul confuz este ca și cum ar fi înghițit de senzațiile sale corporale.

Conform **Renatei Gaddini** (1977, 2004), cuvântul *sine* este folosit în contextul procesului de maturizare bazat pe teoria dezvoltării. În acest context, *sinele* este rezultatul experienței corporale totale a sugarului din primele luni de viață. Acestea sunt senzații care, pe parcursul creșterii, sunt explorate gradual, printr-un proces de mentalizare. Studiile longitudinale privind dezvoltarea au arătat că în procesul de creștere, copilul trece de la senzații la percepții și sentimente și simboluri și, în final, la gânduri. Obiectul tranzițional este primul pas observabil al simbolizării timpurii, baza dezvoltării procesului de gândire secundar. Pe baza acestor studii longitudinale, Gaddini a putut arăta cum calitatea interacțiunii mamă-sugar permite dezvoltarea sinelui corporal. Sinele, de fapt, este prima organizare a individului nou născut. În timp ce încearcă să se adapteze la noua homeostazie, sugarul este în plin proces de formare a sinelui încă din primele luni. În organizarea sinelui există o contribuție din partea mamei care își atinge bebelușul și care, făcând acest lucru, delimitează granițele fizice ale copilului și o contribuție înăscută a bebelușului. Sinele își are originea în convergența acestor două contribuții. Sentimentul de sine este construit de totalitatea senzațiilor periferice ale contactului piele-pe-piele și impactul propriului corp în spațiu. Funcționarea corpului (funcționarea diferitelor organe) este limbajul corpului; acest limbaj al corpului, pe care să devină mental (cumva), este limbajul sinelui. Gaddini afirmă că „de fiecare dată când ne referim la sine avem imediat de-a face cu o activitate mentală care într-un fel este legată de (are legătură cu) corpul... Vedem printre funcțiile sinelui, controlul reacțiilor organice ale corpului”. (Gaddini 1977, p. 264) Activitatea mentală apare din experiența corpului și îl ajută pe copil să-și stăpânească angoasele și fricile de dezintegrare, iar fantasma propriului corp îl ajută să se salveze de la dezintegrare.

Anne Alvarez

Formată în Canada, Statele Unite și Marea Britanie, Alvarez este membră a numeroase societăți și academii specializate în psihanaliza copilului, atât din America de nord, cât și din Europa.

Analistă de copii și adolescenți în tradiție post-kleiniană, ale cărei vederi au fost influențate de studiul și clinica extinsă cu copiii autiști și cu tulburări de dezvoltare, Alvarez teoretizează că „este aproape imposibil să gândim sinele cu excepția sinelui în relație cu obiectele” (Bach, Mayes, Alvarez, Fonagy, 2000, p. 11). Ea numește trei factori care o obligă să abordeze problema sinelui.

„Primul este lucrul cu copiii autiști și privați, la care sinele poate fi abia vizibil sau aproape inexistent. Uneori acest lucru este din cauză că obiectul este mult prea dominant, iar alteori din cauză că obiectul abia dacă există, caz în care copilul abia dacă pare uman. Al doilea este studiul nou-născuților, iar al treilea este studiul nivelurilor extrem de timpurii ale funcționării infantile la copiii cu întârzieri grave de dezvoltare” (Ibid, p. 12).

Studiind sinele și originile lui timpurii, ea lărgeste conceptul kleinian de angoase legate de sine, poziție schizo-paranoidă dominantă și susține că nevoile, pe lângă angoasele

oamenilor care funcționează la nivelul poziției paranoid-schizoide merită mai multă atenție decât primesc(Alvarez 1992, 1999).

Când sinele și obiectele și părți ale lor se amestecă între ele, problema legată de unde se termină sinele și unde încep obiectele interne are implicații clinice și tehnice importante. Chiar presupunând un acord general cu privire la faptul că obiectele interne nu sunt replici exacte sau reprezentări ale obiectelor externe, ci mai degrabă un amalgam de figuri externe și proiecții ale unor părți din sine și că, la rândul lui, și sinele este compus dintr-un amalgam de nucleu intern amestecat cu strat după strat de identificări și reacții internalizate, rămâne totuși necesară distincția teoretică și tehnică dintre ingrediente. În anumite circumstanțe, pentru pacient poate fi importantă decizia clinică de a ajunge la transformarea unei figuri în obiect sau în sine. Autoarea exemplifică (Bach, Mayes, Alvarez, Fonagy, 2000) aceste decizii clinice prin lucrul cu serii de vise, în care, la început, figurile de autoritate critice și respingătoare par pline de alteritate evidentă și, cu toate că mai târziu individul poate descoperi că figurile conțin unele aspecte ale sinelui pacientului, mai întâi se preocupă de natura obiectului matern intern. Alvarez explică faptul că preferința ei de a vedea figura de autoritate mai întâi ca un obiect intern (și nu ca un aspect al sinelui) depinde de gradul de alteritate conținut de acea figură. Mai târziu, când figura de autoritate evoluează și dobândește caracteristici mai benigne, poate fi văzută și explorată și ca parte a sinelui, dar dacă la început pare predominant altul (critică, respingere), autoarea ar începe cu explorarea motivațiilor acelei figuri.

Alvarez urmărește tabloul kleinian al minții, ce conține o lume internă de aspecte (mai mult sau mai puțin integrate) ale sinelui și diferitelor obiecte interne (Alvarez, 1999). Sunt pertinente exemplele de copii cu dificultăți aparente de învățare datorate omnipotenței sau rușinii sau disperării motivate de un obiect intern pe care ei îl văd ca fiind prost sau împiedicat, astfel că copiii intră în rolul de prost pentru a „ține companie obiectului”, cumva. Pe măsură ce obiectul intern începe să devină mai robust, viabil și inteligent, copiii încep să-și descopere și să-și folosească inteligența.

În viziunea acestei autoare (Alvarez, 2010; Alvarez și Lee, 2004), niciun sentiment sau funcție nu poate fi văzut vreodată în termenii puri ai psihologiei unipersonale. Contează către ce fel de obiect sunt îndreptate diferite sentimente și acest lucru depinde de – și afectează la rândul lui – diferite procese de introiecție, internalizare și identificare. Pe măsură ce pacientul înaintază în vârstă, aceste figuri pot ajunge să fie acceptate ca egosintonice și tot mai mult ca părți ale sinelui pacientului. Totuși, autoarea susține cu fermitate criteriul alterității, care se poate aplica chiar și celor mai integrate personalități.

VI. Dd. Sinele în psihanaliza adolescentului

Explorările legate de funcționarea sinelui ca entitate distinctă cu privire la Eu, derivă din influența modelului lui **Peter Blos** (1967) asupra unor autori care s-au ocupat de psihanaliza adolescenților.

Conform lui Blos, adolescența poate fi modelată ca „proces secundar de individuare” cu referire la primul proces de separare și individuare, descris de Margaret Mahler; pe măsură ce copilul se detașează de mamă printr-un proces de internalizare a imaginii ei, în mod similar, și adolescentul trebuie să se detașeze de propriile obiecte internalizate ale copilăriei, pentru a putea să se îndrepte către obiecte din afara familiei. Blos consideră schimbările din adolescență ca pe o transformare ce duce la definirea structurii caracterului. Acest proces este bazat pe

stabilirea de reprezentări realiste ale sinelui și obiectului, pe scăderea rigidității Supraeului oedipal, pe creșterea influenței Eului ideal și dobândirea unei identități sexuale adecvate. Blos descrie adolescența prin mai multe sub-faze:

- preadolescența, în care observăm cea mai mare creștere cantitativă a presiunii instinctuale și reactivarea pulsionilor pregenitale;

- adolescența timpurie, caracterizată de primatul genital și respingerea obiectelor parentale interne;

- adolescența târzie, faza de consolidare a funcțiilor și intereselor Eului și a structurării reprezentării de sine;

- post-adolescența, în timpul căreia trebuie să fie realizată și finalizată sarcina de remodelare a personalității.

Deși Blos nu studiază în profunzime distincția dintre sine și Eu, modelul lui a fost folosit ca indiciu pentru unii autori care, pornind de la problema individuării, au aprofundat distincția dintre Eu și sine în dezvoltarea adolescentului.

Arnaldo Novelletto (2009) a explorat conceptul de sine cu referire particulară la implicațiile lui în înțelegerea dezvoltării adolescentului. La interiorul *sistemului Eu-sine*, Novelletto distinge două arii funcționale diferite: Eul propriu-zis și sinele. Eul rămâne instanța pentru funcția percepției, judecării realității, gândirii și accesului la dimensiunea funcției psihice a voinței, a mecanismelor de apărare și ajustării reprezentărilor de sine fizice și psihice, conștientizarea proceselor de schimbare, elaborarea doliului legat de separări, interne și externe, formarea caracterului, autoconservare, reechilibrarea sarcinilor narcisice față de realitățile obiectelor și homeostazia dispoziției. În adolescență sistemul Eu-sine se luptă cu celelalte două instanțe constituente ale aparatului psihic, Seul și Supraeul, într-un proces complex de transformare, care va duce la o reelaborare profundă a reprezentărilor proprii identității, relațiilor cu obiecte interne, integrarea instinctelor și orientarea pulsionilor. Novelletto atribuie sinelui o funcție de observator față de celelalte instanțe psihice, care va permite individului să-și dezvolte reflexia de sine. Aceasta este importantă pentru investirea în obiecte care îndeplinesc o funcție similară cu cea a obiectelor tranziționale din copilăria timpurie, de pildă jurnalele personale, care suprapun spațiul personal cu spațiul comun; aceste jurnale personale confirmă intimitatea emergentă a sinelui, dar în același timp pun în evidență nevoia adolescentului de a prelungi comunitatea simbiotică cu părinții.

O altă temă centrală este integrarea schimbărilor fizice ale pubertății în imaginea corpului și remodelarea imaginii de sine. Devine foarte evident clivajul dintre partea sinelui care tinde să evolueze și să crească, în principal prin acțiune, și partea care tinde să regreseze, în principal în fantasmă. Acest clivaj al sistemului este inevitabil. O altă temă este reelaborarea și reconstituirea idealului Eului și folosirea grupului de tovarăși ca sursă a reîncărcării narcisice și identitare.

Conform lui **Tommaso Senise** (1980, 1985, 1986), sinele reprezintă un obiect al Eului: „sinele este Eul experimentat ca obiect de către Eul-subiect” (Senise 1980, p. 1); iar identitatea personală derivă din achiziția unui sentiment al imaginii de sine globale și unitare. Senise definește procesele de individualizare, acele procese endopsihice care permit constituirea subiectivă a propriei identități, ca imagine a persoanei în totalitatea ei. Procesele de individualizare permit constituția, permanența și continuitatea sinelui ca entitate interioară, chiar și în continua sa schimbare în reprezentarea sa spațio-temporală, ca funcție a dezvoltărilor dialectice ale

relațiilor cu Eul, atât intrasistemice (Eu, Supraeu, Se), cât și *intersistemice* (în relațiile cu obiectele externe, spre deosebire de utilizarea obiectului de la Hartmann, termenul *intersistemic* este folosit pentru conflictul cu Eul: vezi definiția separată CONFLICT). Conceptul de sine este atât un dat al experienței noastre concrete (sentimentul de sine), cât și una dintre funcțiile Eului. Ca funcție a Eului, sinele este constituit și se dezvoltă ca o schemă continuă, o referință permanentă, ca o imagine în oglindă a emoțiilor și gândirii, a Eului corporal și a relației cu realitatea. Modificările structurale ale organizării psihice care duc la remodelarea Eului și Supraeului urmează căi neexplorate, întortocheate și contradictorii, inducând episoade de anxietate, tensiune, confuzie și dezorganizare, cărora le corespund schimbări concomitente și consecutive ale experiențelor imaginii de sine și, ca urmare, ale identității personale. La adultul matur și normal oscilarea permanentă și continuă și modificarea reciprocă între Eu și sine îi permite persoanei să trăiască în relații ca obiect: relația cu sine, relații din realitatea intrapsihică și relații din realitatea externă. Experiența imaginii de sine nu reflectă situația concretă a Eului. De aici, tulburările identității, erorile de evaluarea a propriilor abilități, dificultatea în proiectarea corectă a sinelui în viitor și formularea de programe și perspective definite realist. Senise distinge sinele și de imaginea de sine și afirmă că o coincidență mai mare sau mai mică între sine și imaginea de sine este indicele funcționării bune sau rele a proceselor descrise. În lucrul psihanalitic cu adolescentul este important să urmărim înțelegerea imaginii de sine, pentru a permite adolescentului să rămână suficient de atent la starea sinelui, pentru ca, posibil, să acționeze asupra Eului pentru o folosire tot mai corectă și adecvată a acestei conștientizări.

VII. DEZVOLTAREA CONCEPTULUI ÎN AMERICA LATINĂ

Psihanaliza latino-americană, în general, s-a dezvoltat din întrețeserea dintre puternicele tradiții freudiene și a relațiilor de obiect, cu diferitele lor elaborări propuse de teoreticienii postfreudieni și postkleinieni din America de Nord și Europa, un loc proeminent având autorii francezi, pe de o parte, și ideile originale ale autorilor din regiunea latino-americană, pe de altă parte. Din această varietate panoramică de „școli de psihanaliză” au apărut multe conceptualizări originale și sintetice (mai jos) apărute (Belchior Melícias 2015; și definițiile separate INTERSUBIECTIVITATE, TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT, CONTRATRANFER). Notabilă este bipolaritatea dintre influențele franceze și anglo-saxone în dezvoltarea psihanalizei în America Latină, în general (Roudinesco 2000), care ulterior a influențat receptia și evoluția conceptului de sine în această regiune.

În ciuda dificultăților derivate din diferențele terminologice și opoziției teoretice (Lacan, 1969; Hamburg, 1991; Roudinesco, 2000; Vegh 2010), este posibil să observăm o dezvoltare și o aplicare semnificativă a conceptului de sine în America Latină.

VII. A. Primele referințe ale utilizării și aplicării conceptului

Primele referințe latino-americane privind sinele pot fi găsite în anii 1960 și 1970. Simultan cu dezvoltările privind Eul și sinele în America de Nord și Europa, psihanalizii din regiunea latino-americană nu doar că au avut cunoștință de aceste dezvoltări, dar au început deja propriile cercetări cu privire la aceste concepte.

Leon și Rebeca Grinberg

În lucrarea sa de pionierat, astăzi considerată clasică, *Yo y Self: Su delimitación conceptual* [Eul și sinele: delimitare conceptuală], Leon Grinberg et al. (1966) abordează ambele dificultăți conceptuale și semantice ale folosirii uzuale a Eului și sinelui și continuă cu propria încercare de a le rezolva.

În secțiunea de etimologie a articolului, Grinberg urmărește originile termenului „sine” („ipse” în latină) folosit ca prefix într-un cuvânt compus, pronume sau adjectiv la origini, în latina clasică și în engleza veche: din treisprezece cuvinte compuse originale din engleza veche care conțin „sine” (latinescul „ipse”) ca prefix cu sens reflexiv, „self will” (voința de sine) este singurul care este folosit în prezent. Folosit ca pronume și ca pronume adjectiv, prefixul indică faptul că se face referire la persoana sau lucrul denumit și la nimic altceva. Mai mult, deși formele nedeclicate sunt în uzul comun încă din secolul al doisprezecelea, folosirea literară este anterioară folosirii în limbajul comun: formele nedeclicate pot fi regăsite deja în poemul *Christus*, de Cynewulf, apărut în jurul anului 900 d. Hr. Cu sensul de „același” („mismo” în spaniolă) termenul de *sine* apare deja în Beda, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum* [Istoria ecleziastică a poporului britanic], între 673 și 735 d. Hr.

Abordând problemele conceptuale, Grinberg afirmă că „abordarea problemei din jurul conceptualizării psihanalitice a conceptului de sine începe în mod explicit cu Hartmann, care face distincția dintre „Eu” ca sistem psihic și „sine” ca și concept referitor la „sine însuși” (Grinberg et al. 1966, p. 239), deși menționează, de asemenea, un antecedent important în contribuția anterioară a lui Federn (1928), care a studiat Eul ca subiect al funcțiilor Eului, dar și ca obiect al experiențelor interne. Conform lui Grinberg, contribuția lui Hartmann constă în deschiderea căii pentru articularea propusă de Jacobson a reprezentării sinelui. După revizuirea ideilor lui Freud cu privire la subiect și modelele sinelui propuse de Klein-Segal, Hartmann-Jacobson și Wisdom, construind pe modelul lui Wisdom al introiecțiilor nucleare și orbitale, în conjuncție cu reprezentările sinelui și obiectului de la Jacobson și procesele introiective și de internalizare, Grinberg și colaboratorii săi au propus propria lor „încercare de sistematizare” (ibid, p. 239):

Eul este structura psihică descrisă de Freud, care include fantasma inconștientă a sinelui în Eu; corespunde nucleului modelului lui Wisdom și conține reprezentarea de sine a lui Jacobson.

Non-Eul este în sine și include orbitalul lui Wisdom (obiecte interne, Supraeul și reprezentările de obiect ale lui Jacobson).

Sinele include Eul și non-Eul. Este totalitate persoanei ca atare. De asemenea, include corpul cu toate părțile sale, structura psihică cu toate părțile sale, legătura cu obiectele externe și interne și subiectul ca opus lumii obiectelor.

În observațiile de concluzie ale aspectului semantic al subiectului, Grinberg et al. trec în revistă multitudinea de termeni folosiți pentru sine în literatura psihanalitică spaniolă, în special în ce privește traducerile: sinele este numit „Yo” [eu], „personalidad” [personalitate], „persona” [persoană], „sí mismo” [sine însuși/însăși], „uno mismo” [el însuși/ea însăși], „ser” [ființă]. Consecința este că unele concepte care la origine erau clare au devenit confuze și ambigue. Ca urmare, Grinberg recomandă preluarea definitivă în limba spaniolă a cuvântului *self*, în același mod în care s-a întâmplat cu alți termeni psihanalitici precum „insight”, „acting out”, etc. În plus, Grinberg recomandă folosirea corespunzătoare a cuvântului „Yo” (eu), când

se referă la structura psihanalitică clasică descrisă de Freud; iar „self” când se referă la persoana totală. (Grinberg et al, 1966, pp. 242-243).

În lucrarea ulterioară, *Idendidad y Cambio* [Identitate și schimbare], (Grinberg L. și Grinberg R., 1971), pornind de la idelule lui Hartmann, Wisdom și Erikson, soții Grinberg propun conceptul de *sentiment al identității*, rezultat al interacțiunii dintre trei tipuri de *legături de integrare: spațiale* (integrarea a diferite părți ale sinelui), *temporale* (continuitatea diferitelor reprezentări ale sinelui în timp) și *sociale* (relația diferitelor aspecte ale sinelui cu obiectele). Experiența emoțională a identității este definită aici ca abilitatea subiectului de a se simți pe sine în ciuda succesiunii de schimbări interne și externe.

Salomón Resnik

În lucrarea sa *El yo, el self y la relación de objeto narcisista* [Eul, selful și relația de obiect narcisică], Resnik (1971-1972) revizuieste diferitele sensuri ale noțiunii de sine traduse din germanul *Selbst*, inclusiv utilizările lui teoretice, în limba engleză, din alte discipline, așa cum sunt exemplificate de folosirea de către William James a termenului de *sine* în a sa *Principles of Psychology* (1890). Resnik revizuieste descrierea pe care o face Freud Eului ca structură cu funcții (gândire, coordonare, funcționare sintetică și integrativă, mecanisme de apărare), dar „*Selbst* a rămas ca o idee ambiguă, căreia psihanalizii anglo-saxoni i-au dat o semnificație specifică în experiența clinică” (Resnik, 1971-1972, p 267). Analizând încărcătura culturală pe care o poartă noțiunea de *sine*, Resnik subliniază importanța discutării diferitelor utilizări ale cuvântului *sine* de către diferiți autori, în special cu privire la discursul clinic specific unei anumite persoane în analiză. Totuși, ca *experiență trăită*, „noțiunea de *sine* redată prin cuvântul *Selbst* depășește limitele unei culturi particulare, întrucât nu există niciun echivalent exact în alte limbi ... Această problemă deschide cu certitudine posibilități pentru explorarea domeniului relațiilor dintre psihologie, lingvistică și psihanaliză” (Resnik, 1971-1972, p. 267, sublinierea noastră). Resnik ilustrează cum sunt legate între ele diferite aspecte ale experienței sinelui în procesul clinic și cum apar, de exemplu, relația sinelui cu dependența și descoperirea propriei identități sau a imaginii globale de sine observat prin elaborarea unei relații cu un obiect narcisic. Autorul susține că, „sinele descoperă adevăratul său sine” prin alteritate sau prin prezența altuia și relația diadică se deschide în mod sincron cu relația triunghiulară și, ca urmare, deschide către multiplicitate.

Enrique Pichon Rivière

Deși nu este cunoscut ca un autor clasic al sinelui, prin lucrarea sa *Del Psicoanálisis a la Psicología Social* [De la psihanaliză la psihologia socială], Enrique Pichon Rivière (1971) a inspirat un curent important al identității psihanalitice continentale, punând în legătură psihanaliza cu psihologia socială, cu implicații importante pentru conceptualizările teoretice și clinice ale interconectivității (*legăturii*) dintre domeniile psihic interior și social exterior. În recenzie la volumul *The Linked Self in Psychoanalysis: The Pioneering Work of Enrique Pichon Rivière* (Losso, Setton și Scharff, 2017) despre contribuțiile lui Pichon Rivière pe parcursul vieții sale, Leticia Fiorini afirmă: „Pichon Rivière a propus o psihologie socială pentru psihanaliză, punând accent pe legăturile necesare dintre lumea internă și cea externă”. În plus, în recenzie făcută de Kernberg la același volum, acesta spune: „conceptul original de „legătură” al lui Pichon Rivière explică legăturile relaționale dintre reprezentările sinelui și de

obiect și extinde conceptul de legătură prin descrierea formațiunilor grupale intrapsihice inconștiente”.

Conform lui Pichon Rivière (1971), procesul terapeutic începe cu „un existent” (ceea ce este manifest explicit) care dă naștere interpretărilor terapeutului. Mișcarea emergent-interpretare este unitatea de lucru care constituie spirala dialectică. Aceasta arată dezvoltarea procesului analitic, cu progresele și regresile sale alternante.

Ideile lui Pichon Rivière despre „grupul intern”, au fost în continuare dezvoltate de Samuel Arbeser (2013), care descrie cum reproduc aceste structuri de legături interne, încorporate în timpul dezvoltării evolutive lumea socio-culturală din lumea internă și cum sunt ele în permanent schimb cu structurile de legătură ale lumii externe înconjurătoare în prezent. Aceste punți între lumile internă și externă permit psihanalizei să se hrănească cu mituri care sunt parte din identitatea latino-americană, temă care a fost abordată atât din perspectiva psihanalizei (Santamaría Fernández, 2000), cât și a sociologiei (Tünnermann Bernheim, 2007).

Alberto Cabral (2017) identifică o diferență între acești autori cu care pur și simplu împărtășește o proximitate temporală și care, prin abilitatea lor de a percepe subiectivitatea timpului lor și umbrele acesteia, merită să fie considerați contemporani. În mod corespunzător, prin abilitatea sa, Pichon Rivière dă utilitate conceptuală ideii de *sine legat* și dezvoltă puntea dintre psihanaliză și psihologia socială, ceea ce îl localizează cu adevărat în contemporaneitate.

VII. B. Anii 1980, 1990 și începutul secolului al XXI-lea

Roberto Doria Medina Eguía, unul dintre primii cercetători în psihologia Eului și a sinelui din Argentina, a studiat relația dintre psihopatologia perversiunilor, tulburarea borderline, acting out și sinele fals în homosexualitatea feminină (Doria Medina Eguía și Raggi de Leonetti, 1980).

Jorge García Badaracco (1986) a prezentat la Congresul IPA din 1985 lucrarea *Identification and its vicissitudes in psychoses: the importance of the concept of 'maddening object'* [Identificarea și vicisitudinile ei în psihoze: importanța conceptului de „obiect înnebunitor”], din care o parte o reprezintă articularea propriei contribuții originale privind conceptul de „obiect înnebunitor” (vezi definiția TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT) cu conceptualizările sinelui oferite de Winnicott și Kohut.

În continuarea lucrării sale din 1979, *La psicología psicoanalítica del self* [Psihologia psihanalitică a sinelui], care revizuieste ideile lui Kohut cu privire la dezvoltarea sinelui, manifestările patologice și clinice în tulburările de personalitate narcisice, lucrarea *La teoría del self como posible nexa entre investigación empírica y clínica psicoanalítica* [Teoria sinelui ca posibilă legătură între cercetarea empirică și psihanaliza clinică] a lui Juan Miguel Hoffman (1989) a reprezentat punctul de inițiere a cercetării psihanalitice empirice cu privire la conceptul de sine.

La începutul anilor 1990, un grup de psihanalisti argentinieni, coordonați de **Ethel Cayssials de Casarino** și **Marcelo Casarino**, specialiști în opera lui Kohut, a dezvoltat o serie de seminare de cercetare și studiere a sinelui și au publicat patru anuare, începând cu anul 1995. Printre lucrările publicate se numără *Why a Psychology of the Self?* [De ce o psihologie a sinelui?] de Marcelo Casarino (1995) și *The Self and the Person in the Thought of Heinz Kohut* [Sinele și persoana în gândirea lui Heinz Kohut], de Ethel Cayssials de Casarino (1996). În

1997, Paul și Anna Ornstein au vizitat Buenos Aires și au susținut conferințe ale căror transcrieri sunt incluse într-unul dintre anuarele menționate (Ornstein, P., 1998; Ornstein, A., 1998). Această dezvoltare a urmat îndeaproape aplicația clinică, deja publică, a psihologiei sinelui a lui Kohut în tratamentul patologiilor severe (Raggio 1992).

În 1999, **Guillermo Lancelle** a editat cartea *El self en la teoría y en la práctica* [Sinele în teorie și în practică], care se ocupă, printre alte teme, de contratransfer, empatie, narcisism, interpretare și angoasă, adolescență și reacție terapeutică negativă. Publicația a inclus autori argentinieni (Arendar, R.; Cayssials de Casarino, E.; Hoffman, J.; Ortiz Frágola, A.; Paz, M. A.) și nord-americani (Brandchaft, B.; Goldberg, A.; Tolpin, P.; Wallerstein, R. și Wolf, E.), precum și articolul lui Lancelle, *Self, clinical finding and conceptual need* [Sinele, descoperire clinică și necesitate conceptuală] (Lancelle, 1999).

Guillermo Montero (2005) a descris în detaliu cincisprezece modele ale sinelui. Conform acestui autor, cele mai detaliate modele ale sinelui presupun o funcționare psihică în care procesele evolutive sunt intim conectate. În acest sens, unele modele ale sinelui sunt modele *psihoevoluționiste*. Montero propune clasificarea acestor modele ale sinelui în patru grupe:

1) Un model al sinelui ca sub-sistem al Eului. Linia dezvoltării teoretice care începe cu Hartmann, continuă cu Erikson, Lichtenstein, Mahler și Jacobson, consolidându-se în gândirea lui Kernberg.

2) Un model al sinelui-persoană. Linie de dezvoltare teoretică ce include o subîmpărțire pe două direcții: prima este linia ce pornește de la Fairbairn și ajunge la Winnicott și Guntrip, iar a doua este sinteza lui Kernberg, Kohut și Winnicott realizată de Masterson și de Rinsley. Aceste modele clasifică atingerea unei integrări personale care depășește organizarea structurală ca model de sănătate.

3) Un model al sinelui ca structură. Această dezvoltare teoretică include sistemul sinelui al lui Sullivan și sistemul sinelui al lui Kohut, inclusiv elaborările de mai târziu ale acestora. Aceste modele pun accent pe rolul funcției de reglare a stimei de sine și controlului angoasei ca model de sănătate.

4) Un model al sinelui centrat pe experiența subiectivă. Exemplele aici sunt modelele lui Stern și Tyson și toate cele care dau cont de dezvoltarea achiziției unui sentiment subiectiv al sinelui. Aceste modele pot părea să creeze o ierarhie a susținerii unei experiențe subiective continue și în constantă dezvoltare ca model de sănătate.

De la jumătatea anilor 1990, probabil ca reacție la cadrul și tehnica kleiniană clasică, experimentată ca rigidă, creșterea interesului față de Donald Winnicott, a inițiat ceea ce s-a numit Encuentro Latinoamericano sobre el Pensamiento de Donald Winnicott - Întâlnirile latino-americane cu privire la gândirea lui Donald Winnicott. **Sonia Abadi** (1994, 1996) a scris despre fenomenele tranziționale, dezvoltarea emoțională și integrarea sinelui, **Casas de Pereda** (1999) a studiat echivalentul posibil al sinelui fals în scrierile lui Freud și Klein.

Autorii brazilieni **Megaço Leal Silva** (1999), **Salésio da Silva** (1994), **A. Naffah Neto** (2007) și alții au lucrat asupra a diferite aspecte ale sinelui fals. Unele dintre aceste teme au fost: sinele fals la politicieni, psihosomatica, metapsihologia, organizările perverse, sinele și imaginea în oglindă, sinele și sexualitatea, violența și sinele fals dintr-o perspectivă intersubiectivă, relația cu mediul, dezvoltarea timpurie și formarea tulburărilor sinelui la

pacienții borderline și schizoizi. **Ricardo Rodulfo** (2009), a studiat relația dintre aspectele distructive și creative în gândirea lui Winnicott.

VII. C. Dezvoltări, utilizări și aplicații latino-americane contemporane ale conceptului de sine

Uriașa influență a scrierilor lui Winnicott, unele critici la adresa dezavuării de către Lacan a rolului Eului și unele dezvoltări și progrese interesante din aria cercetărilor din neuroștiințe au condus la noi perspective și aplicații ale conceptului de sine în teorie și în practică.

Hugo Bleichmar (2000) a subliniat importanța recunoașterii nivelurilor de excitare a pacientului în alegerea celui mai bun moment de intervenție în ședință și a aplicat sistemele motivaționale ale lui Lichtenberg dintr-o nouă perspectivă asupra depresiei (Bleichmar 2001).

Adolfo Canovi (2001) a studiat nevoile sinelui în contextul practic al terapiei de cuplu.

Perspectiva dialogică a fost pusă în lumină de **Felipe Muller** (2005), conform căruia psihanaliza s-a divizat în multe direcții de dezvoltare teoretică și acest lucru a generat unele dintre dezbaterile centrale cu privire la modul în care este posibilă organizarea setului de teorii pe care îl cuprinde ea astăzi. El susține că una dintre aceste forme de organizare este aceea care distinge teoriile psihanalitice bazate pe psihologia unipersonală de cele bazate pe psihologia bipersonală (Balint, 1950, Spezzano, 1996) sau, conform distincțiilor mai recente, cea care distinge între sistemele monadice și sistemele diadice (Lieberman, 1976), intrapsihicul din intersubiectiv (Dunn, 1995) sau modelul structurant pulsional din modelul structural relațional (Greenberg și Mitchell, 1983). Muller încearcă să descrie conceptualizarea dialogică a sinelui în psihanaliza contemporană, mergând de la o concepție monologică a sinelui, la una dialogică. *Sinele monologic* este definit ca punând în evidență domeniul reprezentational și granița dintre minte-corp-lumea externă, care accentuează funcția descriptiv-referențială a limbajului. Conceptualizarea dialogică pune accent pe permeabilitatea relației dintre subiecți și funcția constitutivă a limbajului. Autorul descrie patru mișcări care au permis psihanalizei să includă conceptualizarea sinelui dialogic: prima dintre acestea începe de la considerarea spațiilor intern și extern către accentul pe spațiul „dintre”. A doua dă prioritate relației subiect-subiect față de relația subiect-obiect. A treia accentuează acțiunea și practicile relaționale față de insight. A patra mișcare merge de la perspectivele fundamentale, realiste sau pozitiviste, la hermeneutică și perspectivele constructiviste.

În mare, autorii care țin cont de conceptul de sine, pun accent pe importanța relației, emoțiilor și empatiei, ducând la o abordare mult mai largă și comprehensivă decât abordarea concentrată exclusiv asupra producției discursive și schimbului dintre analist și analizand prin discursul verbal.

În câmpul clinic, o perspectivă contemporană asupra a diferite tipuri de suferință a găsit în conceptul de sine un instrument teoretico-clinic util (Lerner 2013).

În domeniul cercetării, **Ricardo Bernardi** (2015), cu instrumentul denumit *Model of the Three Levels of the Observation of Patient Transformations* (3-LM) [Modelul celor trei nivele de observare ale transformărilor pacientului], include, pe Nivelul 2, percepția de sine și de alții și evaluarea, în relație cu identitatea, a gradului de adecvare a percepției de către pacient a stărilor interne proprii și ale altora, inclusiv a abilităților de empatie, toleranță și înțelegere a

diferitelor puncte de vedere. Urmând etapele din *Diagnosticul operaționalizat psihodinamic* (OPD-2), modelul ia în considerare patru arii: a) percepția de sine și de alții; mentalizare, identitate; b) reglarea afectelor, impulsurilor și stimei de sine; c) comunicarea internă și externă; elaborare; simbolizare, și d) legăturile cu obiecte interne și externe.

Conceptul de sine a facilitat, de asemenea, dezvoltarea reflecțiilor privind formarea analitică, așa cum sunt prezentate de **Cecilia Rodríguez** (2016), în Mexic, care a abordat riscul de dezvoltare a *sinelui fals analitic*. Conceptul de sine a fost folosit, de asemenea, în conceptualizarea semnificațiilor interdisciplinare ale sănătății mentale, într-o lucrare intitulată *Psicoanálisis relacional. Espacios intersubjetivos e interdisciplinarios de creación de significados para la salud mental* [Psihanaliza relațională. Spații intersubiective și interdisciplinare pentru crearea semnificațiilor sănătății mentale], editată de Elena Toranzo și Alejandra Tabora (2017) în Argentina.

În mare, aceste abordări sunt în concordanță cu accentul pus de Nemirovsky (2007, 2018) pe importanța dezvoltării instrumentelor teoretice adecvate în abordarea problemelor clinice din prezent. El subliniază importanța reinventării psihanalizărilor înșiși la momentul prezent, într-un context, care poate fi efemer și dificil de cuprins.

VIII. CONCLUZIE

Tensiunea, ambiguitatea și dualitatea inerentă a conceptului de *Ich* al lui Freud, care cuprinde atât *Eul*, cât și structura mentală și instanța psihică de *agent*, precum și *sinele* mai personal, experiențial, ca generator de experiență subiectivă, a condus la numeroase abordări psihanalitice a eternei probleme a *sinelui* constituțional, în relație cu *Eul*, raportat la dezvoltarea structurii psihice și în relație cu formulările narcisismului. Lărgirea scopului interesului psihanalitic intens, în condiții clinice, care include psihopatologia neorganică gravă la toate grupele de vârstă, a adus în prim plan diferențele conceptualizării ale *sinelui* din perspectiva dezvoltării și din cea clinică.

În timp ce toate teoriile contemporane cu privire la dezvoltarea timpurie și formarea structurii văd *sinele* ca formându-se în relație cu alții, ele și diferă după numeroase criterii, printre care: relația cu teoria pulsionilor în diferențele ei formulări contemporane; locul central relativ al lui *altul*; greutatea dată interacțiunii reale versus fantasma inconștientă; conceptualizarea *sinelui* ca fiind unitar sau multiplu sau ambele, cu caracteristici predominant structurale sau procesuale; relativa permanență, continuitate și/sau fluiditate și transformabilitate.

Adesea, divergențele privind conceptualizările *sinelui* reflectă cadre de referință diferite, niveluri diferite ale discursului și traduceri diferite dintr-o limbă în alta, izvorând din eredități socio-culturale diferite.

În America de Nord, unde analiza relațiilor de obiect a făcut întotdeauna parte din toate teoriile psihanalitice post-freudiene, adepții psihologiei Eului, Edith Jacobson și Margaret Mahler, urmând reformularea narcisismului dată de Hartmann, ca investiție libidinală a *sinelui*, mai degrabă decât a Eului, au construit o viziune a dezvoltării *sinelui* care poate da cont de formarea unui set complex de reprezentări de sine și de obiect, în același timp menținând viziunea privind pulsionile sexuale și agresive ca bază a experienței umane. Într-un cadru

freudian contemporan de referință, în mod corespunzător, Rangell a revizuit reformularea anterioară a lui Hartmann a narcisismului, ca fiind o investiție a reprezentărilor de sine, mai degrabă decât a sinelui. Blum a integrat în continuare teoria separării-individuării a lui Mahler cu cercetarea contemporană privind dezvoltarea, punând în evidență diferențierea sine-obiect ca o condiție precedentă crucială pentru formarea sinelui. Pe aceste direcții, Otto Kernberg a dezvoltat un model american comprehensiv al relațiilor de obiect care integrează teoria structurală freudiană, relațiile de obiect și neuroștiințele, descriind *unitățile sine-obiect-afect* ca fiind pietrele de temelie ale unui sine supraordonat ca sumă totală a reprezentărilor de sine.

O altă abordare a dezvoltării sinelui urmărește opera lui Winnicott în sinteza realizată de Arnold Modell a teoriei pulsionilor freudiene, ideile lui Winnicott, ale intersubiectivității și neuroștiințelor. În acest context, sinele evoluează atât ca un produs contingent, cât și ca un nucleu rezistent în timp, ca proces și retranscriere recontextualizată a experienței.

Reper major în teoria narcisismului și a conceptului de sine, școala psihologiei sinelui a lui Kohut plasează dezvoltarea sinelui și stima de sine în centrul cercetării psihanalitice, articulând modul în care se formează sinele prin internalizarea experiențelor cu persoanele de îngrijire. Kohut descrie felul în care experiențele empatice dau naștere *obiectelor sinelui interne*, care ajută la menținerea unui sentiment de sine stabil, robust, ce poate tolera dezamăgirile vieții, precum și modul în care eșecurile empatice ale persoanelor de îngrijire ar putea da naștere psihopatologiei narcisice. Revizuiind radical practica clinică psihanalitică, el a sugerat că analistul trebuie să ofere experiențe sine-obiect pe care pacientul nu le-a primit în copilărie.

Conform lui Harry Stack Sullivan, autorul teoriei interpersonale în psihiatrie și fondatorul psihanalizei interpersonale, *sinele* este o colecție de diferite aprecieri reflectate ale altora. Conceptul său de sine este în esență multiplu, căci este un sine întrucâtva diferit pentru fiecare relație distinctă. Pentru Sullivan, rușinea, nu vinovăția, este centrul experienței umane, pericolul provenind din întâlnirea cu altul. Urmându-l pe Sullivan, teoreticienii interpersonali și relaționali contemporani, precum Bromberg, Stern, Mitchell și Levenson, consideră că sinele emerge în câmpul interpersonal. Cum sinele răspunde setului mereu schimbător de experiențe relaționale, el este în mod necesar multiplu. Bromberg vede mintea ca pe o colecție de *stări ale sinelui*, iar *sinele unitar* ca pe o iluzie necesară. În viziunea lui, stările sinelui deosebit de amenințătoare sunt considerate experiențe *non-mine*, care sunt supuse disocierii. Psihopatologia este determinată de gradul de disociere, extremele reprezentând experiențele psihotice. Mitchell descrie stările multiple ale sinelui ca fiind asemănătoare relațiilor sine-obiect internalizate. Totuși, Mitchell postulează un sentiment distinct și valid al *sinelui privat*, care ajută la constituirea graniței dintre sine însuși și alții.

Levenson consideră sinele și pe altul ca fiind în mod esențial inextricabile. Pentru el, „sinele este un proces al adaptărilor permanente și continue ale unei persoane în fața provocărilor pe care i le prezintă lumea interpersonală și psihopatologia apare în eșecurile înregistrate în confruntarea cu aceste provocări. În practica clinică, orice narațiune despre sine sau altul este probabil o construcție întrucâtva defensiv organizată, menită să excludă alte perspective mai tulburătoare.”

În Europa, explorarea psihanalitică a conceptului de sine își are originea în principal în psihanaliza postfreudiană, în particular în conceptualizarea relațiilor de obiect, inclusiv cu dezvoltările din psihanaliza copiilor și adolescenților. Precursori ai acestui concept pot fi

identificați atât la Freud, cât și la Melanie Klein, deși nu regăsim la aceștia formulări ale unor teorii explicite. Winnicott este primul autor care a dezvoltat o teorie completă și permanent ajustată a sinelui, care, include conceptualizările sale importante privind *sinele adevărat* și *sinele fals*. Urmele gândirii lui au influențat expansiunea teoriilor sinelui în diferite curente ale psihanalizei europene: autorii englezi au favorizat explorarea sinelui în teoriile relațiilor de obiect. Bollas a dezvoltat în mod personal conceptul lui Winnicott de sine adevărat. Gradual, el a preferat termenul de *idiom*, descriindu-l nu ca pe un conținut latent de semnificație, ci ca pe unul estetic, prezent în personalitate. Pentru Fairbairn, sinele există de la început și este rezultatul experienței. Este un centru de creștere, pe care el îl vedea ca pe un punct de origine al procesului psihic uman. În psihanaliza italiană, conceptul de sine a fost dezvoltat de unii autori care au teoretizat geneza lui din mintea primitivă în relație cu mama (Eugenio Gaddini) sau din *matricea grupală* (Giovanni Hautmann) sau din dimensiunea transgenerațională (Diego Napolitani) sau ca instrument de analiză a dinamicii relației analist-pacient (Stefano Bolognini). În tradiția franceză, Pontalis a explorat limitele conceptului de sine, recunoscând utilitatea în înțelegerea mai profundă a relațiilor acestuia cu instanțele Eului, Seului și Supraeului. O altă contribuție la elaborarea teoriilor sinelui provine atât de la psihanaliza copiilor, prin unele aspecte ale gândirii lui Frances Tustin, Renata Gaddini, Margaret Mahler și Daniel Stern, cât și din psihanaliza adolescenților, prin influența teoriei lui Peter Blos asupra gândirii unor autori precum Novelletto, Senise și alții.

În **America Latină**, fie pentru a ieși din mlaștina conceptuală (Freud, Hartmann), fie pentru a descrie o entitate teoretică sau clinică, anterior sub-teoretizată și nerecunoscută, conceptul sinelui este cel mai adesea asociat cu o alternativă posibilă la tehnica dogmatică, permițând abordarea patologiilor curente în practica clinică. Evocând accentul pus de Nemirovsky pe importanța dezvoltării unor instrumente teoretice adecvate pentru abordarea problemelor clinice în practica psihanalitică curentă, conceptul de sine permite psihanalizatorilor să acorde o asistență mai bună a populației contemporane de pacienți, care suferă de diferite tulburări de personalitate.

În mare, studiul și aplicarea conceptului de *sine* în America Latină a evoluat în trei stadii. În primul stadiu, care include deceniile 1960 și 1970, au fost făcute eforturi pentru a defini sinele și a-l diferenția de Eu. În al doilea stadiu, diseminarea pe scară largă a ideilor lui Winnicott și Kohut și aplicarea clinică consecutivă a acestora în practica clinică, este însoțită de elaborări teoretice, cu tendința de a discerne noutatea acestor conceptualizări față de cadrele de referință clasice, freudian și kleinian. În acest stadiu, studiul sinelui primește un nou stimul prin reinterpretarea de către André Green a ideilor lui Winnicott. În secolul al XXI-lea, noile critici legate de dogmatismul tehnicii și nevoia de a trata tulburări în care predomină izolarea și apatia, duc la mutarea accentului pe aspectele relaționale, însoțind interesul și dezvoltarea psihanalizei interpersonale și relaționale în această regiune. Acest lucru dă un nou stimul dezvoltărilor teoretice ulterioare, care includ în mod proeminent conceptul de sine.

Rezonând puternic cu identitatea culturală latino-americană, dar aplicabilă la nivel global, conceptualizarea psihanalitică a lui Pichon Rivière a legăturilor și punților dintre lumea internă și externă, pe lângă *spirala dialectică* ce face legătura între mișcările contradictorii de regresie și progresie, extinsă la mișcările contradictorii de orice fel, este văzută ca aplicabilă și în contextul larg al elaborărilor conceptelor sinelui în diferite regiuni și în școli psihanalitice diferite.

În toate orientările și culturile psihanalitice, spectrul multidimensional al conceptualizărilor teoretice ale *sinelui*, cu implicațiile sensibil acordate ale practicii psihanalitice clinice contemporane, cu o marjă largă de diferite condiții clinice, oferă o bază *intrinsecă* împotriva dogmatismului și rigidității pozițiilor ortodoxe vechi și noi.

A se vedea și:

CONFLICT

CONTRATRANSFER

PUNERE ÎN ACT

TEORIILE RELAȚIILOR DE OBIECT

INTERSUBIECTIVITATE

REFERINȚE

Abadi, S. (1994), „De la transicionalidad al falso self: un modelo metapsicológico”, în *Encuentro Latinoamericano sobre el pensamiento de Winnicott / Encuentro Winnicottiano de Latinoamérica*, 3, Gramado: Grupo de Estudios Psicanalíticos de Pelotas,. p. 335-344

Abadi, S. (1996), „Desarrollo emocional, adquisición de las capacidades, integración del self”, în *Transiciones: el modelo terapéutico de D. W. Winnicott / Sonia Abadi*, Buenos Aires, Lumen. p. 65-118

Ainsworth M, Blehar M, Waters E și Wall S (1978), *Patterns of attachment: Psychological study of the strange situation*, Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates

Alvarez, A. (1992), *Live Company: Psychotherapy with Autistic, Borderline, Deprived and Abused Children*, Londra, Routledge

Alvarez, A. (1999), „Widening the Bridge: Commentary on Papers by Stephen Seligman and by Robin C. Silverman and Alicia F. Lieberman”, *Psychoanal. Dialogues*, 9(2), p. 205-217.

Alvarez, A. (2006), „Some questions concerning states of fragmentation: unintegration, under integration, disintegration, and the nature of early integrations”, *Journal of Child Psychotherapy*, 32, p. 158-180.

Alvarez, A. (2010), „Levels of analytic work and levels of pathology: the work of calibration”, *Int. J. of Psycho-Anal.*, 91,4, p. 859-878

Alvarez, A. și Lee, A. (2004), „Early forms of relatedness in Autism: a longitudinal clinical and quantitative single-case study”, în *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, Vol 9, p. 499-518, Londra, Sage

Ammaniti, M. Trentini, C. (2009), „How new knowledge about parenting reveals the neurobiological implications of intersubjectivity: a conceptual synthesis of recent research”, *Psychoanalytic Dialogues* 19, p. 537-555

Arbiser S. (2013), „El grupo interno”, *Psiquis y Cultura*, Buenos Aires, Ediciones Biebel

Auchincloss, E. și Samberg, E. (2012), *Psychoanalytic terms and concepts*, New Haven, Yale University Press

Bacal, H.A. (1985), „Optimal Responsiveness and the Therapeutic Process”, *Progress in Self Psychology*, 1, p. 202-227

Bacal, H. A. ed. (1998a), *Optimal Responsiveness: How Therapists Heal Their Patients*,

Northvale, NJ, Aronson

Bacal, H.A. (1998), „Introduction: Relational Self Psychology”, *Progress in Self Psychology*, 14, xiii-xviii

Bach, S. Mayes, L. Alvarez, A. Fonagy, P. (2000), „Panel 1: Definition of the Self”, *J. Infant Child Adolesc. Psychother.*, 1(3), p. 5-24

Bachelard, G. (1938/1864), *Psychoanalysis on Fire*, Boston, Beacon Press

Badaracco, J. (1985), „Identification and its vicissitudes in psychoses: the importance of the concept of 'maddening object'”, prezentare la Congresul IPA, Hamburg

Balint, M. (1950), „Changing Therapeutical Aims and Techniques in Psycho-Analysis”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 31, p. 117-124

Bakhtin, M.M. (1929/1984), *Problems of Dostojevsky's Poetics* (Ed. și trad. din rusă de Caryle Emerson), Minneapolis, University of Minnesota Press

Banai, E., Mikulincer, M., Shaver, P.R. (2005), „“Selfobject” Needs in Kohut's Self Psychology: Links With Attachment, Self-Cohesion, Affect Regulation, and Adjustment”, *Psychoanalytic Psychology*, 22, p. 224-260

Beebe, B. (2004a), „Faces in Relation: A Case Study”, *Psychoanal. Dial.*, 14(1). p. 1-51

Beebe, B. (2004b), Răspuns la Comentarii, *Psychoanal. Dial.*, 14(1), p. 89-98.

Beebe, B. & Lachmann F. (2002), *Infant Research and Adult Treatment: Coconstructing Interactions*, Hillsdale, N.J., The Analytic Press.

Belchior Melícias A. (2015), „The Schools of Psychoanalysis”, în *The Freud Folder*, Edițiile Eros & Psyche Edition; ediția 1 <http://thefreudfolder.com/Pages/Page-Schools-01.html>

Belmont, S.A., „Falso self e violência : uma visao intersubjetiva” (2000), în *O homem e seu ambiente: encontros e desencontros : mesa redonda / Encuentro Latinoamericano sobre el pensamiento de D.W. Winnicott*, 9, Rio de Janeiro, Grupo de Estudos Psicanalíticos, 2000, p. 39-52

Bergman, A. (1999), *Ours, Yours, Mine*, Northvale, NJ, Aronson

Bernardi, R. (2015), „El Modelo de los Tres Niveles (3-LM)”, în *Mentalización. Revista de psicoanálisis y psicoterapia*, 4 (1), aprilie 2015, <https://www.revistamentalizacion.com/ultimonumero/abril2015/bernardi.pdf>

Bettelheim, B. (1984), *Freud and Man's Soul*, New York. Vintage

Bleichmar, H (2000), „Aplicación del enfoque Modular-Transformacional al diagnóstico de los trastornos narcisistas”, publicat în revista nr. 005, <http://www.aperturas.org/articulos.php?id=0000123&a=Aplicacion-del-enfoque-ModularTransformacional-al-diagnostico-de-los-trastornos-narcisistas>

Bleichmar, H. (2001). „El cambio terapéutico a la luz de los conocimientos actuales sobre la memoria y los múltiples procesamientos inconscientes”, *Aperturas Psicoanalíticas*, 9, 05/11/2001, <http://www.aperturas.org/articulos.php?id=178&a=El-cambio-terapeutico-a-la-luz-de-los-conocimientos-actuales-sobre-la-memoria-y-los-multiples-procesamientos-inconscientes>

Blos, P. (1967), „The Second Individuation Process of Adolescence”, *Journal The Psychoanalytic Study of the Child*, Volume 22, 1967 - Ediția 1

Blum, H.P. (1982), „Theories of the Self and Psychoanalytic Concepts: Discussion”, *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 30, p. 959-978

Blum, H.P. (2004), „Separation-Individuation Theory and Attachment Theory”, *J. Amer.*

- Psychoanal. Assn.*, 52(2), p. 535-553
- Bollas, C. (1987), *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*, Londra, Free Association Books,
- Bollas, C. (1989), *Forces of Destiny. Psychoanalysis and Human Idiom*. Londra, Free Association Books
- Bollas, C. (1992), *Being a Character. Psychoanalysis and Self Experience*, New York, Hill and Wang
- Bollas, C. (1995), *Cracking up – the Work of Unconscious Experience*, New York, Hill and Wang
- Bolognini, S. (1991), „The Analyst's Affects: Analysis by the Ego and Analysis by the Self”, *Rivista Psicoanal.*, 37(2), p. 338-370
- Bolognini S. (2002), „L’assetto internodell’analista :analisi con l’Io e analisi con il Sè”, în *Empatia Psicoanalitica*, Torino, Bollati Boringhieri Editore
- Bowlby, J. (1969), *Attachment and Loss*, Londra, The Hogarth Press
- Bowlby, J. (1988), *A secure base: Parent–child attachment and healthy human development*, Londra, Routledge
- Bromberg, P.M. (1998), *Standing in the spaces: Essays on clinical process, trauma, and dissociation*, New Jersey, Analytic Press
- Bromberg, P.M. (2006), *Awakening the dreamer: Clinical journeys*, New Jersey, Analytic Press
- Bromberg, P.M. (2011), *The shadow of the tsunami: and the growth of the relational mind*, New York, Routledge
- Bowlby, J. (1982), *Attachment and loss: Attachment (Vol. 1)*, New York, NY, Basic Books (Lucrarea originală publicată în 1969)
- Bråten S (2011), „Intersubjektive Partizipation: Bewegungen des virtuellen Anderen bei Säuglingen und Erwachsenen”, *Psyche* 65, p. 832-861
- Cabral, A. (2017), *El analista, contemporáneo*, Lucrare prezentată în Asociación Psicoanalítica Argentina la 07/11/2017, <https://www.apa.org.ar/eventos/el-analista-contemporaneo/>
- Cambridge Dictionary (2018), <https://dictionary.cambridge.org/es/diccionario/espanol-ingles/yo>
- Canovi, A.R. (2001), Necesidades del self y clínica vincular de pareja. En: Teoría y clínica de los vínculos, Congreso Argentino de Psicoanálisis de Familia y Pareja, 2, Buenos Aires, Asociación Argentina de Psicología y Psicoterapia de Grupo (AAPPG); Asociación Escuela Argentina de Psicoterapia para Graduados (AEAPG); Asociación Psicoanalítica Argentina, 2001, p. 491-493
- Casarino, M. (1995), „¿Por qué una Psicología del Self?”, în *Primera Jornada de Discusión Teórico-Clinica*, (1995), Buenos Aires, Seminario de Investigación y Estudio del Self S.I.E.S., p. 5-12.
- Casas de Pereda, M. (1999), „¿Existen equivalentes al falso self en Freud y en Klein?”, în *En el camino de la simbolización : Producción del sujeto psíquico / Myrta Casas de Pereda*, Buenos Aires, Paidós, 1999, p. 223-236
- Cayssials de Casarino, E. (1996), „El self y la persona en el pensamiento de Heinz Kohut” în *Anuario de la psicología del self. no. 1*, Buenos Aires, Seminario de Investigación y Estudio del Self S.I.E.S, 1996, p. 207-222

- Collins Dictionary (2018), <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english-spanish/self>
- Cortina, M. și Liotti, G. (2010), "Attachment is about Safety and Protection, Intersubjectivity is about Sharing and Social Understanding", *Psychoanal. Psychol.*, 27(4), p. 410-441
- Cottingham, J., 1986, *Descartes*, Oxford, Blackwell
- De Mello Filho, J (1992), „El falso self y su relación con los políticos latinoamericanos”, în *Encuentro Winnicottiano de Latinoamérica, 1*, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica Argentina, 1992, p. 40-45
- De Mello Filho, J. (2000), „Violencia e falso self : falso self e violencia”, în *O homem e seu ambiente: encontros e desencontros : mesa redonda / Encuentro Latinoamericano sobre el pensamiento de D.W. Winnicott, 9*, Rio de Janeiro, Grupo de Estudos Psicanalíticos, 2000, p. 25-37
- Deutsch H. (1942), „Some forms of Emotional Disturbances and their relationship with Schizophrenia”, *Psychoanalytic Quarterly*, 11, p. 301-321
- Diamond, D. și Blatt, S. J. (2007), „Introduction. In: Attachment and Sexuality”, în Diamond D, Blatt, S. J. și Lichtenberg, J. D. (editori), New York, Analytic Press, p. 1-26
- Dicionário Priberam (2008-2013), *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* [online], 2008-2013, <https://www.priberam.pt/dlpo/Eu>. [accesat 03-03-2018]
- Doria Medina Eguía, R., Raggi de Leonetti, MC. (1980), „Relaciones psicopatológicas y el falso self en la homosexualidad femenina”, prezentat la al X-lea Congres Intern și al XX-lea Simpozion *Perversiones*, Asociația Psihanalitică Argentiniană, 25/04/1980 - 26/04/1980, în *Perversión / Symposium de la Asociación Psicoanalítica Argentina, 20; Congreso Interno, 10*, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica Argentina, 1980, p. 203-209
- Erikson, E. (1950), *Childhood and society*, New York, W.W. Norton
- Erikson, E. (1956), „The problem of ego identity”, *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 4, p. 56-121
- Erikson, E. (1959), *Identity and the life cycle: Selected Papers*, New York, International Universities Press,
- Fairbairn, W. R. D. (1952), *An Object Relations Theory of the Personality*, New York, Basic Books
- Fairbairn, W. R. D. (1963), „Synopsis of an object-relations theory of the personality”, *Int. J. Psychoanal.*, 44(2), p. 224-225
- Federn, P. (1928), „Narcissism in the Structure of the Ego”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 9, p. 401-419
- Ferenczi, S. (1913), „Letter from Sándor Ferenczi to Sigmund Freud, August 5, 1913”, *The Correspondence of Sigmund Freud and Sándor Ferenczi Volume 1, 1908-1914*, p. 502-504
- Ferenczi, S. (1929), „The Unwelcome Child and his Death-Instinct”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 10, p. 125-129
- Ferenczi, S. (1932/1949), „Confusion of the Tongues Between the Adults and the Child”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 30, p. 225-230
- Ferrater Mora, J. (Autor), Garcia Belsunce, E. (Coord.), De Olaso, E. (Coord.), (2008), *Diccionario de filosofía abreviado*, Barcelona, Debolsillo
- Fonagy P.(2000), „Attachment and Borderline Personality Disorder”, *J Amer Psychoanal Assoc*, 48, p. 1129-1146
- Fonagy P (2001), *Attachment theory and psychoanalysis*, New York, Other Press
- Fonagy, P., Gergely, G. Jurist, E. și Target, M. (2002), *Affect regulation, mentalization, and*

the development of self, New York, Other Books

Fonseca, VR, Bussab VS (2006), „Self, other and dialogical space in autistic disorders”, în *The International Journal of Psychoanalysis*, Vol. 87, nr. 2 (aprilie 2006), Londra, The Institute of Psychoanalysis, 2006, p. 439-455

Freud, A. (1936/1992), *The Ego and the Mechanisms of Defense*, Londra, Karnac

Freud, S. (1890a), *Psychische Behandlung (Seelenbehandlung)*, GW 5, p. 289-315

Freud, S. (1890b), *Psychical (or Mental) Treatment*, SE 7, p. 281-302

Freud, S. (1896), *The aetiology of hysteria*, SE, 3, p. 191-221

Freud, S. (1914), *On narcissism*, SE, 14, p. 67-102

Freud, S. (1917a), *Eine Schwierigkeit Der Psychoanalyse*, GW, 12, p. 3-12

Freud, S. (1917b), *A Difficulty in the Path of Psycho-Analysis*, SE 17, p. 135-144

Freud, S. (1917c), *Mourning and melancholia*, SE, 14, p. 237-258

Freud, S. (1923), *The Ego and the Id*, SE, 19, p. 1-66

Freud, S. (1924), *Economic Problem of Masochism*, Freud, S. (1924), SE 19, 155-170

Freud, S. (1930a), *Civilization and its discontents*, SE XXI

Freud, S. (1930b), *Das Unbehagen In Der Kultur*, GW, XIV, p. 421-506

Freud, S. (1940), *An Outline of Psycho-Analysis and Other Works*, SE XXIII, p. 139-208

Friedman, H. J. (2001), „Kohut, Loewald, and the Postmoderns: A Comparative Study of Self and Relationship”, *Psychoanal. Psychol.*, 18, p. 756-763

Gaddini R. (1977), „The Pathology of the Self as a Basis of Psychosomatic Disorders” *Psychother Psychosom*, 28, p. 260–271

Gaddini R. (2004), „Thinking about Winnicott and the Origins of the Self”, *Psychoanalysis and History*, 6(2), p. 225-235

Galatzer-Levy, R. M., Cohler, B.J. (1990), „The Developmental Psychology of the Self and the Changing World View of Psychoanalysis”, *Annual Psychoanal*, 18, p. 1-43

Gallese, V., Eagle, M.N., Migone, P. (2007), „Intentional Attunement: Mirror Neurons and the Neural Underpinnings of Interpersonal Relations” *J. Amer. Psychoanal. Assoc.*, 55, p. 131-176

Gammelgaard, J. (2003), „Ego, self and otherness”, *Scand. Psychoanal. Rev.*, 26(2), p. 96-108

García Badaracco, J. E. (1986), „Identification and its vicissitudes in the psychoses. The importance of the concept of the ‘maddening object’”, *Int. J.Psycho-Anal.*, 67 (Pt 2), p. 133-146

Gergely G (2000), „Reapproaching Mahler”, *J Amer Psychoanal Assoc*, 48, p. 1197-1228

Gergely G și Unoka Z (2011), „Attachment and Mentalization in Humans. The Development of the Affective Self”, în *Mind to Mind. Infant Research, Neuroscience, and Psychoanalysis*, Jurist EL, Slade A și Bergner S (editori), New York, Other Press, p. 50-87

Glassman, M.B. (1988), „Intrapsychic Conflict Versus Developmental Deficit: A Causal Modeling Approach to Examining Psychoanalytic Theories of Narcissism”, *Psychoanal. Psychol*, 5, p. 23-46

Glocer Fiorini, L. (2017), Recenzie *The Linked Self in Psychoanalysis: The Pioneering Work of Enrique Pichon Rivière*, Losso, Setton and Sharff (editori), <http://us.karnacbooks.com/product/the-linked-self-in-psychoanalysis-the-pioneering-work-of-enrique-pichon-riviere/38843/>

Goldberg, A. (ed.) 1978, *The Psychology of the Self: A Casebook*, New York, Int. Univ. Press

- Goldberg, A. (1995), *The problem of perversion: The view from self psychology*, New Haven, CT, Yale University Press
- Goldberg, A. (1999), *Being of two minds: The vertical split in psychoanalysis and psychotherapy*, Hillsdale, NJ, Analytic Press
- Graña, RB. (1996), „Organizações perversas e transtornos do self”, în *Revista Brasileira de Psicanálise*, vol. 30, nr. 4, Sao Paulo, Associação Brasileira de Psicanálise, p. 985-995
- Greenacre, P. (1957), „The Childhood of the Artist-Libidinal Phase Development and Giftedness”, *Psychoanal. St. Child*, 12, p. 47-72
- Greenberg, J. și S. Mitchell (1983), *Object relations in psychoanalytic theory*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press
- Grinberg, L. et al. (1966), „Yo y self : su delimitación conceptual”, *Revista de Psicoanálisis*, 23 (3), p. 229-286
- Grinberg, L. & Grinberg, R. (1971), *Identidad y cambio* (ed a 3-a), Buenos Aires, Kargieman; Barcelona, Paidós-Iberica
- Grotstein, J.S. (1979), „Who is the Dreamer who Dreams the Dream and who is the Dreamer who Understands It – A Psychoanalytic Inquiry Into the Ultimate Nature of Being 6”, *Contemp. Psychoanal.*, 15, p. 110-169
- Grotstein, J.S., Rinsley, D.B. (Ed.) (1994), *Fairbairn and the origins of object relations*, Free Association Books Ltd., Londra
- Hamburg, P (1991), „Interpretation and empathy: reading Lacan with Kohut”, *Int. J. Psychoanal.*, 72 (Pt 2), p. 347-361, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1874595>
- Hartmann, H. (1927/1964), „Concept formation in psychoanalysis”, *Psychoanal St Child* 19, p. 11-47
- Hartmann, H. (1939/1958), *Ego psychology and the problem of adaptation*, New York, Internat. Univ. Press
- Hartmann, H. (1950), „Commenti sulla teoria psicoanalitica dell'Io” în *Saggi sulla psicologia dell'Io*, Boringhieri Editore, 1976
- Hartmann, H. (1964), *Essays on Ego Psychology: Selected Problems in Psychoanalytic Theory*, New York, Int. Univ. Press
- Hautmann G. (1990), „Passione e formazione del Se”, în Hautmann G. și Vergine A., *Gli affetti in psicoanalisi*, Roma, Borla Editore
- Hautmann, G. (1998), *Il mio debito con Bion*, Roma, Borla Editore
- Hautmann G. (2002), *Funzione Analitica e Mente Primitiva*, Pisa, Edizioni ETS
- Hoffmann, J.M. (1979), „La psicología psicoanalítica del self”, în *Psicoanálisis*, Vol. 1, nr. 2, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica de Buenos Aires, p. 301-329
- Hoffmann, J.M. (1989), „La teoría del self como posible nexo entre investigación empírica y clínica psicoanalítica” în *Psicoanálisis*, Vol. 11, nr. 2, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica de Buenos Aires, p. 339-359
- Honigsztejn, H. (1998), „Desenvolvimento primitivo: distúrbios na formação do self”, în *Convergencia de teorías: psicoanálisis y poder: desarrollo temprano/Congreso Latinoamericano de Psicoanálisis, 16; Pre-Congreso Didáctico Latinoamericano de Psicoanálisis, 11*, Mexic, Federación Psicoanalítica de América Latina, 1988, p. 273-280
- Hume, D. (1787/1978), *A Treatise of Human Nature*, Oxford, Oxford University Press
- Jacobson, E. (1954), „The self and the object world”, *Psychoanal St Child*, p. 75-127

- Jacobson, E. (1964), *The self and the object world*, New York, International Universities Press
- James, W. (1890/1892), *Principles of Psychology*, New York, Henry Holt and Co.
- Klein, M. (1946), „Notes on some schizoid mechanisms”, *Int. J. Psycho-anal.* 27, p. 99-110
- Kernberg, O. (1977), *Object Relations Theory and Clinical Psychoanalysis*, New York, J. Aronson
- Kernberg, O.F. (1982), „Self, Ego, Affects and Drives”, *J. Amer. Psychoanal. Assoc.*, 30, p. 893-917
- Kernberg, O. (2004), „Psychoanalytic Object Relations Theories”, in *Contemporary Controversies in Psychoanalytic Theory, Techniques and their Applications*, New Haven, Yale University Press. p. 633-664
- Kernberg, O. (2012), „Mentalization, Mindfulness, Insight, Empathy, and Interpretation”, in *The Inseparable Nature of Love and Aggression*, Washington DC, American Psychiatry Publishing, p. 57-79
- Kernberg, O. (2013), „What is Personality?”, *J Personality Disorders* (in curs de publicare)
- Kernberg, O. (2014), „The Unresolved Problem of the Classification of Personality Disorders”, in *Persönlichkeitsstörungen* (in curs de publicare)
- Kernberg, O. (2015), „Neurobiological Correlates of Object relations Theory: The relationship between neurobiological and psychodynamic development”, *Int. Forum Psychoanal.* 24, p. 38-46
- Kernberg O. (2017), *The Linked Self in Psychoanalysis: The Pioneering Work of Enrique Pichon Rivière*. Book Cover Recenzie, <http://us.karnacbooks.com/product/the-linked-self-in-psychoanalysis-the-pioneering-work-of-enrique-pichon-riviere/38843/>
- Kirshner, L.A. (1991), „The Concept of the Self in Psychoanalytic Theory and its Philosophical Foundations”, *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39, p. 157-182
- Kirshner, L.A. (2010), „Paradoxes of the Self. The Contrapuntal Style of Arnold Modell”, *J. Amer. Psychoanal. Assoc.*, 58, p. 327-345
- Kizer R., M. (1971), „Importancia y alteraciones en el desarrollo del self en la mania”, in *Niveles profundos del psiquismo*, Arnaldo Rascovsky, ed., Buenos Aires, Sudamericana, 1971, p. 77-94
- Klein, M. (1940), „Mourning and its Relation to Manic-Depressive States”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 21, p. 125-153
- Klein, M. (1946), „Notes on Some Schizoid Mechanisms”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 27, p. 99-110
- Klein, M. (1948), „A Contribution to the Theory of Anxiety and Guilt”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 29, p. 114-123
- Klein M. (1959/1984), „Our Adult World and Its Roots in Infancy”, in *The Writings of Melanie Klein*, Londra, Hogarth Press
- Klein, (1975), *Envy and Gratitude and Other Works 1946-1963*, Londra, Hogarth Press
- Kohut, H. (1966), „Forms and transformations of narcissism”, *J. Am. Psychoanal. Assoc.*, 14, p. 243-272
- Kohut, H. (1968), „The Psychoanalytic Treatment of Narcissistic Personality Disorders – Outline of a Systematic Approach”, *Psychoanal. St. Child*, 23, p. 86-113
- Kohut, H. (1971), *The analysis of the self*, New York, Int. Univ. Press
- Kohut, H. (1971), *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*, Chicago, University of Chicago Press

- Kohut, H. (1972), „Thoughts on narcissism and narcissistic rage”, *Psychoanal. Study Child* 27, p. 360-400
- Kohut, H. (1975), „The Psychoanalyst in the Community of Scholars”, *Ann. Psychoanal.*, 3, p. 341-370
- Kohut, H. (1977), *The restoration of the self*, New York, Int. Univ. Press
- Kohut, H. (1979), „The Two Analyses of Mr Z.”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 60, p. 3-27
- Kohut, H. (1982), „Introspection, Empathy, and the Semi-Circle of Mental Health”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 63, p. 395-407
- Kohut, H. (1984), *How does analysis cure?*, Chicago, IL, University of Chicago Press
- Kohut, H., Wolf, E.S. (1978), „The Disorders of the Self and their Treatment: An Outline”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 59, p. 413-425
- Lacan, J., *El Seminario. 16.* (2013), „De un Otro al otro”, clase XXIII, p. 328-329, Paidós [The seminar of Jacques Lacan: Book XVI : From an Other to the other :1968-1969.]
- Lancelle, G. , ed. (1999), *El self en la teoría y en la práctica*, Buenos Aires, Paidós
- Lancelle, G (1999), „El self: hallazgo clínico y necesidad conceptual”, în *El self en la teoría y en la práctica*, Guillermo Lancelle ed., Buenos Aires, Paidós, p. 27-52
- Laplanche J., Pontalis J.B. (1967), *Vocabulaire de la Psychanalyse*, P.U.F., Paris
- Laplanche, J. și Pontalis, J-B. (1973), *The Language of Psychoanalysis*, New York, Norton
- Lerner H (coord.) (2013), *Los sufrimientos. 10 psicoanalistas – 10 enfoques*, Psicolibro ed.
- Levenson, E. A. (1972), *The Fallacy of Understanding. An Inquiry into the Changing Structure of Psychoanalysis*, New York, Basic Books
- Levenson, E. (1991), *The purloined self*, New York, Contemporary Psychoanalysis Books
- Levenson, E., Hirsch, I. și Iannuzzi, V. (2005), Interviu cu Edgar A. Levenson, 24 ianuarie 2004, *Contemp. Psychoanal.*, 41(4), p. 593-644
- Lichtenberg, J.D. (1989), *Psychoanalysis and Motivation*, New York, Routledge
- Lichtenberg, J. (2008), *Sensuality and sexuality across the divide of shame*, New York, NY, The Analytic Press
- Lichtenberg, Lachman și Fosshage (2011), *Psychoanalysis and Motivational Systems. A New Look*, Vol 33, New York, NY, Routledge
- Loewald, H.W. (1960), „On the Therapeutic Action of Psycho-Analysis”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 41, p. 16-33
- Loewald, H. W. (1971), „On motivation and instinct theory”, *Psychoanal St Child* 26, p. 91-128
- Loewald, H. W. (1972), „Freud's concept of negative the therapeutic reaction, with comments on instinct theory”, în H. Loewald, *Papers in Psychoanalysis*, p. 315-324, Princeton, Yale University Press, 1980
- Loewald, H. W., Meissner, W. W. (1976), „New horizons in metapsychology: View and review”, *J Amer Psychoanal. Assoc.*, 24, p. 161-180
- Loewald, H. W. (1978), „Instinct theory, object relations, and psychic-structure formation”, *J. Amer. Psychoanal. Assoc.* 26, p. 493-506
- Loewald, H. W. (1988), *Sublimation*, New Haven, CT, Yale University Press
- Losso, R., de Setton, LS, Scharff, D., ed. (2017), *The Linked Self in Psychoanalysis: The Pioneering Work of Enrique Pichon Riviere*, Londra, Karnac Books

- Mahler, M.S. (1952), „On Child Psychosis and Schizophrenia—Autistic and Symbiotic Infantile Psychoses”, *Psychoanal. St. Child*, 7, p. 286-305
- Mahler, M. (1979), *Selected Papers by Margaret S. Mahler*, New York, Aronson
- Mahler, M.S. și Furer, M. (1966), „Development of Symbiosis, Symbiotic Psychosis, and the Nature of Separation Anxiety – Remarks on Weiland's Paper”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 47, p. 559-560
- Mahler, M.S. și Gosliner, B.J. (1955), „On Symbiotic Child Psychosis – Genetic, Dynamic and Restitutive Aspects”, *Psychoanal. St. Child*, 10, p. 195-212
- Mahler, M, Pine, F, Bergman, A (1975), *The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation*, New York, Basic Books
- Mahler, M.S., Ross, J.R. și de Fries, Z. (1949), „Clinical Studies in Benign and Malignant Cases of Childhood Psychosis (Schizophrenia-like)”, *American Journal of Orthopsychiatry*, Vol 19(2), aprilie 1949, p. 295-305
- Mascadini, M.L., Gaddini, A., De Benedetti, R. (eds.) (1989), Gaddini E (1989). *Scritti 1953-1985 di Eugenio Gaddini*, Milano, Raffaele Cortina Editore.
- Maynert, T. (1885), *Psychiatry: A Clinical Treatise on Diseases of the Fore-Brain Based Upon a Study of its Structure, Functions, and the Nutrition. Part I. The Anatomy, Physiology, and Chemistry of the Brain*, (traducere de B. Sachs), New York, G.P. Putnam' Sons
- Mead, G.H. (1934), *Mind, Self, and Society*, Morris, CW (ed.), Chicago, University of Chicago Press
- Megaço Leal Silva, A. (1999), „O falso self na clínica psicosomática – O corpo doído de Ada”, în *Winnicott, polémico y actual / Encuentro Latinoamericano del Espacio Winnicott*, 8, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica Argentina, 1999, p. 339-346
- Mitchell, S.A. (1991), „Contemporary perspective on self: Towards an integration”, *Psychoanalytic Dialogues*, 1, p. 121-147
- Mitchell, S. A. & Greenberg, J. R. (1983), *Object Relations in Psychoanalytic Theory*, Cambridge, MA, Harvard University Press
- Mitchell, S.A. și Black, M. (1995), *Freud and Beyond. A History of Modern Psychoanalytic Thought*, New York, Basic Books
- Modell, A. H. (1968), *Object Love and Reality: An Introduction to a Psychoanalytic Theory of Object Relations*, New York, International Universities Press
- Modell, A.H. (1984), *Psychoanalysis in a New Context*, New York, International Universities Press
- Modell, A.H. (1990), *Other Times. Other Realities: Toward a Theory of Psychoanalytic Treatment*, Cambridge, Harvard University Press
- Modell, A.H. (1993), *The Private Self*, Cambridge, Harvard University Press
- Modell, A.H. (2003), *Imagination and the Meaningful Brain*, Cambridge, MIT Press
- Modell, A.H. (2007), „The Sense of Agency and the Illusion of the Self”, *Journal of Neuro-Aesthetic Theory*, <http://www.artbrain.org/phantomlimb/modell/html>
- Modell, A.H. (2008), „The Unconscious as a Knowledge Processing Center”, în *Knowing, Not Knowing and Sort of Knowing: Psychoanalytic Exploration of Uncertainty*, Petrucelli, J. (ed), New York and London, Routledge, p. 45-62
- Montero, GJ. (2005), „Modelos de self en psicoanálisis”, în *La travesía por la mitad de la vida: exégesis psicoanalítica*, Rosario, Homo Sapiens, p. 205-224

- Moore, B. & Fine, B. (1968), *Glossary of Psychoanalytic Terms and Concepts*, New York, American Psychoanalytic Association
- Muller, FJ. (2005), „El self dialógico en psicoanálisis”, în *Revista de Psicoanálisis*, Vol. 62, 1, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica Argentina, p. 161-187
- Naffah Neto, A. (2007), „A problemática do falso self em pacientes de tipo borderline : revisitando Winnicott”, în *Revista Brasileira de psicánalise: Orgao Oficial da Asociacao Brasileira de Psicanalise*, Vol. 41, nr. 4, Sao Paulo, Associação Brasileira de Psicanálise, 2007, p. 77-88
- Napolitani, D. (1987), *Individualità e Gruppalità*, Torino, Boringhieri Editore
- Napolitani D. (1991), „Mente ed universi relazionali”, *Rivista Italiana di Gruppoanalisi*, VI, 1-2, p. 15-47
- Napolitani D. (2005), „Idem, ipse, altro”, în *Luoghi di formazione*, Milano, Guerini e Associati
- Nemirovsky, C. (2007), *Winnicott y Kohut. Nuevas perspectivas en psicoanálisis, psicoterapia y psiquiatría. La intersubjetividad y los trastornos complejos*, Ediciones Grama
- Nemirovsky, C. (2018), „Transformaciones en nuestra práctica”, lucrare prezentată Latin American Psychoanalytical Federation Congress, septembrie 2018, http://www.congreso2018.fepal.org/uploads/trabajos_prepublicados/04_nemirovsky_es.pdf
- Novelletto, A. (1986), *Psichiatria psicoanalitica dell'adolescenza*, Roma , Borla Editore
- Novelletto A. (2009), *L'Adolescente. Una prospettiva psicoanalitica*, Roma, Astrolabio Editore
- Ogden, T.H. (1989), „On the Concept of an Autistic-Contiguous Position”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 70, p. 127-140
- Ogden, T. (1997), „Reverie And Metaphor: Some Thoughts On How I Work As A Psychoanalyst”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 78, p. 719-732
- Ornstein, A. (1998a), „Psicoterapia del Self en Niños y Adolescentes”, în *Anuario de la psicología del self*, no. 3, p. 59-71
- Ornstein, P. (1998b), „Empatía y diálogo terapéutico”, în *Anuario de la psicología del self*, no. 3., p. 17-34
- Ornstein, P. (1990), „How to ‘Enter’ a Psychoanalytic Process Condycted by Another Analyst: A Self Psychology View”, *Psychoanalytic Inquiry*, 10, p. 478-497
- Ornstein, P. (1993), „Chapter 12: Chronic rage from underground: Reflection on its structure and treatment”, *Progression in Self Psychology*, 9, p. 143-157
- Ornstein, P. și Ornstein, A. (1980), „Formulating Interpretations in Clinical Psychoanalysis”, *Int. Journal of Psycho-Anlysis*, 61, p. 203-211
- Ornstein, P. și Ornstein, A. (1985), „Clinical Understanding and Explaining”, *Progress in Self Psychology*, 1, p. 43-61
- Outeiral, J.O. (1995), „O verdadeiro e o falso self: sua relação com o espelho e o rosto”, în *Encuentro Latinoamericano sobre el pensamiento de Winnicott/Encuentro Winnicottiano de Latinoamérica*, 4, Santiago de Chile, Asociación Psicoanalítica Chilena, 1995, p. 93-97
- Oeuvres Complètes de Freud / Psychanalyse – OCF/P (1989-2015)*, A. Bourguignon, P. Cotet, J. Laplanche et F. Robert, eds. Paris, PUF
- Painceira, A. J. (1989), „Nacimiento y desarrollo del self a partir de la obra de Winnicott”, în *Psicoanálisis*. Vol. 11, nr. 2, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica de Buenos Aires, p. 257-280

- Paz, MA. (2006), *¿Por qué la psicología del self?: Culpa y vergüenza inconsciente en psicoanálisis*, Buenos Aires, Lumen, p. 176 p., Tercer Milenio
- Piaget, J. (1951), *The Child's Conception of the World*, Londra, Routledge & Kegan Paul
- Pichon Rivière, E. (1971), *Del Psicoanálisis a la Psicología Social* (Vol I & II), Buenos Aires, Ediciones Galerna
- Pine, F. (1986), „The “symbiotic phase” in light of current infancy research”, *Bull. Mennin. Clinic.* 50, p. 564-569
- Pontalis, J-B. (1977/1983), „Naissance et Reconnaissance du Soi”, in *Entre le rêve et la douleur*, Paris, Gallimard, p. 59-89
- Pontalis, J-B. (1977/1980), „Birth and recognition of the self”, in *Frontiers In Psychoanalysis: Between the Dream and Psychic Pain*, London, Hogarth Press
- Priberam (2008-2013), Priberam da Língua Portuguesa, accesat online 03-03-2018, <https://www.priberam.pt/dlpo/Eu>
- Raggio, E.G. (1992), „Las patologías graves: desarrollos desde la perspectiva del self”, in *Malestar en el psicoanálisis: formación: cambios e incertidumbre*, Congreso Latino Americano de Psicoanálisis, 19; Pre-Congreso Didáctico Latino Americano de Psicoanálisis, 14, Montevideo, Federación Psicoanalítica de América Latina, 1992. p. 741-747
- Rangell, L. (1982), „The Self in Psychoanalytic Theory”, *J. Amer. Psychoanal. Assoc.*, 30, p. 863-891
- Resnik, S. (1971-1972), „El yo, el self y la relación de objeto narcisista”, in *Revista Uruguaya de Psicoanálisis*, vol. 13, nr. 2-3, Montevideo, Asociación Psicoanalítica del Uruguay, p. 247-270
- Ricoeur, P. (1986/1990/1992), *Oneself as Another. Guifford Lectures of 1986*, trad. Kathleen Blarney, Chicago/London, The University of Chicago Press, 1992, Orig. fr. *Soi même comme un autre, L'ordre philosophique*, Collection dirigée par François Wahl, Paris, Seuil, 1990
- Robbins, M. (1994), „A Fairbairnian Object Relations Perspective on Self Psychology”, in Grotstein, J.S. Rinsley, D.B. (ed) (1994), *Fairbairn and the origins of object relations*, Free Association Books Ltd., London
- Rodríguez, C. (2016), „Problemáticas del eje clínico en modelos de formación en Psicoanálisis. Los riesgos de producir un *Falso Self analítico*”, in *Revista de Psicoanálisis de Guadalajara*, Año 10, no. 10 (august 2016), p. 61-69
- Rodulfo, R. (2009), *Trabajos de la lectura, lecturas de la violencia: lo creativo-lo destructivo en el pensamiento de Winnicott*, Buenos Aires: Paidós, p. 23-26
- Roudinesco, E. (2000), „Introduction to Estates General of Psychoanalysis”, in *J E P State of Psychoanalysis Worldwide*, nr. 10-11, iarna-toamna 2000 <http://www.psychomedia.it/jep/number10-11/roudinesco.htm>
- Royal Spanish Academy Dictionary* (2018), <http://dle.rae.es/?id=cCEHAg>
- Rubens, R.L. (1994), „Fairbairn's Structural Theory”, in Grotstein, J.S. Rinsley, D.B. (ed) 1994), *Fairbairn and the origins of object relations*, Londra, Free Association Books
- Said, E. (1978), *Orientalism*. London, Routledge
- Salésio da Silva Francisco, B. (1994), „Verdadero e falso self : aproximações metapsicológicas”, in *Encuentro Latinoamericano sobre el pensamiento de Winnicott*,

- Encuentro Winnicottiano de Latinoamérica, 3, Gramado, Grupo de Estudios Psicanalíticos de Pelotas 1994, p. 449-460
- Santamaría Fernández, A. (2000), *El mito como factor estructurante de la personalidad Latinoamericana*, <http://fepal.org/images/REVISTA2000/santamaria.pdf>
- Sandler J, Rosenblatt B. (1962), „The concept of the representational world”, *Psychoanal St Child* 17, p. 128-145.
- Sartre, J-P. (1943/1992), *Being and Nothingness*, New York, Washington Square Press
- Senise T. (1980), „Per l'adolescenza: psicanalisi o analisi del sé?”, *gli Argonauti*, 19, fasc. 9 p. 42- 53
- Senise T. (1985), „Il setting nella presa in carico psicodiagnostica dell'adolescente”, in AA. VV., p. 112-120, *Il setting*, Roma, Borla Editore
- Senise T. (1986), La creatività e l'inventiva nell'adolescente”, in Boeri, R., Bonfantini, M., Ferraresi, M., *La forma dell'inventiva*, Milano, Unicopli
- Sensagent dictionary* (2018), <http://diccionario.sensagent.com/YO/es-es/>
- Siegel, A.M. (1999), „Chapter 4 The Optimal Conversation: A Concern About Current Trends Within Self Psychology”, *Progress in Self Psychology*, 15, p. 51-80
- Schore, A.N. (2011), „The Right Brain Implicit Self Lies at the Core of Psychoanalysis”, *Psychoanal. Dial.*, 21(1), p. 75-100
- Solms, M. (2019), „Zur 'Revised Standard Edition' der gesamten psychologischen Schriften Freuds Psyche, *Z Psychoanal* 73, p. 1-16
- Spezzano, C. (1996), „The Three Faces of Two-Person Psychology: Development, Ontology, and Epistemology”, *Psychoanal. Dial.*, 6(5), p. 599-622
- Spitz, R.A. (1945), „Hospitalism – An Inquiry into the genesis of psychiatric condition in Early Childhood”, *Psychoanal. St. Child*, 1, p. 53-74
- Spitz, R. A. (1965), *The First Year of Life*, New York, Int Univ Press
- Spitz, R. A. (1972), „Bridges—On anticipation, duration, and meaning”, *J Amer Psychoanal Assoc* 20, p. 721-735
- Stern, D.B. (1997), *Unformulated experience: From dissociation to imagination in psychoanalysis*, Hillsdale, NJ, Analytic Press
- Stern, D.B. (2010), *Partners in Thought: Working with unformulated experience, dissociation, and enactment*, New York, Routledge
- Stern D.N. (1985), *The Interpersonal World of the Infant: A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*, New York, Karnac Books
- Stern, D. N., Sander, L. W., Nahum, J. P., Harrison, A. M., Lyons-Ruth, K., Morgan, A. C., Bruschiweiler-Stern, N. & Tronick, E. Z. (1998), „Noninterpretive mechanisms in psychoanalytic therapy: the “something more” than interpretation”, *Int. J. Psycho-Anal.*, 79, p. 903-921
- Stolorow, R. și Atwood, G. (1992), *Contexts of being: The intersubjective foundation of psychological life*, Hillsdale, NJ, Analytic Press
- Sullivan, H.S. (1950), *Conceptions of modern psychiatry*, New York, Norton
- Sullivan, H.S. (1953), *Interpersonal theory of psychiatry*, New York, Norton
- Sullivan, H.S. (1964), *The fusion of psychiatry and social science*, New York, Norton
- Sutherland, J.D. (1994), „Fairbairn's Achievement”, in Grotstein, J.S. Rinsley, D.B. (ed) (1994), *Fairbairn and the origins of object relations*, London, Free Association Books Ltd.

Taylor, C (1989), *Sources of the Self*, Cambridge, Harvard University Press

Thevarthen, Toranzo, E., Taborda, A. (2017), coord., *Psicoanálisis relacional. Espacios intersubjetivos e interdisciplinarios de creación de significados para la salud mental*, <http://www.neu.unsl.edu.ar/wpcontent/uploads/2018/03/PsicoanaO%CC%82lisisRelacional.pdf>

Trevarthen, A. (2001), „The neurobiology of early communication: Intersubjective regulations in human brain development”, *Handbook on brain and behavior in human development*, ed. Kalverboer, A. Gramsbergen, A. Dordrecht, Kluwer, p. 841-882

Tünnermann Bernheim, C. (2007), „América Latina: identidad y diversidad cultural. El aporte de las universidades al proceso integracionista”, *Polis* [online], 18, publicat 23 iulie 2012, accesat 18 martie 2018, <http://journals.openedition.org/polis/4122>

Tustin, F. (1981), *Autistic States in Children*, Londra, Routledge

Valeros, J.A. (1997), „Notas sobre la relación del self con la sexualidad”, în *Confrontaciones: Paneles / Encuentro Latinoamericano Sobre el Pensamiento de Winnicott*, 6, Buenos Aires, Asociación Psicoanalítica de Buenos Aires, p. 271-284

Vegh, I. (2010), *Verdadero y falso Self. En: Yo, ego, sí-mismo: distinciones de la clínica*. Isidoro Vegh, Buenos Aires, Paidós, p. 151-167

Winnicott, D.W. (1945), „Primitive emotional development”, în *Through Paediatrics to Psychoanalysis*, Londra, The Hogarth Press, 1958

Winnicott, D.W. (1949), „Mind and its relation to the psyche-soma”, în *Through Paediatrics to Psychoanalysis*, Londra, The Hogarth Press, 1958

Winnicott, D.W. (1952), „Psychosis and child care”, în *Through Paediatrics to Psychoanalysis*, Londra, The Hogarth Press, 1958

Winnicott, D.W. (1953/1971), „Transitional objects and transitional phenomena”, în *Playing and Reality*, Londra, Tavistock Publications, 1971

Winnicott, D.W. (1956), „Primary maternal preoccupation”, în *Through Paediatrics to Psychoanalysis*, Londra, The Hogarth Press, 1958

Winnicott, D. (1960), „Ego distortion in terms of true and false self”, în *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, New York, International Universities Press

Winnicott, D.W. (1960a/1965), „The theory of the parent-infant relationship”, în *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, London, The Hogarth Press, 1965

Winnicott, D.W. (1960b/1965), „Ego distortion in terms of true and false self”, în *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, London, The Hogarth Press, 1965

Winnicott, D.W. (1962), „Ego integration in child development”, în *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, London, The Hogarth Press, 1965

Winnicott, D.W. (1963), „Communicating and not communicating leading to a study of certain opposites”, în *The Maturational Processes and the Facilitating Environment*, London, The Hogarth Press, 1965

Winnicott, D. (1965), *The maturational processes and the facilitating environment*, New York, International Universities Press

Winnicott, D.W. (1971), *Playing and Reality*, London, Tavistock Publications, 1971

Wisdom, J. O. (1961), „A methodological approach to the problem of hysteria”, *Int.J. Psycho Anal.*, 42, (3), 1961

Wolf, E.S. (1988), „Problems of Therapeutic Orientation”, *Progress in Self Psychology*, 4, p. 168-172

Colaboratori regionali (Membri consultanți și colaboratori ai Comitetelor Editoriale Regionale)

America de Nord: Henry Friedman, M.D., Arnold Goldberg, M.D., Joseph Lichtenberg, M.D. și Gary Schlesinger, Ph.D. (versiunea originală)

America Latină: Rafael Groisman, M.D. (versiunea revizuită)

Europa: Sandra Maestro, Dr.; Lesley Caldwell, Prof. Univ.; Arne Jemstedt, M.D. și Michael Sebek, Ph.D.; Anne Alvarez, Ph.D. (versiunea revizuită)

Copreședinte Coordonator Interregional: Eva D. Papiasvili, Ph.D., ABPP

Dicționarul de Psihanaliză Enciclopedic Inter-Regional IPA este autorizat conform licenței Creative Commons Licence CC-BY-NC-ND. Drepturile principale sunt rezervate autorilor (IPA și membrii IPA colaboratori), dar materialul poate fi folosit de către alte persoane, cu condiția ca utilizarea lui să nu aibă scop comercial, să fie complet atribuit IPA (inclusiv cu trimitere la acest URL www.ipa.world/IPA/Encyclopedic_Dictionary) și cu reproducerea verbatim, nu în formă derivată, editată sau remixată.

Tradus de: Daniela Andronache

Coordonat de: María Inés Nieto